

VYDÁVÁ ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
VE SPOLUPRÁCI
S NADACÍ JIŘÍHO Z PODĚBRAD
PRO EVROPSKOU SPOLUPRÁCI

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
OTTO PICK
ŠÉFREDAKTOR
ZDENĚK ZBOŘIL
ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
ROBERT SCHUSTER
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA STREJČKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE
IRENA KREJČOVÁ
GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA:

MILOŠ CALDA, PETR DOSTÁL,
MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK,
JOSEF FUČÍK, RADEK KHOL,
MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
KRISTINA LARISCHOVÁ,
ALOIZ NEUSTADT, KAREL PEZL,
OTTO PICK, MILOŠ POJAR,
RICHARD SEEMANN, VÁCLAV ŠMEJKAL,
JIŘÍ ŠTĚPANOVSÝ, KVĚTA ŠUBRTOVÁ,
FRANTIŠEK ŠULC, FILIP TESAŘ,
JOSEF VESELÝ, TOMÁŠ VESELÝ

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč. Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice 584,40 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210

Tiskne ProKonzult s. r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281538, fax: 0042143/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávanie tlačoviny povolené SsRP Banská Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 zo dňa 12. 9. 1996.

ISSN 0543-7962

INDEX 46911

OBSAH 6/2003 ROČNÍK XXVII

STR.

SVĚTOZOR	2
SANKCE A (NON)PROLIFERACE/ -zz-	3
SANKCE A (NON)PROLIFERACE	
SANKČNÍ (DONUCOVACÍ) OPATŘENÍ S POUŽITÍM SILY V MEZINÁRODNÍ POLITICE / Jan Ondřej	4
HODNOČENÍ SANKČNÍHO REŽIMU OSN PROTI IRÁKU / Jaroslav Bureš	7
ZBROJNÍ EMBARGA: LOGICKÁ, ČASTÁ, NEÚČINNÁ / Filip Tesař	11
SANKCE OSN Z POHLEDU MEZINÁRODNÍHO PRÁVA / Veronika Bílková	13
ČESKÁ REPUBLIKA A KODEX CHOVÁNÍ EU PRO VÝVOZ ZBRANÍ / Filip Pospíšil	16
VZTAHY A PROBLÉMY	
ODOLÁVÁNÍ SEVEROKOREJSKÉHO MILITARISMU / Rudolf Fürst	18
NOVÝ CHARAKTER ČESKO-SLOVENSKÝCH VOJENSKÝCH VZTAHŮ / Milan Suchánek	20
TERMÍNOVANÉ PRACOVNÍ SMLOUVY V KONTEXTU KOMUNITÁRNÍHO PRÁVA / Jan Hřích	22
EKONOMICKÝ OBZOR	
NÁSTIN EKONOMICKÉHO VÝVOJE NĚMECKA NA PŘELOMU TISÍCILETÍ / Jan Kraft, Kateřina Váhalová	24
EVROPSKÁ UNIE	
KDY BUDE ČESKÁ REPUBLIKA ZRALÁ NA PŘIPOJENÍ K EUROZÓNĚ? / Petr Pavlík	28
ROZVOJOVÁ POLITIKA EVROPSKÉHO SPOLEČENSTVÍ / Petr Jelínek	30
VOLNÁ TRIBUNA	
TRŽNÍ SOCIALISMUS PRAVOSLAVNÉHO ATEISTY / Jaroslav Šimov	32
K DĚJINÁM EVROPSKÉ KRAJNÍ PRAVICE / Jan Hlaváč	36
ODZBROJENIE / Daniel Šmihula	38
RECENZE	
ZELENÁ ZLEVA? / Jakub Šedo	41
O HISTÓRII EURÓPY / Peter Rosputinský	41
SUDETONĚMECKÉ VZPOMÍNÁNÍ A ZAPOMÍNÁNÍ / Jiří Štěpanovský	43
VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV	43

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 31. 7. 2003)

► *Rychlost a nahodilost současných vojenských konfliktů* ► *Nové pojmosloví Vojny a míru*
 ► „*Povaha*“ války v Iráku a její důsledky ► *Intervence, konsolidace a suverenita Iráku* ►
Prostor pro konflikty zpravodajských služeb ► *Co je to neutralita v unilaterálním světě?*
 ► *Terorismus – nová definice a typologie* ► *Spolupráce extremistických stran v EU*

KVĚTEN 2003

1. – účastníci summitu Francie, Německa a Belgie v Bruselu vyzvali kolegy z ostatních členských zemí a zemí vstupujících do Evropské unie k vytvoření evropské bezpečnostní a obranné unie. Zdůraznili, že iniciativa není namířena proti Spojeným státům nebo proti NATO. Návrh vyvolal nelibost USA.

1. – americký prezident George W. Bush oznámil závěr větších bojových akcí v Iráku. Operace přitom začala 20. března, 9. dubna se zhroutil režim Saddáma Husajna a 14. dubna byl oznámen konec velkých bojů. Ve válce bylo zabito přes 3700 osob, z toho 138 amerických a 31 britských vojáků. Spojenci zajali až 9000 Iráčanů a uskutečnili přes 41 000 leteckých útoků.

1. – ministr obrany USA Donald Rumsfeld oznámil, že Spojené státy ukončily hlavní boje v Afghánistánu a nadále se zaměří na obnovu země.

2. – bylo oznámeno, že rozhovory vládních delegací Severní a Jižní Koreje v Pchjongjangu o severokorejském jaderném programu skončily bez sebemenšího výsledku.

2. – americký ministr zahraničí Colin Powell se svými protějšky z Albánie, Chorvatska a Makedonie podepsal v Tiraně tzv. jadernou chartu. Dokument má pomoci těmto zemím k členství v NATO.

3. – po sedmiměsíčním konfliktu vstoupilo v platnost příměří mezi vládou Pobřeží slonoviny a povstalců.

3. – agentura Reuters oznámila, že USA a jejich partneři v protisaddámovské koalici už začali sestavovat mezinárodní síly, které by měly zajistit stabilitu Iráku. Země bude rozdělena na tři sektory, jejichž vedení by mělo připadnout Spojeným státům, Velké Británii a Polsku, které navrhnou dalším zemím, aby přispěly vysláním svých jednotek k zajištění míru v Iráku.

5. – ve Washingtonu bylo zveřejněno 5000 odtajněných stran přepisu slyšení, v nichž se tehdejší republikánský senátor Joe McCarthy snažil v letech 1953–1954 dokázat spiknutí komunistů proti americké vládě.

6. – dočasným civilním správcem Iráku byl jmenován bývalý americký diplomat Paul Bremer.

7. – americký prezident George W. Bush oznámil pozastavení platnosti amerického zákona z roku 1990 o sankcích proti Iráku.

7. – vláda Gerharda Schrödera odmítla účast německých vojáků v připravovaných stabilizačních silách v Iráku.

8. – americký prezident George W. Bush povolil vládě dovážet do Srbska a Černé Hory zbraně a vojenský materiál související s obranou.

9. – Spojené státy předložily Radě bezpečnosti OSN návrh rezoluce o odvolání mezinárodních hospodářských sankcí proti Bagdádu. Návrh má zabezpečit USA a Velké Británii plnou kontrolu vývozu irácké ropy po dobu jednoho roku, OSN a ostatním mezinárodním institucím vymezuje jen poradní hlasy s nepatrnou vahou. Sankce by měly být zrušeny do čtyř měsíců.

10. – ajatolláh Muhammad Bakir Hákím, vůdce Nejvyššího shromáždění islámské revoluce v Iráku prohlásil při triumfálním návratu z iráckého exilu, že budoucnost Iráku patří islámu a že chce z Iráku vytvořit islámský stát.

10. – se konaly parlamentní volby na Islandu. Dosavadní vládní koalice konzervativní Strany nezávislosti s pravicově liberální Pokrokovou stranou premiéra Davida Oddssona si v parlamentu udržela většinu pěti hlasů.

10.–11. – proběhlo referendum o vstupu do EU v Litvě. Téměř 90 procent zúčastněných se vyslovilo pro vstup. Účast činila 63,2 procenta.

11. – USA vydaly rozkaz, podle něhož je rozpuštěna strana Baas bývalého prezidenta Saddáma Husajna.

11. – v prezidentských volbách v Argentíně zvítězil Nestor Kirchner z Justicialistické strany.

13. – agentura AFP oznámila, že minulý týden byl ve středoiráckém městě Hilla objeven hromadný hrob asi 15 000 lidí zabitých režimem Saddáma Husajna.

15. – Čína zavedla drastické tresty až po trest smrti pro osoby, které by narušovaly nařízení o karanténě kvůli SARS nebo chorobu úmyslně šířily. Rusko nařídilo uzavřít nejméně 60 procent hraničních přechodů s Čínou a Mongolskem ve snaze chránit zemi před chorobou.

15. – USA předložily za podporu Velké Británie a Španělska nový, modifikovaný návrh rezoluce k Iráku. Návrh přiznává OSN poněkud větší úlohu při obnově Iráku. Rusko, Čína a Francie nadále požadují hlubší změny.

15. – velvyslanec Francie při OSN Jean-David Levitte zaslal americkému Kongresu dopis, v němž si stěžuje na cílené desinformace v americkém tisku o tom, že Paříž napomáhala Saddámovu režimu. Ministr zahraničí Dominique de Villepin den nato znovu obvinil americké úřady z šíření lživých a pomlouvačných informací.

16. – bylo zveřejněno, že americký prezident George W. Bush zahájil kampaň za své znovuzvolení prezidentem v příštím roce.

16. – americký ministr zahraničí Colin Powell přijel do Berlína jako první vysoký americký činitel od ochlazení německo-amerických vztahů. Kancléř Gerhard Schröder

před ním signalizoval jistou vstřícnost v důležitých zahraničněpolitických otázkách.

16.–17. – se konalo referendum o vstupu Slovenska do Evropské unie. Účastnilo se ho 52,15 procent voličů, z nichž se pro vstup vyslovilo přes 92 procent.

17. – spojeneckým vojákům v Bagdádu se vzdal generál Kamál Mustafá Abdalláh Sultán Tikrítí, bývalý tajemník Republikánské gardy, který je v seznamu nejhledanějších osob na osmém místě. Téměř polovina osob ze seznamu je již zatčena nebo se vzdala.

18. – po selhání rozhovorů s Hnutí za svobodný Aceh vyhlásila indonéská vláda výjimečný stav v provincii Aceh na severu Sumatry a dala pokyn k zahájení ofenzivy proti tamním rebelům. Do bojů bylo nasazeno na 45 000 vojáků.

18. – při sérii teroristických útoků na židovské cíle v Casablance zahynulo přes 40 obětí. Předpokládá se, že útok provedla al-Kaidá. Všichni pachatelé byli krátce nato identifikováni.

18. – se uskutečnila první schůzka izraelského premiéra Ariela Šarona a jeho palestinského protějšku Mahmúda Abbáse nad mírovým plánem. Několik hodin nato byly v Jeruzalémě podniknuty dva sebevražedné útoky, při nichž zahynulo devět lidí.

19. – bylo oznámeno, že Česká republika dostala nabídku postavit praporek NATO na ochranu proti zbráním hromadného ničení.

19. – USA znovu upravily svůj návrh rezoluce o zrušení sankcí proti Iráku. Jsou ochotny přiznat zvláštnímu zástupci OSN v Iráku nezávislou správní pravomoc a ponechat kontrolu nad využíváním ropy USA a Velké Británii do ustavení irácké vlády.

20. – bylo oznámeno, že Spojené státy nasadí od 1. ledna 2004 technické prostředky umožňující absolutní kontrolu návštěvníků USA.

22. – v Belgii byl zahájen proces s 23 údajnými spolupracovníky al-Kaidá. Jsou souzeni pro podezření z příprav bombových útoků na americké cíle v Evropě a z účasti na zavraždění afghánského generála Ahmada Šáha Masúda, velitele protitálibánské opozice.

22. – Rada bezpečnosti OSN schválila rezoluci navrženou USA, Velkou Británií a Španělskem o zrušení sankcí proti Iráku, která ihned vstoupila v platnost. Rezoluce mj. zřizuje fond pomoci a obnovy Iráku při centrální irácké bance, na jejíž chod budou dohlížet USA a Velká Británie a předpokládá postupné, nikoli okamžité zrušení sankcí proti Iráku.

23. – nejvyšší americký činitel okupační zprávy v Iráku Paul Bremer formálně rozpustil iráckou armádu. Paralelně s tím Washington vyškrtl

Irák se seznamu zemí podporujících mezinárodní terorismus.

23. – americký ministr zahraničí Colin Powell a jeho francouzský kolega Dominique de Villepin u příležitosti schůzky šéfů diplomacie Skupiny G8 deklarovali smíření USA s Francií po měsících diplomatické roztržky kvůli rozdílným postojům k válce v Iráku.

25. – izraelská vláda schválila mírový plán řešení izraelského konfliktu známý jako cestovní mapa. Plán předpokládá vytvoření palestinského státu v roce 2005 a zmrazení výstavby nebo i zrušení některých židovských osad na okupovaných palestinských územích. Kabinet však schválil drtivou většinou dodatek, že izraelský stát odmítá poskytnout čtyřem milionům palestinských uprchlíků a jejich potomkům právo na návrat.

27. – USA odvolaly poslední sankce proti Iráku s výjimkou zbrojního embarga a vyzvaly ostatní země, aby udělaly totéž.

28. – americký ministr obrany Donald Rumsfeld prohlásil, že Bagdád možná zničil všechny zbraně hromadného ničení a chemickou municí již před invazí do Iráku, a proto nebyly takové zbraně nalezeny.

28. – zástupci devíti členských a kandidátských zemí v Konventu Evropské unie potvrdili ve Vídni, že trvají na zásadách rovnoprávnosti malých států v institucích Unie, ačkoli návrh ústavy nebere na jejich požadavky ohled.

28. – ministr obrany USA Donald Rumsfeld v rozhovoru pro rozhlasovou stanici Infinity Broadcasting nepřímo naznačil možný budoucí úder proti současné irácké vládě.

29. – venezuelská vláda a opozice podepsaly dohodu, která by mohla otevřít cestu k politickému řešení krize. Předpokládá se v ní referendum o setrvání kontroverzního prezidenta Huga Chavéze v úřadě.

30. – americký prezident George W. Bush zahájil návštěvou Polska týdenní cestu po Evropě. V projevu ve Varšavě 31. května zdůraznil, že USA chtějí silné transatlantické spojení, že NATO se musí postavit proti největší hrozbě míru, kterými jsou šíření jaderných, chemických a biologických zbraní.

31. – se konal summit členských a kandidátských zemí EU a Ruska v Petrohradě při příležitosti 300. výročí založení města. Prezidenti Ruska a USA Vladimir Putin a George W. Bush si v Petrohradě vyměnili ratifikační listiny ke smlouvě o snížení stavu strategických jaderných zbraní, což znamená praktické zahájení realizace smlouvy.

Sankce a (non)proliferace

Dvě etymologicky zavádějící slova *sankce* a *(non)proliferace* pronikají do žargonu politiků a odborného jazyka a pojmosloví politických věd zejména v posledních čtyřech, pěti desetiletích. Jako obvykle však nejde o věci nové, ale spíše o pojmenování věcí starých slovy novými.

Sankcemi, sankcionováním, sankčními režimy se dnes obvykle rozumějí donucovací nebo trestní opatření namířená proti tomu, kdo porušuje právní ustanovení nebo jiná dohodnutá pravidla, včetně norem mezinárodního práva. Ať již se jedná o sankce trestní, majetkové, obchodně-ekonomické, bankovní a finanční nebo jiné, vždy se jimi nějaký subjekt mezinárodních vztahů a dohod snaží zabránit zhoubnému bujení a zamezit patologické deformaci podmínek soužití. (Připomeňme si také, že ještě v raném novověku se sankcemi rozuměly výnosy a nařízení suverénního, neomezeného panovníka, které měly povahu základního zákona.)

Původní význam slova *proliferace* byl běžný spíše v lékařství nebo botanice, kde znamenal vznik nových tkání způsobený množím buněk, jehož příčinou bylo virové onemocnění nebo chorobný zánět. Do politické řeči se *(non)proliferace* dostala zejména v souvislostech s nešířením nukleárních, chemických a biologických zbraní, s politikou omezování počtu řízených střel nejrůznějšího doletu. Prvním významným aktem v této oblasti pak byl podpis *Smlouvy o nešíření jaderných zbraní*, který pod patronací OSN a po téměř tříletém vyjednávání vznikl 12. června 1968.

Jestliže se však státy téměř celého světa dokázaly shodnout na *nešíření*, obtížnější to bylo s opatřeními, která měla vynutit *do-držování* takových dohod. Mezi ně patří nejenom doporučení nějaké vysoké mezinárodní autority, ale i méně vznešené *zastrašování*, které mělo upozornit na sílu odvety. Není lepšího příkladu než vleklá, kontroverzní, neúspěšná jednání, nebo naopak efektivní vojenské akce související s iráckou krizí v posledních dvou letech, jejímiž aktéry se staly nejen státy přímo se účastnící poslední dramatické fáze, ale i aktéři všech jednání této válce předcházejících a těch, která ještě budou následovat.

Pokud je válka, podle, doufejme, stále ještě současného chápání mezinárodní politiky, nejnásilnějším prostředkem k prosazení vůle a diplomacie formou jednání směřujícího k dorozumění, pak musíme konstatovat, že existují ještě jiné možnosti vynutit si změnu či zachování současného stavu. Jejich základem je přesvědčení, že je třeba dbát svrchovanosti a eliminovat nátlak nebo sílu alespoň na úrovni již vytvořených a dohodnutých smluvních závazků.

Formy a nástroje, které lze užít k zabránění šíření zla nebo odvrácení války, se kultivují nejen v posledních desetiletích. Hospodářské sankce nebo ekonomické násilí připomíná Thúkydídés v Dějinách války peloponéské již od roku 432 př. n. l. I v dobách z pohledu moderního válečnictví a diplomacie prehistorických, znají všechny civilizace obklíčení a vyhladovění hradů, měst, izolovaných území a oblastí, a ve středověké expanzi mongol-

sko-tatarských armád, to byla významná součást strategie a taktiky. Od Napoleonovy blokády, která byla jednoznačným opatřením hospodářského nátlaku, avšak vynucovaného vojenskou silou, známe celou řadu podobných akcí. Francie tehdy použila námořní blokády, aby izolovala Británii, ta odpověděla blokadou kontinentální Evropy. Již tehdy se však mluvilo o *papírových blokáдах*, protože nepřátelené strany neměly dost prostředků a vojenské síly, aby si úplnou izolaci těch druhých vynutily. Z hlediska mezinárodněprávního (a politického) již tehdy bylo problémem, že existoval jakýsi kolaterální efekt – omezování suverenity těch, kteří se váleku nezúčastnili a byli neutrální.

Během druhé světové války byla blokáda Spojenců úspěšná jen v Atlantiku, za korejské války částečně vůči ČLR (až od roku 1951) a asi nejnámější, a stále ještě trvající, byl režim sankcí vůči Kubě, který je kombinací vojenských, diplomatických a hospodářských aktivit, jejichž cílem, dodnes nesplněným, je změna politického režimu. Z těch historicky nejnámějších jsou to již z dob Společnosti národů neúspěšné sankce vůči Itálii (1935–1936), z let existence a působení OSN, opět s rozdílnými výsledky a následky, sankce proti JAR a Jižní Rhodésii (1979, odvolané 1994) a později sankce OSN vůči Iráku (1990), Jugoslávii (1991), Somálsku, Libyi a Libérii (1992), Rwandě (1994), Súdánu (1996), Sierra Leone (1997), opět Jugoslávii (1998) a Afghánistánu (1999).

Typologicky lze rozdělit sankce a sankční režimy na vytvářené nadnárodními institucemi (Společnost národů, OSN), o jejichž efektivitě se sice pochybuje, ale víme, že např. embargo Rady bezpečnosti OSN vůči Iráku v roce 1990 vedlo k zastavení vývozu téměř 90 % iráckého importu a 97 % exportu a k významnému snížení možností nákupu nebo výroby zbraní režimem Saddáma Husajna. Za úspěšné lze považovat i sankce RB OSN vůči Jugoslávii (1992), motivované podporou SRJ bosenskými Srby (1996 zrušeny). Jiným typem sankcí jsou ty, které vytvářejí regionální a nadnárodní specializované instituce, viz např. embargo států vyvážejících ropu proti zemím pomáhajícím Izraeli, zejména proti USA a Nizozemsku. Ty se však dotkly zejména Japonska a Evropy, které reagovaly změnou svých politických postojů. Nicméně význam byl tehdy spíše psychologický, protože zejména arabské země pochopily, že mají k dispozici účinný nástroj mezinárodní politiky, a ti postižení uznali svou zranitelnost a začali hledat alternativní zdroje. Konečně posledním příkladem jsou jednostranné akce hojně používané právě Spojenými státy.

Podle posledních údajů (2002) byly od konce druhé světové války vyhlášeny různé typy sankcí asi v 165 případech. Většinou byly použity vůči rozvojovým zemím (téměř 60 procent), výjimečně ve vztazích Západ versus Západ (4 procenta, např. EU proti Rakousku).

Pozitivním důsledkem sankcí je, že bez ohledu na bezprostřední účinek se díky nim zvyšuje politický význam obchodních styků na úkor vojenských konfrontací a konfliktů. Podmínkami účinnosti jsou pak asymetrie v ekonomické zranitelnosti, embargo musí být úplné a bez možných kompenzací ať již z vlastních, nebo alternativních zdrojů, cílem působení sankcí musí být politický režim, a nikoli obyvatelstvo, které by je mohlo vnímat jako akty nepřátelství.

Pokud jde o jednu z dalších předností sankčních režimů, lze také uvést, že nejsou drahým nástrojem diplomacie nebo řešení konfliktů, ale také nejsou ničím jiným než alternativní politikou v rámci mezinárodních vztahů. Jejich efektivita je omezená a vždy je třeba ji zkoumat v širším kontextu. To byl také důvod, proč jsme toto číslo MP věnovali zejména sankčním režimům a sankcím, mj. i v souvislosti s problémem nešíření zbraní hromadného ničení, které je dnes tak naléhavým problémem, a jak už bezpečně víme, problémem skutečně globálním.

-zz-

zboril@iir.cz

Sankční (donucovací) opatření s použitím síly v mezinárodní politice

JAN ONDŘEJ

V současném mezinárodním systému založeném na zásadě svrchované rovnosti mezi státy mají stále státy rozhodující úlohu při vytváření norem i při vynucování jejich dodržování.

Státy si však také vytvářejí soudní a donucovací orgány. Tyto orgány však nepředstavují ucelený systém soudní a výkonné moci, známý z práva vnitrostátního, ale jedná se o jednotlivé orgány vytvořené státy k plnění určitých úkolů. Činnost těchto orgánů je opět vázána na vůli států. Například, pokud má Mezinárodní soudní dvůr, jako jeden z nejvýznamnějších mezinárodních soudních orgánů, nějakou věc projednat a rozhodnout, je zapotřebí, aby státy *uznávaly jeho jurisdikci* (příslušnost). Podobně, pokud jde o *donucení*, státy především *samy* si vynucují splnění povinností jiného státu či států, vytvářejí si však i určité orgány. V oblasti udržení mezinárodního míru a bezpečnosti je takovým orgánem *Rada bezpečnosti OSN*, jejíž činnost a rozhodování jsou rovněž vázány *na vůli států*.

Vztahy mezi státy se v průběhu staletí vyvíjejí, mění se i povaha mezinárodního práva a mění se i způsoby a postupy v oblasti donucovací (sankční). Za zlom ve vývoji vztahů mezi státy se považuje období konce třicetileté války, která byla ukončena vestfálskou mírovou konferencí v roce 1648. Přibližně od tohoto období se formuje tzv. tradiční mezinárodní systém.¹⁾

Vestfálská mírová konference představuje významný krok ve vývoji mezinárodního práva. Jak konstatuje A. Hobza,²⁾ byl to *první kongres mezinárodní*. Poprvé se sešli zástupci různých států, aby se domluvili o společných normách pro určité vzájemné styky. Poprvé zde byla formálně uznána myšlenka mezinárodního společenství a rovnosti členů. Podobné konference, nazývané v minulosti kongresy, se scházely i později po skončení válečného konfliktu. Válka nebyla v období tradičního mezinárodního práva zakázána. V případě potřeby mohly státy opustit sféru právní a uchýlit se k použití síly. Státy mohly s pravidly mezinárodního práva volně disponovat podle své faktické síly. Jejich použití nebylo věcí práva států, nýbrž jen záležitostí politiky, aktem volnosti.³⁾ Mezinárodní právo bylo založeno na principu efektivity,⁴⁾ tj. legalizaci fakticky dosaženého stavu.

Mírové kongresy (konference), které se konaly po skončení války, sloužily zejména k uplatnění požadavků vítěze, k zakotvení dosaženého stavu. Nebylo rozhodující, z jakého důvodu stát rozpoutal válku. V teorii byla snaha uplatňovat doktrínu *bellum justum* – spravedlivé války, která však nenabyla povahu závazných právních pravidel.⁵⁾ *Sebeobrana* se v teorii spravedlivé války považovala za sankci za neospravedlivitelné používání ozbrojené síly a naplňovala požadavek spravedlivé příčiny vedení války. Dokud však nebyla zakázána útočná válka, stíral se rozdíl mezi sebeobranou, represáliemi a stavem nouze.⁶⁾ Mezinárodněprávní instituty, např. mírová smlouva, anexe, pouze stvrzovaly to, co bylo vydobyto silou zbraní.⁷⁾ Požadavky vítěze omezovala jen hlediska mocenská, případně mocenské prostředky, které byly nutné k přinucení poražené strany. Bylo *lhotejně, zda diktát* uplatňoval stát, který válku *zahájil*, nebo naopak stát *napadený*. Důležitým faktorem v tomto systému založeném na efektivitě byla *mocenská rovnováha*. Státy dodržovaly právní pravidla pouze do té doby, dokud se rovnováha nenarušila.

Mírové konference, přestože sloužily zejména k zakotvení dosaženého stavu, byly výrazem rozvoje vztahů mezi státy, které se snažily společně řešit otázky pro ně významné. Zejména v 19. století je stále více zřejmá tendence států řešit nejen otázky spojené s mírovou smlouvou, tj. se skončenou válkou. Mírové konference jsou základem pro organizaci mezinárodního společenství. Výsledkem Vídeňského kongresu v roce 1815 nebyla jen mírová smlouva, ale i nový teritoriální status pro Evropu a nový právní řád pro různé mezinárodní otázky.⁸⁾ Začíná se stále výrazněji rozvíjet spolupráce mezi státy v různých oblastech a státy si stále více uvědomují, že vzájemné vztahy nemohou řešit pouze mimoprávními prostředky, tj. i s použitím síly. Vzrůstá potřeba mírového urovnávání sporů, tj. *prevenčních opatření pro předcházení válkám*. Projevuje se to na Pařížské mírové konferenci v roce 1856, kterou byla ukončena krymská válka. Na konferenci byl mimo ji-

né přijat dokument o mediaci (zprostředkování). V případě hrozící války mezi Tureckem a jedním ze smluvních států, dříve než tyto státy sáhnou k použití síly, umožňoval druhým smluvním státům provést mediaci. Pokojné řešení sporů v podobě mediace je zde pouze alternativou použití síly.

K dalšímu rozvoji ve vztazích mezi státy dochází v druhé polovině 19. století, a zejména na přelomu 19. a 20. století. V roce 1899 se koná *první Haagská mírová konference*, která na rozdíl od předchozích mírových konferencí není výsledkem předchozí války. Naopak, pokud to bylo možné, vyloučila ze svého programu veškeré běžné politické otázky a zabývala se úpravou obecného mezinárodního⁹⁾ práva podle vzoru Ženevských konferencí, konaných v letech 1864 a 1868, nebo Bruselské konference z roku 1874. Výsledkem konference bylo přijetí úmluv a deklarací, které kodifikovaly válečné právo. Byla to první konference, na které došlo ke kodifikaci norem mezinárodního práva, válečného práva, jež sice nezakazuje válku, ale slouží k její regulaci. Za největší přínos této konference lze považovat přijetí Úmluvy o pokojném řešení mezinárodních sporů. Přestože představovala pouze určitou *alternativu* k použití násilných prostředků (tj. k válce), je výrazem postupného přechodu států od jejich volnosti sáhnout k ozbrojené síle k zákazu použití síly.¹⁰⁾ Další cíl konference dosáhnout dohody o omezení zbrojení a zabezpečení světového míru se nepodařilo splnit. Dohoda o omezení zbrojení nebyla v této době ještě reálná, přesto je zde zřejmé vědomí států, že odzbrojení může zabezpečit mír, nebo alespoň snížit nebezpečí vypuknutí války. Haagská mírová konference a následná druhá Haagská mírová konference z roku 1907 jsou vyvrcholením vývoje ve vztazích mezi státy do první světové války. Válka ještě stále nebyla zakázána, státy však prokázaly, že jsou schopny společně řešit některé důležité otázky, a ukázaly na nezbytnost přistoupit na omezení zbrojení a odzbrojení jako důležitá opatření pro zajištění mezinárodního míru a bezpečnosti.

Výrazem dalšího vývoje vztahů mezi státy je vznik *Společnosti národů* po první světové válce. Ani Pakt Společnosti národů, který nabytí platnosti v roce 1920, válku nezakázal, zavedl však pojem války *legální* a *nelegální*,¹¹⁾ místo dřívějšího dělení na válku spravedlivou a nespravedlivou. Smluvní státy měly povinnost vyčerpat prostředky pokojného řešení sporů podle Paktu, než sáhnou k válce. Podle čl. 12 odst. 2 Paktu se státy neuchýlí k *válce dříve*, než uplynou tři měsíce od rozhodčího nebo soudního nálezu nebo zprávy Rady Společnosti národů. Tato legální válka se však překrývala s případy ozbrojených represálií a také sebeobrany. Posouzení legálnosti nebo nelegálnosti sebeobrany bylo věcí jednotlivých států bez účinnější úlohy Společnosti národů.

V případě, že se některý člen Společnosti uchýlí k válce, aniž by splnil závazky o pokojném řešení podle čl. 12, 13 a 15 Paktu, má se za to, jako by se dopustil válečného

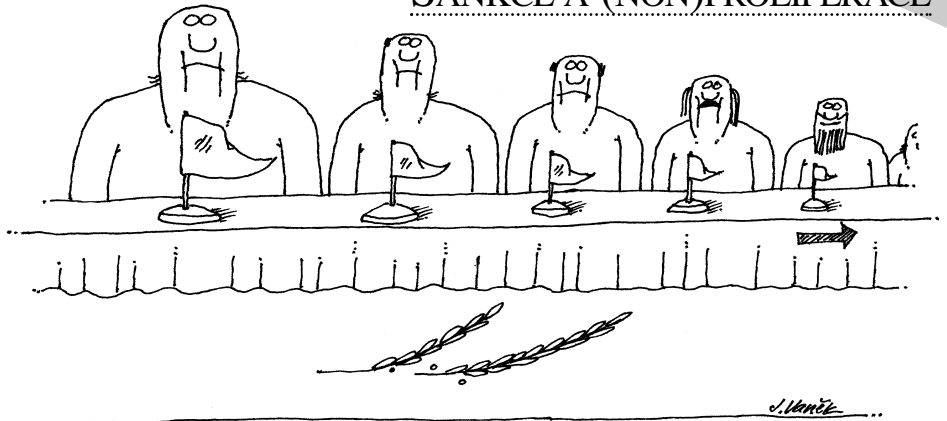
činu proti všem členům Společnosti. Členové Společnosti se podle čl. 16 odst. 1 Paktu v tomto případě zavazují, že s ním přeruší ihned všechny vztahy obchodní nebo finanční a zakáží všechny vztahy mezi svými příslušníky a příslušníky státu, který Pakt porušil. Pakt Společnosti národů rovněž ukládal v čl. 16 odst. 2 Radě, aby *doporučila* jednotlivým státům, aby poskytly vojenské síly k vynucení závazků vůči Společnosti. Článek 16 však nestanovil, kdo závazně konstatuje porušení Paktu, nutno tedy soudit, že je to věcí každého *jednotlivého státu*.¹²⁾ A. Hobza¹³⁾ konstatoval, že čl. 16 nebyl aplikován, což charakterizuje povahu Společnosti národů. Některé státy – jako Anglie – byly zásadně proti používání čl. 16. Nepodařilo se tudíž vytvořit *účinný sankční mechanismus*.

Útočná válka jako prostředek národní politiky států byla *zakázána až Briand-Kelloggovým paktem* z roku 1928. Druhý článek Paktu ukládal státům řešit všechny spory a neshody jakékoli povahy a původu pouze pokojnými prostředky. Válka se nadále připouštěla jen v sebeobraně, sporná byla otázka použití ozbrojených represálií. S Briand-Kelloggovým paktem byla spojena myšlenka na vybudování organizace souběžné se Společností národů, a to za použití systému arbitrážních smluv. Dodržování Briand-Kelloggova paktu nebylo zajištěno donucovacími mechanismy; ani zde nejsou obsažena žádná další praktická opatření, např. v podobě odzbrojovacích závazků. Společnost národů měla jen omezené pravomoci svého působení na státy. Navíc některé státy ze Společnosti národů ještě před druhou světovou válkou vystoupily. Význam Společnosti národů však spočívá v tom, že to byla první mezinárodní organizace, která měla být institucionálním vyjádřením mezinárodního společenství a která se snažila řešit různé otázky vztahů mezi státy, včetně války. Některé z těchto cílů se nepodařilo naplnit. V každém případě se Společnost národů stala přinejmenším inspirací pro Organizaci spojených národů, v jejíž koncepci je zřejmá snaha překonat nedostatky Společnosti národů.

K dalšímu vývoji dochází po druhé světové válce, kdy vzniká v roce 1945 *Organizace spojených národů* (OSN). Zachování mezinárodního míru a bezpečnosti se stalo jedním z hlavních cílů OSN, zejména také pod vlivem tragických zkušeností druhé světové války.

V čl. 2 odst. 4 Charty je vyjádřena povinnost všech členů OSN vystříhat se *hrozby síly* nebo *použití síly* proti územní celistvosti, politické nezávislosti kteréhokoli státu nebo jakéhokoli jiného způsobu neslučitelného s cíli OSN. Zákaz hrozby a použití síly je v současnosti považován za výraz obecného obyčejového mezinárodního práva tedy práva závazného pro všechny státy. Tuto skutečnost také vyjádřil Mezinárodní soudní dvůr v rozsudku z roku 1986 v případě Nikaragua versus USA.

Pro případ, že by nějaký stát porušil zákaz hrozby silou a použití síly, obsahuje Charta OSN donucovací mechanismus, který má zabezpečit dodržování mezinárodního

míru a bezpečnosti. Organizace spojených národů vytváří systém kolektivní bezpečnosti, tvořený prostředky *kolektivního donucení, pokojného řešení sporů*, jeho součástí je i *odzbrojení*.

Základem pro fungování tohoto systému je Rada bezpečnosti, která má podle čl. 24 odst. 1 Charty OSN *hlavní odpovědnost* (angl. primary responsibility) za zachování mezinárodního míru a bezpečnosti. Pro interpretaci tohoto ustanovení je důležité, jak je často při výkladu zdůrazňováno, že se *nejedná o výlučnou, nýbrž hlavní či základní odpovědnost*. Pro provádění činnosti Rady bezpečnosti OSN je důležitý rovněž čl. 2 odst. 5, podle něhož se všichni členové OSN zavazují, že jí poskytnou veškerou pomoc při každé akci, kterou podnikne podle Charty, a vystřihají se poskytnout pomoc kterémukoli státu, proti němuž OSN podniká preventivní nebo donucovací akci. Tím je vytvořen právní rámec pro fungování systému kolektivní bezpečnosti. Prvek univerzality v činnosti OSN, pokud jde o zachování mezinárodního míru a bezpečnosti, je vyjádřen i v čl. 2 odst. 6 Charty OSN, podle něhož se OSN postará, aby i státy, které nejsou jejími členy, jednaly podle jejích zásad. Toto ustanovení není již v současnosti tolik praktické vzhledem k tomu, že téměř všechny státy jsou členy OSN (v současnosti je 191 států členem OSN).

Pokud jde o činnost Rady bezpečnosti v oblasti míru a bezpečnosti podle kapitoly VII, jejím úkolem je ve smyslu čl. 39 Charty OSN *určit, zda došlo k ohrožení míru, jeho porušení nebo k útočnému činu, a doporučit nebo rozhodnout* o tom, jaká opatření mají být učiněna podle čl. 41 nebo 42 pro zachování mezinárodního míru a bezpečnosti. Jedná se o akce Rady bezpečnosti. Rozhodnutí Rady bezpečnosti jsou podle čl. 25 Charty OSN pro členské státy OSN závazná. Do systému kolektivní bezpečnosti jsou zahrnovány také *oblastní dohody a orgány*. Podle čl. 53 Charty OSN může Rada bezpečnosti tam, kde je to vhodné, použít oblastních dohod nebo organizací pro donucovací akci pod svým vedením.

Rada bezpečnosti OSN se nezabývá jen případy ohrožení nebo porušení mezinárodního míru ve vztazích mezi státy. S rozvojem vztahů mezi státy a mezinárodního práva v posledních desetiletích se v praxi Rady bezpečnosti za případy *ohrožení mezinárodního*

míru považují i případy systematického a masového nerespektování základních lidských práv *vládami některých států*¹⁴⁾ nebo politika apartheidu či provádění genocidy. Jedná se o situace uvnitř daného státu. Rada bezpečnosti má pravomoc přijmout příslušná rozhodnutí o opatřeních bez použití síly i s použitím síly. Rada bezpečnosti se např. v rezoluci č. 1244 z roku 1999 zabývala situací v Kosovu. V této rezoluci uložila Svaté republice Jugoslávie, aby učinila bezodkladný a ověřitelný konec represím v Kosovu a stáhla z Kosova všechny vojenské, policejní a paravojenské síly. Danou *rezoluci však nelze považovat za zmocnění států k použití síly*. V případě *vnitřních konfliktů* Rada bezpečnosti ve své praxi 90. let činí opatření nejen ve vztahu ke státům, ale také ve vztahu k *nestátním subjektům*¹⁵⁾, které svrchovanosti nedisponují, avšak reálně se vymkly vlivu státní moci. Například odsoudila afghánské hnutí Tálibán v rezolucích o situaci v Afghánistánu.

Z toho důvodu, aby mohla Rada bezpečnosti rychle a operativně rozhodovat a zasahovat, je koncipována jako malý operativní orgán, který zasedá nepřetržitě. Má celkem 15 členů, z toho pět stálých, což jsou vítězné státy ve druhé světové válce, a deset nestálých, kteří jsou voleni Valným shromážděním OSN na dva roky. Stálí členové mají výsadní postavení v Radě bezpečnosti. O neprocedurálních otázkách, tj. i o mezinárodním míru a bezpečnosti, rozhoduje Rada bezpečnosti devíti kladnými hlasy včetně hlasů všech stálých členů. Podle původního úmyslu smluvních stran to znamenalo, že pro přijetí takového rozhodnutí musí kladně hlasovat všichni stálí členové Rady bezpečnosti.

Již od druhé poloviny 40. let se však rozvíjí praxe, že zdržení se hlasování stálého člena není na překážku pro přijetí takového rozhodnutí, musí se dosáhnout devíti kladných hlasů. Rovněž nepřítomnost stálého člena – jako v případě SSSR v době korejské války – není na překážku pro přijetí rezoluce RB. Větší problém však způsobuje případ, kdy některý ze stálých členů hlasuje proti. Tomu se říká v praxi veto, i když tento pojem není v samotné Chartě OSN obsažen. Se zhoršením vztahů mezi SSSR a USA a dalšími státy a s blokovým rozdělením světa koncem 40. let vzniká situace, kdy případné přijetí rezoluce v Radě bezpečnosti o podstatných otázkách, tj. i mezi-

SANKCE A (NON)PROLIFERACE

národním míru a bezpečnosti, může být zne-možněno. V tomto období do konce 80. let minulého století také Rada bezpečnosti přijímala rezoluce, kterými ukládala pouze sankce podle čl. 41 Charty, tj. nevojenské povahy. Opatření s použitím síly vyjádřena v čl. 42 Charty byla z důvodu neshod mezi oběma bloky přijímána jen výjimečně. Příkladem jsou pouze rezoluce týkající se Koreje v 50. letech, které mohly být schváleny jen díky absenci zástupce SSSR v Radě bezpečnosti.

Vzhledem k neefektivitě Rady bezpečnosti bylo její fungování nahrazeno mocenskou rovnováhou mezi státy Východu a Západu. Tato rovnováha byla zajišťována zejména hromaděním zbraní, včetně zbraní jaderných. S tím byly spojeny i doktríny jaderného zastrašování. Situace se začala postupně měnit od druhé poloviny 80. let v důsledku změn v SSSR. V 90. letech minulého století, v době završení změn v tehdejších socialistických zemích, se vytvářejí i předpoklady pro zlepšení fungování Rady bezpečnosti OSN a otevírají se i možnosti pro případnou shodu, pokud jde o použití ozbrojené síly. K přijetí takové rezoluce skutečně dochází v době irácké agrese v Kuvajtu na počátku 90. let. V roce 1991 je přijata rezoluce RB č. 678, která zmocňuje členské státy, aby použily všechny nezbytné prostředky (angl. to use all necessary means) k provedení rezoluce č. 660 z roku 1990 (rezoluce mimo jiné ukládala Iráku bezodkladně a bezpodmínečně stáhnout všechny své síly do pozic před 1. srpna 1990) a všech relevantních rezolucí k obnovení mezinárodního míru a bezpečnosti v oblasti.

Vedle Rady bezpečnosti OSN může legálně použít sílu také stát, a to v případě *ozbrojeného útoku* proti němu. Charta OSN v čl. 51 přiznává takovému státu *právo na přirozenou individuální nebo kolektivní sebeobranu*. Právo na sebeobranu je také někdy řazeno mezi *donucovací opatření*. Dané oprávnění má stát do té doby, dokud Rada bezpečnosti neučiní *potřebná opatření* k udržení mezinárodního míru a bezpečnosti. Z tohoto hlediska je postavení Rady bezpečnosti primární a státy mají oprávnění, pokud jde o výkon sebeobranu jen dočasně. Činnost států při výkonu práva na sebeobranu je však pod kontrolou Rady bezpečnosti. Státy mají povinnost *ihned oznámit* Radě bezpečnosti opatření učiněná při výkonu tohoto práva. Takové oznámení učinily např. USA a Velká Británie při zásahu v Afghánistánu v souvislosti s teroristickými útoky na Světové obchodní centrum v září 2001. Jiné náležitosti práva na sebeobranu Charta OSN neobsahuje, ale vyplývají z obecného mezinárodního práva, zejména se jedná o *přiměřenost*. Sporná je otázka preventivní sebeobranu. Legálnost nebo nelegálnost sebeobranu by měla posoudit Rada bezpečnosti.

Jiná oprávnění použít sílu, než je právo na *sebeobranu*, Charta OSN jednotlivým státům *nepřiznává*. V Deklaraci zásad mezinárodního práva z roku 1970, která představuje výklad Charty OSN, jsou výslovně zakázány *ozbrojené represálie*. V praxi států

mohou nastat situace, kdy by bylo třeba, aby Rada bezpečnosti učinila opatření k zachování nebo obnovení mezinárodního míru a bezpečnosti s použitím síly. Z různých důvodů, zejména rozdílných názorů stálých členů Rady bezpečnosti, však není přijetí takové rezoluce reálné.

Tyto složité případy mohou nastat zejména v souvislosti s děním na území jednotlivého státu. S rozvojem mezinárodní ochrany lidských práv není úprava postavení jednotlivců již výlučnou záležitostí jednotlivých států, nýbrž je třeba, aby státy respektovaly normy mezinárodního práva. V případě *hrubého porušování práv jednotlivců* na území státu může o opatřeních i s použitím síly rozhodnout Rada bezpečnosti. Jestliže však Rada bezpečnosti nepřijme takové rozhodnutí, vzniká otázka legálnosti zásahu států na území jiného státu. Takovým případem je „humanitární bombardování“ Jugoslávie v roce 1999 deseti státy NATO. Jedinou normou, kterou by bylo možno na takový případ použít, je právo na sebeobranu. Žádný z deseti států NATO však nebyl ani napaden, a dokonce ani ohrožen Svazovou republikou Jugoslávie. Část nauky¹⁶⁾ vychází z těchto případů z koncepcí, že hrubé porušování kogentně normované ochrany lidských práv (jedná se o práva, která mají všichni členové mezinárodního společenství povinnost dodržovat) vede členy mezinárodního společenství k nutnosti učinit opatření ozbrojené povahy po selhání jiných nátlakových prostředků. Takový zásah jako proti Jugoslávii v roce 1999 však zdaleka nebyl podporován všemi státy. Rusko nebo Čína vyjádřily nesusouhlasné stanovisko, takže lze těžko usuzovat na vytvářející se *opinio iuris* států. V případě jednostranných zásahů států bez souhlasu Rady bezpečnosti je také značně nebezpečí zneužití. Zda jsou dány objektivně podmínky pro zásah, by měl posoudit v případě nefungování Rady bezpečnosti *nezávislý soudní orgán*, např. Mezinárodní soudní dvůr. Působení tohoto orgánu je však vázáno na ústní příslušnosti. Jugoslávie také v době bombardování v roce 1999 předložila návrh na předběžné opatření, které by mělo vést k jeho zastavení. Dvůr se však vyslovil, že není příslušný pro tuto věc. Jugoslávie se mimo jiné snažila založit jeho jurisdikci na Úmluvě o zabránění a trestání zločinu genocidia z roku 1948, Dvůr však konstatoval, že nejsou naplněny znaky genocidia, a z tohoto důvodu nelze Úmluvu aplikovat.

Dalším sporným případem z poslední doby je *ozbrojený zásah USA* a dalších států *proti Iráku* v roce 2003. Zatímco v případě Jugoslávie v roce 1999 se snažily zasahující státy zdůvodnit své opatření, v případě Iráku lze pochybovat, zda důvody pro zásah vůbec nějaké jsou. O spornosti zásahu svědčí i ta skutečnost, že někteří spojenci USA, konkrétně Francie (stálý člen Rady bezpečnosti) a Německo, byli proti. Se zásahem nesusouhlasilo ani Rusko, Čína a velký počet dalších států. Rozbor této akce není předmětem daného článku, přesto bych učinil několik poznámek. Záminkou bylo mimo jiné tvrže-

ní, že Irák vlastní zbraně hromadného ničení, a také, že je neochotný spolupracovat s inspektory, vyslanými na území Iráku na základě rezoluce č. 1441 z roku 2002. Irák se snažil zlepšit spolupráci s inspektory, vliv na odvrácení útoku to však nemělo, přestože se existence zbraní hromadného ničení neprokázala. Za právní důvod pro zásah nelze považovat odstavec 33 rezoluce č. 687, který stanoví podmínky příměří spočívající v tom, že Irák přijme příslušné rezoluce Rady bezpečnosti. V rezoluci č. 1441 Rada bezpečnosti pouze varuje Irák před vážnými důsledky (angl. serious consequences) v případě pokračujícího porušování povinností. Těmito vážnými důsledky by mohla být další rezoluce Rady bezpečnosti o vojenském opatření proti Iráku. Taková rezoluce však přijata nebyla.

Vývoj v posledních letech ukazuje, že státy nemají vždy stejné názory na použití síly jako prostředku, který má být sankcí za porušení určitého závazku. Státy mezinárodního společenství by se měly snažit nalézt shodný přístup k řešení závažných problémů. Zejména by měly spíše posílit úlohu OSN, než hledat zdůvodnění, proč použít sílu. Důvody pro použití síly mohou být někdy opodstatněné, posoudit by to však měla celosvětová organizace. Jinak je nebezpečí, že vztahy mezi státy se začnou podobat situaci v 19. století. Jedině dodržování norem mezinárodního práva, a to i nejmocnějšími a nevlivnějšími státy, může být ve prospěch všech států. Pozitivní příklad bude mít vliv na ostatní státy, které budou rovněž nuceny plnit své závazky, a dodržování těchto norem bude přínosné i pro nejvýznamnější státy. Jedině tak bude možné mluvit o vládě mezinárodního práva.

jan.ondrej@svses.cz
ondrej@prf.cuni.cz

¹⁾ Srov. Malenovský, J., Mezinárodní právo veřejné, obecná část, třetí opravené a doplněné vydání, Masarykova univerzita, nakl. Doplněk, Brno 2002, s. 22 a násl.

²⁾ Srov. Hobza, A., Úvod do mezinárodního práva mírového, část I., Praha 1933, s. 85.

³⁾ Srov. Čepelka, Č., David, V., Úvod do teorie mezinárodního práva, Brno 1983, s. 152.

⁴⁾ Srov. Malenovský, J., op. cit. 1, s. 23.

⁵⁾ Srov. Čepelka, Č., David, V., op. cit. 3, s. 153.

⁶⁾ Srov. Outrata, V., Mezinárodní ochrana bezpečnosti státu, Studie z mezinárodního práva I, Praha 1955, s. 25.

⁷⁾ Srov. Čepelka, Č., David, V., op. cit. 3, s. 153.

⁸⁾ Srov. Hobza, A., op. cit. 2, s. 247.

⁹⁾ Srov. Ondřej, J., Vývoj Haagské mírové konference z roku 1899 pro vývoj práva ozbrojených konfliktů, Mezinárodní vztahy, č. 1/2000, s. 30.

¹⁰⁾ Srov. Ondřej, J., op. cit. 9, tamtéž.

¹¹⁾ Srov. Čepelka, Č., David, V., op. cit. 3, s. 153.

¹²⁾ Srov. Hobza, A., Úvod do mezinárodního mírového práva, díl II., Praha 1935, s. 430.

¹³⁾ Srov. Hobza, A., op. cit. 12, s. 432.

¹⁴⁾ Srov. Potočný, M., Ondřej, J., Mezinárodní právo veřejné, zvláštní část, 3. doplněné a rozšířené vydání, C. H. Beck, Praha 2002, s. 7.

¹⁵⁾ Srov. Malenovský, J., op. cit. 1, s. 234.

¹⁶⁾ Srov. Čepelka, Č., in: Čepelka, Č., Jílek, D., Šturma, P., Mezinárodní odpovědnost, Masarykova univerzita, Brno 2003, s. 58.

Hodnocení sankčního režimu OSN proti Iráku

JAROSLAV BUREŠ

Podnět k uvalení sankcí OSN proti Iráku dala irácká agrese a následná anexe Kuvajtu dne 1. 8. 1990. S Irákem bylo nakládáno jako s agresorem a narušitelem míru v souladu s článkem VII Charty OSN. Po skončení vojenských akcí proti Iráku byla 3. dubna 1991 přijata rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 687, označovaná za „matku všech rezolucí“, která stanovila sérii podmínek, po jejichž splnění Irákem měly být sankce zrušeny.

Patřily mezi ně: ověřené zničení zvláště zbraní hromadného ničení; uznání hranic a suverenity Kuvajtu; placení reparací do Kompenzačního fondu OSN; uhrazení obrovského zahraničního dluhu. Sankce proti Iráku svou komplexností a neobvyklou tvrdostí neměly v poválečné historii Rady bezpečnosti OSN obdobu. Zvláště rezoluce RB OSN č. 687 představovala dosud bezprecedentní a nejdůslednější uplatnění mezinárodní jurisdikce zaměřené do vnitřních záležitostí suverénního státu. Objevily se paralely s versailleským sankčním režimem, který byl po druhé světové válce odmítnut jako nevhodná forma vypořádání s agresorem.

Bushovy a Clintonovy administrativy byly přesvědčeny, že režimu Saddáma Husajna nelze důvěřovat, a prosazovaly nátlak z pozice síly a ekonomické embargu. Ekonomická izolace a politika zadržování měly urychlit svržení režimu. Sankce byly ospravedlňovány eticky, protože sloužily vyššímu politickému a morálnímu účelu, tj. zastavit agresi či předcházet represím. Současná Bushova administrativa s pádem iráckého režimu, který vlastnil zbraně hromadného ničení a jejich nosiče, spojovala i rozbití potenciální aliance Iráku se světovým terorem. Násilné odstranění diktátora britsko-americkou aliancí mělo být impulsem k demokratizaci okolních autoritativních režimů, zvláště Íránu a Sýrie. Ve skutečnosti tento krok znamenal nepřímé zpochybnění účinnosti sankčního režimu, který podle některých amerických strategií nejenom nepřispěl ke svržení baasistického režimu, ale naopak ho v mnoha ohledech upevnil.

Humanitární aspekty sankcí

Ve Spojených státech a na Západě obecně převládala počátkem 90. let představa, že potraviny budou mít silný dopad na morálku obyvatelstva a stanou se katalyzátorem pro potřebné politické změny. Potraviny nebyly v té době řazeny mezi humanitární kategorie.¹⁾ Problém byl v tom, že Irák byl absolutně závislý na dovozu potravin a pouze malé množství zemědělské půdy bylo vyu-

žíváno v Kurdistanu, který nebyl kontrolován bagdádskou vládou. Teprve rezoluce Rady bezpečnosti OSN 687 vyčlenila komerční a finanční transakce spojené s dodávkami potravin z procesu rozhodování Sankční komise.

Patřičný díl viny za nedostatečný přísun potravin nesl irácký režim, který odmítal v letech 1991–95 rezoluce umožňující nákup potravin za přesně vymezenou finanční částku získanou z prodeje ropy na základě rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 706, 712, 692. Nakonec Irák přijal důležitou rezoluci RB OSN č. 986, která umožňovala výměnu ropy za potraviny. Od roku 1997 do září 2001 prodal v rámci dosahu rezoluce ropu za 28,6 mld. USD a 16 mld. z této částky bylo investováno do nákupu humanitárního zboží.²⁾ Program byl neustále rozšiřován a prohlubován. Od února 1998 mohl Irák každých šest měsíců vyvézt ropu za 5,25 mld. USD (rezoluce RB OSN č. 1153) a investovat i do infrastruktury. V prosinci roku 1999 byl strop na vývoz ropy zcela odstraněn a Irák mohl vyvézt tolik ropy, kolik vytežil (RB OSN č. 1284). Výsledek rozhodnutí byl znásoben růstem cen ropy na mezinárodních trzích, což dále zvýšilo příjmy do irácké pokladny. Koncem roku 2000 Irák téžil téměř stejné množství ropy jako před válkou (2,6–2,8 mil. barelů), ale musel ze zisků platit kompenzace a hradit monitorovací, sankční činnost OSN. Zisky byly převáděny na zvláštní účet OSN a kontrolovány, aby z nich nebyly nakupovány zbraně a duální položky.

Humanitární situaci na konci 90. let hodnotila zpráva generálního tajemníka OSN o dopadu rezoluce RB OSN č. 986, která konstatovala zlepšení dodávek potravin a zdravotní situace v Iráku, především na severu země.³⁾ Diskuse byla zaměřena na otázku, zda Irák využíval všech možností.⁴⁾ Existovaly však i jiné názory.

Mezinárodní kampaň za zrušení sankcí

Na počátku roku 2000 započala rozsáhlá mezinárodní kampaň za zrušení iráckých sankcí v arabském světě, Francii, Velké Bri-

tánii, USA a v dalších zemích. Náboženské a humanitární skupiny a organizace požadovaly odbourání či zmírnění sankčních tlaků. Některé skupiny rozlišovaly mezi vojenskou a civilní složkou sankcí, ale některé protestovaly proti sankcím jako celku. Bagdád využíval mezinárodní solidarity, aby rozpracoval vlastní postupy k rozmělnění sankčního režimu. Na podzim roku 2000 se opoziční skupiny zaměřily na odstranění restriktivních či charterových letů do Bagdádu.⁵⁾

Zablokování blízkovýchodního mírového procesu po nástupu izraelského premiéra Šarona a vypuknutí intifády přišlo Bagdádů vhod, protože urychlilo jeho zapojení do arabských struktur. Arabské země na závěr bejrútského summitu LAS (březen 2002) jednotně vyzvaly ke zrušení sankcí proti Iráku, který byl požádán, aby respektoval a plnil rezoluce OSN. Zlepšily se vztahy Iráku se sousedy, zvláště arabskými zeměmi. Významná byla plná normalizace vztahů se Sýrií a otevření ropovodu ze severních iráckých ropných polí do syrského Baniasu. Zvyšoval se nelegální obchod s Tureckem (kamionový) či pašování irácké ropy po moři s tichou podporou Íránu. Irák začal naléhat na odběratele, aby platili zvláštní přírážku, jež nebyla převáděna na účet OSN, nýbrž na účet, který za tímto účelem zřídil Irák. Výběr odběratelů ropy zajišťoval zvláštní výbor v prezidentském úřadu a kritériem úspěšného výběru bylo mnohdy placení úplatku. Irák po dohodě se zákazníkem měnil dopravní cesty, aby snížil náklady na dopravu ropy. Podle odhadů mohly tyto transakce vynesť zisk až jednu miliardu USD ročně, o který se dělil Irák obvykle s odběratelem. Rovněž Jordánsko mělo zájem o ropný koláč a jednostranně zrušilo činnost mezinárodní inspekce v Aqabě, která kontrolovala náklady zboží pro Irák. Ukončení této mise a vynucený odchod inspektorů UNSCOM z Iráku ušetřily sankčnímu režimu vážný úder.

Od poloviny 90. let došlo k polarizaci Rady bezpečnosti. USA, s podporou Velké Británie, trvaly na důsledném splnění obsahu všech sankčních rezolucí jako balíku, tj. bez možnosti postupného uvolnění sankcí. Skrytým cílem sankčního režimu mělo být vytvoření podmínek pro svržení nepřizpůsobivého režimu silou (s pomocí vnitřní opozice či vnějším ozbrojeným zásahem). Dalším pólem v Radě bezpečnosti bylo Rusko, které prosazovalo, aby byl Irák za jakýkoliv pokrok v plnění rezolucí odměněn náležitým zmírněním sankcí. Pokud by splnil všechny požadavky, měly být sankce zcela zrušeny. Více či méně důsledně tento přístup sledovala Francie a Čína.

Rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 1284 (prosinec 1999) byla obsahově mlhavá a nepočítala s odstraněním sankcí do určité doby jako rezoluce č. 687, nýbrž maximálně s jejich pozastavením na dobu 120 dní. Nebyly stanoveny jasné podmínky a nebylo zřejmé, které položky dovozu a vývozu budou dovoleny, ani jaké účty budou za tímto účelem otevřeny.

SANKCE A (NON)PROLIFERACE

Mnoho expertů zastávalo názor, že hlavní příčinou malé ochoty Iráku spolupracovat byla neexistence jasných pravidel či podmínek, jejichž splnění by vedlo k etapovitému rušení sankcí s perspektivou úplného odstranění. Druhou příčinou byl i strach režimu, že všechna opatření jsou přijímána Spojenými státy za účelem oslabení režimu a jeho svržení.

Likvidace zbraní hromadného ničení

Podmínky pro zrušení sankcí obsahovala rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 687, která stanovila, aby byl Irák bezpodmínečně zbaven všech zbraní hromadného ničení. Agentura pro atomovou energii (IAEA) dohlížela nad zničením jaderných zbraní. Biologické, chemické zbraně a raketové nosiče měla v kompetenci zvláštní komise OSN pro Irák UNSCOM.

Klíčové jsou závěry UNSCOM a IAEA před odchodem inspektorů z Iráku, v nichž stálo, že Irák doposud nebyl prokazatelně zbaven biologických zbraní. Chyběla dohoda o systému dlouhodobého zbrojního monitoringu. Irák popíral v letech 1991–95, že by s výzkumem a výrobou biologických látek vůbec započal, ale byla mu prokázána výroba tekutého antraxu. V roce 1995 byla zničena jediná laboratoř na výrobu biologických látek – středisko al-Hakam. Mnoho antraxu bylo zlikvidováno pod dohledem UNSCOM. Antrax má rovněž velmi malou dobu skladovatelnosti (tři roky), což znamenalo, že i kdyby se podařilo Iráčanům schovat určité množství, bylo by v současné době nepoužitelné.

Oprávněným argumentem bylo tvrzení, že zničení některých látek a zbraní Irákem nelze bezpečně ověřit. Týkalo se to balistických raket, protože v tomto případě museli inspektoré vycházet z údajů irácké strany.⁶⁾ Komise UNSCOM poněkud dvojznačně ohlásila, že zničení chemických látek a raketových nosičů je téměř u konce. „Téměř“ znamenalo, že panovala nejistota kolem výroby a skladování nervové látky WX, jejíž výrobní program a schopnost využití pro hlavice balistických raket Iráčani z nějakého důvodu do poslední chvíle zapírali, ale inspektoré UNSCOM je uvěřili ze lži. Irák prokazatelně vyráběl sarin a tabun s maximální skladovatelností pět let. Jediná státní továrna v Muthanná byla zničena pod dohledem UNSCOM počátkem 90. let a Irák od této doby chemické zbraně nevyráběl. Musel by je pašovat ze zahraničí v období let 1998–2002, což se nepotvrdilo.

Agentura IAEA oznámila, že 15. 12. 1998 zlikvidovala irácký jaderný program „účinně a skutečně.“⁷⁾ Komplikující skutečností byla existence několika tisíc jaderných vědců a odborníků v Iráku s patřičným know how, kteří teoreticky mohli po odchodu monitorovací komise zahájit vývoj jaderných zbraní. Limitujícím faktorem byla finanční náročnost výzkumu a výroby, nutnost dovézt potřebná zařízení v podmínkách přísného embarga a snadnost jaderného monitoringu. Scénář tajné spolupráce

Iráku s teroristickými organizacemi ve zbrojní oblasti nebylo možné vyloučit ani dokázat, stejně tak jako možnost, že by Irák postupně v delším horizontu mohl obnovit svůj zbrojní potenciál zbraní hromadného ničení.

Rada bezpečnosti schválila koncem roku 2002 velmi přísnou rezoluci č. 1441 a zanedlouho ji přijala i irácká vláda. Po čtyřech letech přerušení se vrátili do země zbrojní inspektoré UNICOM a IAEA, aby dokončili svou práci. Zbrojním inspektorům se nepodařilo najít žádné důkazy o zbraních hromadného ničení či jejich výrobě. Rovněž USA věrohodně neprokázaly vlastnictví zbraní hromadného ničení ani po odstranění režimu. Bushova administrativa přestala nyní podmiňovat zrušení sankcí úplným odzbrojením a jednostranně sankce zrušila, což kritizovalo Rusko.

Americký expert na oblast odzbrojení S. Ritter v roce 1998 zdůvodnil své vystoupení z komise UNSCOM chováním jejího šéfa Butlera a americké vlády. Ti záměrně usměrňovali činnost komise s cílem vyprovokovat Irák k zablokování kontrolní mise. V pozadí těchto kroků byla podle něho snaha najít záminku pro vojenský úder proti Iráku.⁸⁾ Podle některých zdrojů byli američtí státní příslušníci, kteří získali členství v komisi UNSCOM, s velkou pravděpodobností řízení CIA.⁹⁾ V rozsáhlém interview ze srpna 2002 odhalil Ritter, že USA se snažily všemi způsoby a za každou cenu nepustit, aby zbrojní komisaři vyřklí ortel, že Irák byl definitivně zbaven zbraní hromadného ničení a nepředstavuje bezprostřední hrozbu mezinárodní bezpečnosti.¹⁰⁾

Bez ohledu na uvedené problémy lze říci, že proces odzbrojení Iráku a kontrola dovozů jako nutná součást sankčního režimu byly úspěšné. Výroba zbraní hromadného ničení byla ukončena do roku 1998 a výrazně byl redukován i potenciál konvenčních zbraní a raketových nosičů. Ofenzivní schopnost irácké armády a její mobilita byly na velmi nízké úrovni, jak se ukázalo během americko-britského útoku na Irák.

Sankční režim a vnitropolitická situace

Přijetí programu OSN „ropa za potraviny“ iráckým režimem zlepšilo humanitární situaci v zemi. Režimu se podařilo na počátku 21. století s určitými potížemi a s pomocí metody „cukru a biče“ udržet pořádek a loajalitu hlavních center moci. Podstatně se zlepšilo i zásobování. Privilegovaná nomenklatura bohatla z pašování. Husajnova absolutní moc byla uchována a diktátor nadále kontroloval chod státu. Přijetí Iráckého osvobozeněckého zákona (ILA) americkým Kongresem a další opatření USA ke svržení baasistického režimu měly za následek větší semknutí mocenského jádra režimu a jeho zúžení. Vojenská a bezpečnostní struktura státu byla hodnocena jako nejvíce chráněná proti převratům na Blízkém východě a tento rys zůstal zachován i během sankcí. Občasné nepokoje byly zaznamená-

ny v armádě i zvláštních jednotkách, ale v jejich pozadí nestál většinou odpor k režimu, ale spíše nespokojenost s materiálním zabezpečením a velením, popřípadě klanové, rodinné rozepře. Cílem tribalistické, klanové Husajnovy politiky při obsazování klíčových funkcí v mocenské hierarchii bylo jednak rozdělit potenciální opozici, vnutit jí kmenový hodnotový systém, jednak zajistit bezpečnost, sociální solidaritu na regionální úrovni.

Sankcemi zdecimované obyvatelstvo (včetně střední třídy), starající se o každodenní přežití, hlídané všudypřítomnými tajnými službami a udavači, izolované informačně od ostatního světa a zpracovávané důslednou státní propagandou, neznamenal žádnou vážnou hrozbu pro režim s dobře propracovaným represivním systémem. Elita irácké inteligence většinou uprchla do zahraničí. Těžké ekonomické a sociální podmínky během sankcí se podílely v hojně míře na zvýšené kriminalitě, porušování lidských práv a zhoršení celkového morálního stavu společnosti.

Sankce pomohly změnit poměr sil mezi občanskou společností a státem výrazně ve prospěch státu. Životní podmínky byly natolik špatné, že se Iráčané museli soustředit na každodenní materiální potřeby a zřekli se dobrovolně práva na sociální či politické organizování. Shánění léků a potravin odčerpalo přebytečnou energii a zájem o reformování společnosti poklesl. Většina stoupenců režimu sice nežila v době sankcí v přepychu jako kdysi, ale měla alespoň zajištěn přístup k základním potřebám.

Přídělový systém posílil významně vliv státu a stal se i nástrojem kontroly nad společností. Úřady s jeho pomocí získávaly detailní přehled o každém členu rodiny v kterékoli části země. Vědomí občana, že všemocný úřad má informace a možnosti kdykoli mu odejmout přídělovou kartu, se stalo dostatečným prostředkem k odvrácení odporu proti režimu. Strana Baas a bezpečnostní složky zůstaly dlouhodobě osvědčeným nástrojem pro špehování občanů, ale od roku 1990 přibyl i další účinný nástroj – přídělový systém.

Sankce vyvolaly dojem, že vnější mocnosti, zvláště Spojené státy, usilují prosadit své vlastní zájmy na úkor iráckého lidu. Velmi citlivě byly vnímány „neferové“, vlašné přístupy Rady bezpečnosti k Izraeli jako okupační mocnosti, které byly dávány do kontrastu s nekompromisními sankcemi vůči Iráku. Tento stereotyp byl posilován i nespravedlivým plošným dopadem sankcí na celou společnost.

Sankce způsobily, že některé hlavní ideologické zásady režimu přijímala značná část frustrované společnosti. Úspěchy vlády při rekonstrukci zničené infrastruktury a její úsilí, aby každý občan státu měl možnost využívat skromného přídělového systému, kontrastovaly s nedozírnými škodami, které způsobily Iráčanům vnější velmoci, především USA, necitlivým zavedením sankcí. Většina Iráčanů měla nedostatečný přístup k alternativním zdrojům informací, a pro-

Condoleezza Riceová na americké letadlové lodi

to poměrně snadno přejímala ideologická schémata a argumenty vlády.

Souznění obyvatelstva s režimem posiloval tradiční strach, že náhlé politické změny povedou k nebezpečnému sociálnímu konfliktu a možná i k rozdělení země. Tento názor převažoval i mezi oponenty režimu. Sociální podmínky, které pomohl vytvořit krutý sankční režim, podkopaly vyhlídky na mírovou, řízenou změnu a byly příčinou extrémního chování. Lze bez váhání konstatovat, že soudržnost pevného jádra režimu nebyla sankcemi téměř dotčena.

Finanční a ekonomické dopady sankcí

Celková ekonomická situace Iráku byla velmi špatná. Razantní pokles HDP byl zastaven až po přijetí rezoluce č. 996, umožňující výměnu ropy za potraviny. Například v roce 1995 činil roční HDP na hlavu 200 USD, což je asi čtrnáctkrát méně než v roce 1989. Sankce výrazně redukovaly irácký export, a tím i příjmy. Sankční režim přispěl k situaci, kdy všechny dluhy země a všechny další ekonomické a finanční transakce byly zmrazeny. Po roce 1990 přestal Irák splácet dluh, který převyšoval 60 mld. USD.¹¹⁾ Prudce poklesla kupní síla iráckého dináru a jeho hodnota v porovnání s americkým dolarem. Více než 30 klíčových studií bylo napsáno o katastrofálních dopadech sankcí na zdravotní, ekonomickou, sociální sféru i psychický stav obyvatelstva.¹²⁾

Rezoluce Rady bezpečnosti OSN 687 nařídila Iráku platit poškozeným kompenzace, které byly převáděny na účet fondu ženevské Kompenzační komise (UNCC). V prosinci 2000 byla na základě rezoluce RB OSN č. 1330 snížena výše kompenzační platby z 30 na 25 procent částky iráckých ropných zisků. V prosinci 2000 bylo na účtu 11 mld. USD. Irák trval na zrušení plateb či jejich významném snížení. Vůči Iráku bylo doposud vzneseno rekordních 2,5 milionu

požadavků na odškodnění. Asi 11 mld. USD reparací bylo už vyplaceno na základě individuálních požadavků, ale bude třeba vyhovět velkým korporacím a státům. Celkově, dodatečné nároky činí podle odhadu asi 219 mld. USD. I bez jejich splacení by příznáný dluh a kompenzace činily 380 procent iráckého HDP. Irák kromě toho platil činnost OSN v Iráku (2,2 procenta z celkových příjmů). Placení reparací mělo negativní vliv na ochotu Iráku spolupracovat. Výše reparací byla zcela nereálná. Irák by potřeboval na splacení všech reparací ve výši 276 mld. USD nejméně 58 let a po zaplacení úroků by se plná splatnost protáhla do 22. století.¹³⁾

Spojené státy usilovaly po svržení režimu o maximální redukci reparací či o jejich úplné zrušení. Irák totiž potřebuje desítky miliard dolarů, aby mohl obnovit sankcemi a bombardováním zničenou zem a řešit naléhavé sociální, humanitární problémy. Klíčovým úkolem se jevila finančně nákladná obnova válkou zpusošené infrastruktury, zvláště v ropném sektoru. Sankční režim na základě rezolucí OSN dlouho neumožnil investovat do ropného průmyslu či dovážet náhradní díly, což brzdilo řešení humanitárních problémů, které mohly být financovány pouze z ropných zisků. Vázly i dodávky náhradních dílů v důsledku pomalého schvalovacího řízení. Importy civilního zboží probíhaly přes zvláštní účet OSN, aby se zabránilo nákupům nedovolených zbrojních položek a zboží dvojího užití.

Rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 986 (prosinec 1996) zahájila éru rozšiřování importů zboží. Rezoluce RB OSN č. 1153 (umožňující prodávat „ropu za zboží“) zvýšila výši finančních prostředků získaných z prodeje ropy, jež mohly být investovány do ropného sektoru, energetiky, zemědělství, vody, odpadové infrastruktury a poté i do výstavby, dopravy a telekomunikací. Přesto statistické údaje pro období let 1997–99 svědčí o tom, že byla dovezena

necelá polovina zboží objednaného Irákem.¹⁴⁾ Problémy byly i na irácké straně: špatně vyplněné a pozdě dodané objednávky, těžkopádné schvalovací řízení na místě a pomalá redistribuce.

Americko-britská iniciativa „chytré sankce“ (Smart Sanction) z roku 2001 navrhla zavedení „zboží rychlého dodání“ (fast track), které se vztahovalo na limitované množství zboží položek naléhavé potřeby. Mezi další nedostatky patřily: zákaz zahraničních investic do infrastruktury a ropných exportů, rozšíření seznamů zboží položek dvojího užití, příjmy z ropy nebylo možné použít na placení mezd v přebujelém veřejném sektoru, tj. nepříspěly k redukcí vysoké nezaměstnanosti.

Další vylepšení přinesla rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 1409 (14.5. 2002), která vymanila kontrolu zboží z kompetence zpolitizovaného Sankčního výboru (členové RB OSN) a předala ji do agendy OSN. Zboží bylo od této doby financováno ze zvláštního účtu a žádosti byly předkládány k posouzení Úřadu iráckého programu (OIP) prostřednictvím agentur OSN či stálých (pozorovatelských) misí. Žádost byla posuzována podle seznamu zboží, zda neobsahuje zakázanou položku.

Společenský život a sociální situace

Přežití každého jednotlivce záviselo na nákupu státem dotovaných potravin, přilepšováním rodinného rozpočtu peněží od příbuzných v zahraničí a rozprodáváním zařízení domácnosti. Obvykle pracovala celá rodina, včetně malých dětí ve školních letech. Značně se zvýšila korupce a nemorální jednání zaměstnanců ve státem hrazených službách (zdravotnictví, školství, policie). Značně byli postiženi sankcemi zaměstnanci státního sektoru (40 procent průřezového obyvatelstva). Dokonce nejlépe placení úředníci (50 USD měsíčně) dostávali pouze polovinu částky, za niž bylo možné uživit čtyřčlennou rodinu. Prohloubily se sociální rozdíly mezi nepočtenou obchodní elitou spojenou s režimem, která využívala monopolního postavení na trhu, a drtivou většinou obyvatelstva žijícího pod hranicí chudoby. Luxusní obchody v centru Bagdádu zely prázdnou, ale aukční domy „mazads“, kde se dražil majetek rodin, „praskaly ve švech“. Vybavení škol všech stupňů nebylo od roku 1990 většinou doplňováno a zvýšily se různé školní poplatky. Elektřina silně podražila po odbourání dotací, ale její dodávky zůstaly nepravdivě a s častými výpadky. Vysoká míra úmrtnosti, včetně dětí, byla způsobena nedostatečnou výživou zvláště v prvních letech sankcí, špatnými hygienickými podmínkami, velmi nízkou kvalitou vody a rozpadem systému zdravotní prevence.¹⁵⁾ Ve větší míře se začaly opět vyskytovat dříve vymizelé nemoci, jako byl tyfus a tuberkulóza, spolu s prudkým nárůstem různých druhů nádorových onemocnění či srdečních chorob. Hodně nemocí bylo způsobeno spo-

SANKCE A (NON)PROLIFERACE

jenekým bombardováním infrastruktury (čističky vody, kanalizace, elektrárny či používání amerických střel s radioaktivním pláštěm). Podvýživa dětí dosahovala v druhé polovině 90. let kolem 20 procent.

Počítače, fotokopírky byly vzácností a e-mail či internet v Iráku vůbec neexistovaly. Satelitní soupravy byly zakázány a běžný občan byl odkázán na místní tisk, televizní a radiové vysílání, které měly většinou bezobsažnou, propagandistickou úroveň.

Hodnotnější zboží pocházelo z velké většiny z pašeráckých aktivit. Bez ohledu na velmi přísné tresty vzrostla zločinnost všeho druhu a prostituce. Posledním trendem ve společnosti byl výrazný příklon k islámskému tradicionalismu, který byl v období sankcí podporován mocenským sekulárním centrem jako forma protestu proti americkému intervencionismu a také solidaritu. Náboženská identifikace byla doprovázena sektářstvím v ose šía-sunna. Režim příliš nepomáhal, aby se situace rychleji zlepšovala.¹⁶⁾

Některé studie prokázaly, že většina Iráčanů svalovala vinu za strádání nikoliv na svého diktátorského vůdce, ale na mezinárodní společenství, a zvláště na některé členy RB OSN.¹⁷⁾ Ekonomické sankce nemotivovaly k všelidové vzpouře proti režimu. Servilní masmédiá, informační izolace a mnohdy poměrně promyšlená argumentace oficiálních představitelů země tomu napomáhaly. Irácká vláda hodnotila sankce jako neúměrně tvrdé a nezákonné, které byly posunuty nad rámec povolený Chartou OSN a nabyly rysy genocidy, namířené proti iráckým civilistům. Nehumánní uplatňování sankcí bylo v rozporu s 54. článkem Ženevských protokolů o ochraně civilistů z roku 1977. Irák viděl příčinu stavu především v postojích USA, ale rozsah humanitární krize byl vysoce ovlivněn i postojem iráckého vedení, které odmítalo částečné uvolnění sankcí (do roku 1996) s odůvodněním, že sankce porušují iráckou suverenitu. Panovala obava, že souhlas podstatně oddálí jejich úplné zrušení. Liknavé plnění rezolucí z irácké strany a tvrdý, až obstrukční postoj USA v RB OSN či Sankčním výboru nedávaly šance na jejich zrušení.

Především irácká mocenská elita získávala nemalé částky z ilegálního vývozu ropy přes Turecko (kamionová doprava), Írán (tankerová, lodní doprava) a omezené množství bylo vyvezeno přes Jordánsko. Po otevření iráckého ropovodu do syrského Baniasu (2000) bylo vyváženo značné množství ropy touto cestou a Sýrie se dostala pod americký tlak.¹⁸⁾ V první polovině 90. let dosahovaly příjmy z pašování ropy podle různých odhadů 700–800 mil. USD a na počátku 21. století asi 2 mld.¹⁹⁾

Kromě toho měl Irák legální i nelegální částečný přístup k finančním aktivům v cizích bankách.²⁰⁾ Tyto částky, pokud by byly vynakládány cíleně na humanitární účely, mohly alespoň snížit rozsah katastrofy. Režim však z nich financoval udržování nepřiměřeného vojenského a bezpečnostního aparátu, pašerácké aktivity (zbraně a vojen-

ská technologie), investice do realizace megalomanských prestižních projektů (desítky paláců, vysoušení jihoiráckých bažin) a nepřetržité represivní kampaně.

Silná kritika sankčního režimu a humanitární situace se objevovala i v řadách kompetentních činitelů OSN. V roce 1998 podal demisi koordinátor OSN pro humanitární záležitosti v Iráku D. Halliday poté, co označil program „ropa za potraviny“ za neúčinný a kritizoval humanitární situaci v Iráku. To, co se děje v Iráku, charakterizoval jako naprosté porušení humanitárního práva a označil situaci za genocidu proti civilistům. V únoru 1999 rezignoval jeho nástupce ve funkci koordinátora Hans von Sponeck a bezprostředně po něm i představitelka OSN pro Světový potravinový program. Oba uvedli jako důvody rezignace nedostatečnost rezoluce RB OSN č. 1284, která neřešila velice špatnou humanitární situaci v zemi a nepřispívala k naplnění dohody Iráku s OSN (MOU). Sponeck ve své analýze situace připsal vinu za nefungování programu Spojeným státům a Británii, které systematicky blokovaly projekty, zastíraly problémy a neustále vše sváděly na Irák.²¹⁾ Postoje koordinátorů podpořily v Radě bezpečnosti Rusko, Čína a Francie.

Kardinální otázkou bylo, do jaké míry a zda vůbec může negativní dopad sankcí převážit jejich zamýšlený užitek. Současný generální tajemník OSN Kofi Annan vyjádřil obavy z neúměrného dopadu ekonomických sankcí, které poškozují civilisty.²²⁾ Rovněž zapochyboval o slučitelnosti sankčního režimu s humanitárními cíli a lidskými právy. Podle rozsáhlé analýzy Ústavu pro mezinárodní ekonomiku existuje velmi málo případů, aby ekonomické sankce odvrátily agresi a vynutily změnu vedení a režimu.²³⁾

Závěrečné hodnocení sankcí

Mnoho právníků, politologů i politiků začalo doporučovat přehodnocení sankcí s odůvodněním, aby trestaly cíleně režim, a nikoli nevinné civilisty. Sankce měly být zaměřeny na zavedení důsledného zbrojního embarga, které by se vztahovalo na zbraně, náhradní díly i technologii (i s možným duálním využitím). V případě potřeby by bylo zavedeno např. embargo na cestování irácké elity do zahraničí či zmrazení jejich osobních účtů. Je téměř neuvěřitelné, že osobní účty rodiny Saddáma Husajna nebyly po válce konfiskovány a byla zmrazena pouze irácká aktiva v hodnotě pouhých 4–5 mld. USD. Režim mohl volně disponovat podle některých odhadů s 10–30 mld. USD.²⁴⁾ Finanční sankce zabránily pouze částečně vládnoucí elitě čerpat část těchto aktiv, čímž se snížily možnosti nátlaku. Režimu byla ponechána schopnost kupovat si loajalitu a chovat se obstrukčně. Zákaz cestování do zahraničí nebyl rovněž důsledně uplatňován. Sankce proti Iráku zvláště v letech 1991–96 postihovaly přímo civilisty a způsobily humani-

tární katastrofu. V prvních letech sankcí převažovalo v mnoha případech zpolitizované rozhodování v Sankčním výboru, které vedlo ke zdržování schvalovacího řízení a zbytečné blokaci některých položek ze strany USA.

Irácký režim pozdě přijal rezoluci umožňující výměnu ropy za potraviny a nevyužíval pružně všech výhod, které nabízela. Některé jeho kroky vyvolávaly dojem, že se snaží vyhrobit humanitární problémy v zemi, aby mobilizoval mezinárodní veřejné mínění ve prospěch své představy o úplném zrušení sankcí. Brzdícím prvkem byla nejednotnost postojů stálých členů RB OSN, která vyplývala na jedné straně z přílišné zainteresovanosti Ruska, Francie a Číny na hospodářském profitu po uvolnění sankcí (udělování koncesí na těžbu ropy), a na druhé straně z americké posedlosti oslabit režim Saddáma Husajna nekompromisním prosazováním sankcí a posléze dosáhnout jeho svržení. V takové atmosféře byla činnost OSN a zbrojních inspektorů narušována různými vnějšími tlaky a nalezení kompromisů v Radě bezpečnosti bylo složité. Zvláště postoje USA nedávaly Iráku šanci na postupné uvolnění sankcí, což přispělo k jeho zatvzelenosti. Nehledě na všechny překážky došlo do roku 1998 téměř k úplnému zničení zbraní hromadného ničení, raketových nosičů a výrobních kapacit.

buress@iir.cz

¹⁾ Margaret P. Doxey: *International Sanctions in Contemporary Perspective*, N.Y., St. Martin's Press Ltd, 1996, s. 108.

²⁾ United Nations Office of the Iraqi Programme, *Weekly Update*, 20. 10. 2001, www.un.org/depts/OIP/latest/wu2001.html (4. 10. 2001).

³⁾ David Cotright, George S. A. Lopez: *Sanctions and the Search for Security*, Lynne Rienner Publishers, Boulder-London 2001, s. 31.

⁴⁾ Ve zprávě generálního tajemníka OSN z května 2001 stálo, že Irák přestal předkládat žádosti o nákup zboží pro zdravotnictví, vzdělání, vodohospodářství, a především pro zdravotnictví, které trpělo četnými problémy a nedostatky. Nenakupoval ani náhradní díly pro ropný průmysl na protest proti činnosti Sankčního výboru.

⁵⁾ V souvislosti s otevřením nového letiště v Bagdádu byly organizovány desítky humanitárních letů v druhé polovině roku 2000. Do akce se zapojovali podnikatelé, humanitární aktivisté a obchodníci usilující o lukrativní kontrakty.

⁶⁾ Od celkového počtu ruských raket typu scud, které Irák nakoupil v 70. a 80. letech, se odčítal počet raket použitých v boji, při zkušebních testech a počet raket zničených iráckou armádou před příchodem inspektorů. Různé zdroje připouštějí, že se Iráčanům podařilo schovat maximálně 10–20 scudů, nejspíš raket krátkého doletu typu Husajna, ale koncem roku 2002 již americké zdroje udávaly (bez důkazů) pět až šest desítek raket. Irák sice vyráběl legálně primitivní rakety as-Samúd (dolet asi 150 km), ale několikastupňovou raketu středního či dlouhého doletu nebyl schopen vyrobit.

⁷⁾ UN Letter dated 15 December 1998 from the Secretary General Addressed to the President of the Security Council, S/1998/1172, 15. 12. 1998, <http://www.un.org/Depts/unscom/s98-1172.htm>.

Zbrojní embarga: logická, častá, neúčinná

FILIP TESAŘ

Devadesátá léta 20. století byla trefně nazvána „dekádou sankcí“, přesněji bychom měli říci dekádou multilaterálních sankcí.¹⁾ Zatímco před rokem 1990 využila Rada bezpečnosti OSN možnosti uvalit multilaterální sankce na členský stát OSN pouze dvakrát, po roce 1990 vyhlásila sankce celkem proti deseti zemím a proti pěti protivládním hnutím nebo mezinárodně neuznaným režimům.²⁾ Nejčastějším opatřením přitom bylo zbrojní embargo.

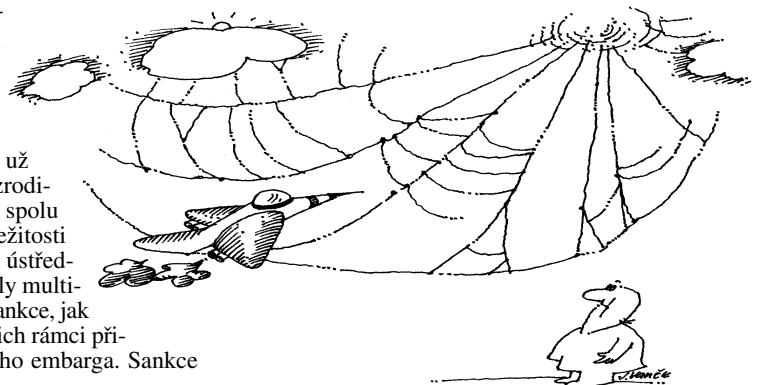
Zbrojní embargo vyhlásila Rada bezpečnosti OSN v dvanácti případech,³⁾ z toho v pěti případech sestávala sankční opatření pouze ze zbrojního embarga – všechna na africkém kontinentě. V několika případech souběžně vyhlásila embarga regionální sdružení států: Evropská unie a Hospodářské sdružení západoafrických států (ECOWAS). Embarga vyhlásily i jednotlivé státy, především USA, které je v posledních letech zavědly proti celé řadě zemí.⁴⁾ Navzdory tomu, jak často je toto opatření užíváno, i navzdory tomu, jak logickým se zdá být jeho užití (podle jednoduché rovnice, že přísun zbraní rozdmýchává konflikt), je jeho účinnost překvapivě malá. Tam, kde OSN vyhlásila zbrojní embargo bez dalších doprovodných opatření, se jeho efekt projevil krátkodobě a velmi omezeně pouze v Somálsku, v jiných případech vůbec, a například ve Rwandě v době platnosti embarga konflikt naopak stále nabýval na síle. V případě Rudých Khmerů v Kambodži naopak cílený sankční režim vedl k utlumení konfliktu, přestože zbrojní embargo neobsahoval.

Ačkoli zbrojní embargo působí jako zcela přirozená věc, je záležitostí mladou. Jeho evoluci můžeme popsat velmi zjednodušeně asi takto: Na počátku moderních mezinárodních sankcí stála námořní blokáda v době války. Mezinárodní právo ohledně blokády se stabilizovalo zhruba do roku 1914,⁵⁾ ve stejné době dozrála doba k myšlence totální blokády, která byla uplatněna proti ústředním mocnostem za první světové války. Dohodoví spojenci se zaměřovali především na suroviny důležité pro zbrojní průmysl. Po válce přišlo nejen nucené odzbrojení Německa a stanovení zbrojních limitů pro jeho armádu. Spolu s vírou, že konflikt podobných rozměrů se už nemůže opakovat, se zrodila Společnost národů, spolu s přesvědčením o důležitosti blokády pro porážku ústředních mocností se zrodily multilaterální mezinárodní sankce, jak je chápeme dnes. V jejich rámci přišla i myšlenka zbrojního embarga. Sankce

už nebyly prostředkem jedné válčící strany k oslabení protivníka, ale prostředkem kolektivní ochrany před agresí. Jedinou legální bází pro uplatnění sankcí však bylo vedení nezákonné války (unlawful war),⁶⁾ což snižovalo jejich význam pro preventivní diplomacii.

Zbrojní embargo bylo jako součást širšího sankčního režimu použito v letech 1935–36 ve snaze zastavit italskou agresi proti Etiopii, žalostně však selhalo, jako ostatně celý sankční režim.⁷⁾ Zbrojní embargo nemohlo podstatněji ovlivnit vývoj konfliktu vzhledem k výraznému nepoměru výzbroje, který tu byl hned na jeho počátku. Zde se tak vynořila i zásadní námitka proti tomuto opatření: embargo není výrazem nestrannosti třetích sil v konfliktu, nýbrž straněním silnější straně v konfliktu, což znemožňuje slabší straně účinnou obranu proti agresi.

Po druhé světové válce (kdy byla víra v účinnost sankcí znovu podpořena účinností blokády proti Německu a Japonsku) byly sankce zakotveny do Charty nově vzniklé planetární organizace – OSN. Evoluce náhledu na sankce byla zřetelně vidět v tom, že jejich použití bylo podle kapitoly I, článku 39 Charty možné nejen v případě „aktů agrese“ a „porušení míru“, ale již za předpokladu „ohrožení míru“ (threat to peace). Jak je ovšem dobře známo, mocenské soupeření mezi západním a sovětským blokem znemožňovalo ve většině případů uplatnění sankcí. Výjimkou se staly případy Jižní Rhodesie a Jižní Afriky, spojené s dekolonizací, jež v sobě nenesly důsledky pro vývoj studené války a byly podporovány zeměmi třetího světa.

⁸⁾ Podrobně viz Human Rights Watch World Report 1999, N.Y. 1998, s. 361. Dále rovněž Jevgenij Primakov: Gody v bol'shoj politike, Kollekcija za soveršenno sekretna, Moskva 1999, s. 332–333.

⁹⁾ Phyllis Bennis: U.S. Policy Triumphs in the Security Council, Institute for Policy Studies, 11. 1. 2000, s. 4. <http://www.globalpolicy.org/security/sanction/Iraq1>.

¹⁰⁾ Podrobně viz Scott Ritter: War on Iraq. What Team Bush doesn't Want to Know, Current Affairs 2002.

¹¹⁾ V dubnu 1991 přiznala irácká vláda zahraniční zadlužení 42,1 mld. USD s ročními úroky 8 % (The Middle East Economic Survey, 13. 5. 1991), což znamenalo, že celkový dluh Iráku stoupl do konce roku 2001 pravděpodobně na 98 mld. USD. Největšími věřiteli jsou Rusko, které je připraveno dobývat finanční pohledávky v hodnotě 7–8 mld. USD, a Francie – více než 3 mld. Mezi dlužné částky nebyly započítány úvěry zemí GCC, které Irák deklaroval za dar. USA vyzvaly po svržení režimu k odpuštění dluhů či přehodnocení splátkového kalendáře, což nebylo po chuti věřitelům.

¹²⁾ Mezi nejznámější patří např. zprávy UNICEF, WHO, WFP, FAO, British Medical Association, Fourth Freedom Forum, Harvard Study Team.

¹³⁾ Tim Niblock: Pariah States and the Sanctions in the Middle East, Lynne Rienner Publishers, Boulder-London 2001, s. 192.

¹⁴⁾ Pouze 11 % nebylo doporučeno k dodání Sankčním výborem. 13,5 % bylo ve schvalovacím řízení a největší množství zboží bylo objednáno, ale nedorazilo do země. United Nations Office of the Iraq Program, Basic Figures as 11 January 2000, <http://www.un.org/depts/oip/latest/basicfigures.html>.

¹⁵⁾ Podle údajů iráckého ministerstva zahraničí z roku 2000 zemřelo v letech 1990–1999 přibližně 475 000 malých dětí do pěti let a 700 000 obyvatel nad pět let. Úmrtnost v roce 1989 byla v první kategorii pouze 7100 a v druhé 20 224.

¹⁶⁾ V polovině 90. let vláda zablokovala regionální programy pro zlepšení výživy obyvatelstva, které byly orientovány na malé děti a matky (např. zabránění kontaminaci vody).

¹⁷⁾ Podrobně viz Geoff Simons: Iraq from Sumner to Saddam, Macmillan, Houndmills-London 1996, s. 17.

¹⁸⁾ Sýrie prý v rámci testování funkčnosti ropovodu dovážela od listopadu 1999 každodenně 140 tisíc b/d. Peníze z prodeje nešly na zvláštní účet OSN, ale přímo Iráku. Powel si za své návštěvy v Sýrii (25. 2. 2002) vynutil od prezidenta Asáda souhlas s dodržováním sankcí.

¹⁹⁾ Podrobně viz např. Patrick Clawson: How Saddam Survived Economic Sanctions 1990–93, McNair Paper 22, Washington, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, srpen 1993. Financial Times 3. 10. 2000. Saddám's Iraq, U.S. Department of State, 13. 9. 1999 (Updated 24. 3. 2000), <http://usinfo.state.gov/regional/nea/iraq>.

²⁰⁾ V roce 1991–92 byly odblokovány účty v italských a britských bankách.

²¹⁾ Adel Darwish: Fortress Saddam Revisited, The Middle East, May 2000, s. 14.

²²⁾ Kofi Annan: The Causes of Conflict and the Promotion of Durable Peace and Sustainable Development in Africa, Secretary General Report to the United Nations Security Council, N.Y.: United Nations, 16. 4. 1998, s. 25.

²³⁾ Gary C. Hufbauer: Economic Sanctions Reconsidered History and Current Policies, 2nd ed, Wahington, D.C., Institute for International Economics, 1990, s. 94.

²⁴⁾ Podrobně viz David Cortright and George A. Lopez: Smart Sanction: Targeting Economic Statecraft, Rowman and Littlefield Publishers Inc. 2002.

Situace v Rhodesii po vyhlášení nezávislosti bílou menšinou byla v roce 1966 označena Radou bezpečnosti OSN poprvé v její historii za „hrozbu míru“. V souvislosti s tím bylo na zemi v rámci prvního balíku sankcí automaticky uvaleno i zbrojní embargo, ačkoli se osamostatněná kolonie nestavěla vůči sousedům agresivně. Embargo by bylo mělo význam pro potlačení vnitřního ozbrojeného konfliktu, který se začal rozvíjet záhy po vyhlášení nezávislosti formou guerillové války, avšak vládnoucí režim získával zbraně snadno od ideově spřízněné Jižní Afriky. Proti Jižní Africe nezavedla OSN žádné sankce s výjimkou zbrojního embarga (1977). Za hrozbu míru označila rezoluce Rady bezpečnosti OSN nikoli režim apartheidu, nýbrž obchod se zbraněmi.⁸⁾ Dopad embarga se skutečně projevil snížením dovozu zbraní a následným snížením kvality jihoafrické výzbroje, ale také zvýšením domácí produkce a zvýšením jejího vývozu. Zbrojní výroba v zemi se stala hnacím motorem ekonomiky (podíl osob zaměstnaných ve zbrojním průmyslu během embarga vzrůstal od čtyř procent v roce 1977 až na 10 procent v roce 1989). Produkce zbraní prudce poklesla až po změně politického systému.⁹⁾

Evoluce zbrojních embarg v 90. letech

Jak je vidět, zbrojní embargo nebylo ve skutečnosti nikdy předtím, než se v 90. letech 20. století stalo tak častým prostředkem multilaterální diplomacie, opravdu vyzkoušeno. V případě Itálie agresora prakticky nepostihovalo, v případě Rhodesie bylo uplatněno automaticky a v případě Jižní Afriky bylo jediným opatřením, na němž se členové Rady bezpečnosti OSN dokázali shodnout.

Když v srpnu 1990 okupoval Irák sousední Kuvajt, šlo o jasnou agresi a zbrojní embargo se zdálo být samozřejmou součástí balíku sankcí. K vojenské intervenci protiirácké koalice ovšem došlo mnohem dříve, než se mohl projevit účinek sankcí včetně embarga. Po válce zůstalo embargo v platnosti jako prostředek, který měl zamezit tomu, aby Irák někdy v budoucnu mohl vést agresivní válku.

Dalším případem zbrojního embarga vyhlášeného Radou bezpečnosti OSN se stala rozpadající se Jugoslávie. Vůči té vyhlásily v roce 1991 zbrojní embargo nejprve Evropské společenství a USA, aby ho následně přejala i OSN. Embargo zde bylo uplatněno jako preventivní prostředek, jak se ovšem ukázalo, očekávání do něj vkládaná byla naprosto naivní. Vojenská převaha federální armády, která se po desítky let připravovala na rozsáhlou válku buď s NATO, nebo s Varšavskou smlouvou, nutila republikové vlády, které vyhlásily nezávislost, k porušování embarga. Kdyby se nevyzbrojily, samy by se vydaly na milost Miloševićovu režimu v Bělehradě, který neměl zájem o vyjednávání, nýbrž o silové řešení. Paradoxně to bylo teprve vyrovnání poměru sil, co umožnilo vstup mezinárodních mírových zprostředkovatelů do konfliktu.

Od případu Jugoslávie se táhne řada zbrojních embarg OSN uplatňovaných téměř automaticky, aby nezdělka byly jediným sankčním opatřením. Efektivita opatření přitom postupně poklesla k nule. Prvním případem, kdy OSN sáhla pouze ke zbrojnímu

embargu, bylo v lednu 1992 Somálsko. Zde se s ním ovšem počítalo jen jako s doprovodným opatřením pro mezinárodní mírovou misi. Ještě v případě Rudých Khmerů v roce 1992 nebylo zbrojní embargo uplatněno, ale v případě Libye (1992), obviněné z podpory terorismu, a Haiti (1993), kdy bylo za hrozbu míru Radou bezpečnosti uznáno svržení demokraticky zvoleného prezidenta, bylo zbrojní embargo mezi prvními opatřeními, aniž však hrálo v celém sankčním režimu podstatnější úlohu.

Určitou pružností se vyznačovala rezoluce vyhlášující zbrojní embargo vůči Libérii v roce 1992. Vyjímala totiž z embarga mnohonárodní síly ECOMOG, sestavené ECOWAS. V roce 1993 bylo zbrojní embargo poprvé uplatněno selektivně proti určitému aktéru občanské války – proti hnutí UNITA v Angole. Na to navázala debata o možnosti zrušení zbrojního embarga pro sarajevskou vládu v Bosně a Hercegovině, která byla nakonec definitivně ukončena intervencí NATO v roce 1995. Odtud pokračuje další geneze: existující embargo proti Rwandě (1994) bylo v roce 1996 odvoláno pro rwandskou vládu a vyhlášeno proti hutuským povstalcům ve východním Zairu. Podobně bylo existující embargo proti Sierra Leone (1997) odvoláno o rok později pro vládu a zaměřeno proti vzbouřenecké RUF a proti členům dřívější vojenské junty. V návaznosti na to bylo embargo proti Libérii v roce 2001 prodlouženo pro liberijskou podporu RUF v sousední Sierra Leone. Poslední inovací přineslo embargo přijaté v důsledku války propuknuvší mezi Etiopií a Eritreou, vyhlášené jako časově omezené.

Prudce klesající účinnost

I přes jistou snahu o cílenost zbrojních embarg, kterou se vyznačovala politika OSN od roku 1993 a která měla postihnout toho aktéra konfliktu, který fakticky porušuje mír, nelze než zopakovat, že toto opatření se s výjimkou jediného případu minulo účinkem. Irák, který je tím jediným případem, ukazuje jasně, že problém spočívá v nedostatečném vynucení. Klíčovým pro úspěch embarga (vojenské výdaje v Iráku se snížily z 22,5 mld. USD v roce 1990 na necelé dvě miliardy v roce 1991 a dále průběžně mírně klesaly) se stala společná americko-britská kontrola pohybu zboží v severním Perském zálivu, zahájená okamžitě v roce 1990.¹⁰⁾ Pro takovou kontrolu existovala silná motivace – obavy západních zemí z iráckých zbraní hromadného ničení nebo příslušných vývojových programů.

Napohled obdobná kontrola v Jaderském moři v případě Jugoslávie byla již spíše symbolická. Dlouhá mořská hranice umožnila snadnou dopravu zbraní nejprve Chorvatsku, kupujícímu prostřednictvím svých kontaktů v Argentině a jinde, a přes chorvatské území i vládě Bosny a Hercegoviny, nakupující za peníze Íránu a dalších islámských zemí. Argentina přitom byla v letech 1994–95 členem Rady bezpečnosti OSN. Kontakty mezi chorvatskou a bosenskou armádou a Osvo-bozeneckou armádou Kosova (UČK) umožnily rozšířit síť obchodních kontaktů i na Kosovo, když UČK využívala i slabosti států v sousední Albánii.

V ostatních případech chyběla buď motivace, nebo zdroje ke kontrole, jimiž disponovaly pouze západní státy. Je sporné, zda bylo embargo skutečnou příčinou příměří, jež následovalo nedlouho po jeho vyhlášení.¹¹⁾ Skutečně ostudné bylo, že i po vyhlášení embarga proti Rwandě posílala genocidnímu režimu zbraně Francie, stálý člen Rady bezpečnosti OSN.¹²⁾ Do Sierry Leone se dostávaly zbraně z Ukrajiny a Bulharska, ponejvíce přes území Libérie. A tak bychom mohli pokračovat – cesty zbraní jsou poměrně dobře známy, avšak prakticky nic se neudělalo pro jejich přerušení.

Více škody než užitek

Takto kvalifikovala současnou podobu zbrojních embarg odbornice na tuto problematiku Loretta Bondiová.¹³⁾ Zbrojní embargo mají zcela jistě důležitou úlohu při tlumení konfliktů, nikdy však bez dostatečného vynucení. V současnosti je zřejmé, že problémem číslo jedna je Afrika, kde jsou nejostřejší konflikty dědictvím bipolárního soupeření za studené války (Somálsko, Angola, Etiopie-Eritrea), nebo koloniálním dědictvím – Rwanda, Burundi, Kongo/Zair, Sierra Leone). Místní vlády však většinou nedispoují dostatečnými zdroji k tomu, aby kontrolovaly pohyb zbraní přes své hranice, třebaže pasivně příslušné zbrojní embargo podporují. Západní státy by mohly svými zdroji přispět k prosazení iniciativ ECOWAS a SADC (Jihoafrického rozvojového společenství) ke kontrole lehkých zbraní.

Účinnost embarg je možné částečně zvýšit i jinak. Problémem číslo jedna v Africe je Libérie, největší africký prostředník v obchodu se zbraněmi. Žádoucí by bylo znemožnění startu letadlům registrovaným v Libérii (včetně letadel registrovaných mimo hranice země), pokud nevedou své provozní a pojišťovací dokumenty do souladu s mezinárodními leteckými normami. Prostřednictvím společností a letadel registrovaných v Libérii jsou zbraněmi zásobovány válčící (protivládní) strany v Angole, Sieře Leone a Kongu. Prosadit toto opatření znamená zároveň – má-li být účinné – postarat se o jeho prosazení v praxi, což vyžaduje určité zdroje.

Dalšími možnými opatřeními jsou zpřísnění kontroly zbrojních exportů v zemích výrobců (týká se i lehkých zbraní!), v rámci politiky OSN pak rozšíření dosahu zbrojních embarg i na letecké turbíny a speciální maziva potřebná pro zbraně a zbraňové systémy, zákaz (pod hrozbou sankcí) veškerého vývozu zbraní ze zemí, jež soustavně narušují zbrojní embargo, a vytvoření databáze narušitelů zbrojních embarg (podniků i jednotlivců).¹⁴⁾ Dále je zapotřebí myslet na to, že nejde pouze o dopravu zbraní, nýbrž i o jejich nákup. Africké konflikty jsou často vedeny zbraněmi financovanými z nelegálního prodeje diamantů, což se například v Angole stalo skutečným hnacím motorem konfliktu. Omezení nelegálního prodeje diamantů by mohlo napomoci vytvoření spolehlivého standardizovaného systému certifikátů původu všech diamantů vyvážených za hranice a prosazení doprovodných opatření, vnášejících do prodeje větší průhlednost.

Sankce OSN

z pohledu mezinárodního práva

VERONIKA BÍLKOVÁ

Devadesátá léta byla z pohledu uplatnění zbrojních embarg promarněnou šancí. Úspěšnost embargo proti Iráku, otestovaná letošní intervencí, však současně ukazuje, že toto opatření může být velmi účinné. Předpokladem jeho úspěšnosti je však individuální posouzení každého případu, zavedení praxe postihování narušitelů embargo (jednotlivců, soukromých subjektů i států), a především: vyčlenění dostatečných zdrojů na jeho vynucení. A to v sobě nese nutnost převzetí částečné odpovědnosti ekonomicky vyspělých států za problémy, které stojí mimo hlavní pozornost západní veřejnosti.

tesar@iir.cz

¹⁾ Cortright, David-Lopez, George A.: *The Sanctions Decade: Assessing UN Strategies in the 1990s*. Lynne Rienner, Boulder, 2000.

²⁾ Těmito státy byly Irák (od 1990), Somálsko (od 1992), Libye (1992-98), Srbsko a Černá Hora/SR Jugoslávie (počítáno jako jedna cílová země, 1992-95, 1998-2001), Libérie (od 1992), Haiti (1993-94), Rwanda (od 1994, včetně hutuských povstalců ve východním Zairu, od 1995), Súdán (1996-2001) a Eritrea spolu s Etiopií (od 2000).

Válčícími stranami a mezinárodně neuznanými režimy byli Rudí Khmerové v Kambodži (od 1992), UNITA v Angole (od 1993), tzv. Republika srbská v Bosně a Hercegovině (1994-95), RUF v Sieře Leone (od 1997) a Tálibán v Afghánistánu (1999-2001).

³⁾ Celkový počet rezolucí, vyhlašujících zbrojní embargo po roce 1990, činí třináct, z toho je ve dvou případech opakování (Libérie, Jugoslávie) a v jednom případě vyhlašuje rezoluce embargo současně proti dvěma státům – Etiopii a Eritreji. Dvěma výjimkami, kdy zbrojní embargo nebylo uplatněno, byl případ Rudých Khmerů v Kambodži a případ Súdánu, proti němuž byly zavedeny jen symbolické (diplomatické a dopravní) sankce.

⁴⁾ Cortright, David-Lopez, George A.: *Sanctions and the Search for Security: Challenges to UN Action*. Lynne Rienner, Boulder, 2002.

⁵⁾ *The Greenwood Encyclopedia of International Relations*, sv. I, s. 171.

⁶⁾ Čl. 16 Smlouvy (Skidelsky, Robert, Lord-Mortimer, Edward: *Economic Sanctions as a Means to International Health*. In: Cahill, Kevin M. (ed.): *Preventive Diplomacy. Stopping Wars Before They Start*, Boulder, 2000, s. 148).

⁷⁾ Doxey, Margaret P.: *International Sanctions in Contemporary Perspectives*. London-New York, druhé vydání, 1996, s. 16-17.

⁸⁾ Doxey, Margaret P.: 1996, s. 21-26.

⁹⁾ Crawford, Neta C.: *The Humanitarian Consequences of Sanctioning South Africa: A Preliminary Assessment*. In: Weuiss, Thomas G.-Cortright, David-Lopez, George A.-Minear, Gary (eds.): *Political Gain and Civilian Pain: Humanitarian Impacts of Economic Sanctions*. Lanham-New York-Boulder-Oxford, 1997, s. 68-69, 72-73.

¹⁰⁾ Cortright, David-Lopez, George A.: *Sanctions and the Search for Security*. Boulder, 2002, s. 164-165.

¹¹⁾ Cortright, David-Lopez, George A., 2002, s. 185-186.

¹²⁾ Bondi, Loretta: *Arms Embargoes: In Name Only?* In: Cortright, David-Lopez, George A. (eds.): *Smart Sanctions: Targeting Economic Statecraft*. Lanham-Boulder-New York-Oxford, 2002, s. 112.

¹³⁾ Bondi, Loretta: 2002, s. 115.

¹⁴⁾ Cortright, David-Lopez, George A., 2002, s. 219-220.

¹⁵⁾ Cortright, David-Lopez, George A., 2002, s. 220.

Poslední desetiletí dvacátého století bývá také někdy nazýváno desetiletím sankcí (*sanctions decade*).¹⁾ To proto, že oproti předcházejícímu období studené války, kdy se sankcí jakožto neozbrojených donucovacích opatření prakticky nevyužívalo, alespoň ne na univerzální úrovni, došlo k výraznému nárůstu počtu případů jejich aplikace ze strany OSN (i regionálních a individuálních subjektů, které ale nejsou z hlediska tohoto článku relevantní). Daný trend pokračuje i na počátku nového tisíciletí a přes výhrady, které vůči OSN v současné době zaznívají, bude nepochybně sehrávat významnou úlohu rovněž v budoucnu. Proto je vhodné věnovat mu bližší pozornost.

Pojem a klasifikace sankcí OSN

Sankcemi OSN se rozumějí kolektivní donucovací opatření, která nemají ozbrojený charakter a o jejichž ukládání rozhoduje Rada bezpečnosti OSN. Termín se přímo nevyskytuje v Chartě OSN ani v jiné zásadní mezinárodní smlouvě, přesto se s ním v posledních letech pracuje stále častěji a postupně dochází k jeho přechodu z roviny politické či žurnalistické na rovinu mezinárodněprávní. Sankce OSN je možno dělit na základě několika kritérií, mezi něž se obvykle řadí cílový subjekt (*target*), dimenze sankcí, dopady sankcí a zvolené sankční prostředky.

Podle *cílového subjektu* se rozlišují sankce namířené proti státům a sankce směřující proti subjektům jiným, především povstaleckým hnutím (např. hnutí UNITA v Angole) nebo konkrétním jedincům (např. vůdce teroristických skupin). Podle *dimenze*, tj. celkového rozsahu, se sankce dělí na komplexní, jež zasahují cílový subjekt v několika sférách (např. obchodní embargo doprovázené přerušením diplomatických vztahů), a sankce omezené,²⁾ které se soustřeďují na oblast jedinou (např. zbrojní embargo). Podle *dopadů* lze sankce členit na necílené, jež zasahují bez rozdílu elity i obyvatelstvo cílového státu, a cílené (*smart sanctions*), které se zaměřují pouze na vybrané osoby nebo skupiny v cílovém státě.³⁾

Použité prostředky představují nejběžnější kritérium klasifikace sankcí OSN. Na jejich základě se rozlišují sankce ekonomické, tj. obchodní (embargo, bojkot) a finanční (např. zákaz finančních transakcí s cílovým státem), sankce diplomatické (uzavření diplomatických a konzulárních misí cílového státu apod.), sankce dopravní (např. omezení leteckého a lodního spojení), sankce komunikační (omezení poštovního, rozhlasového, televizního spojení aj.), vojenské (např. zbrojní embargo), sankce sportovní a kulturní (např. zákaz účasti sportovců či umělců z cílového státu na akcích v cizině) a sankce jiné (sankce v rámci rozvojové po-

moci, sankce v oblasti vědeckotechnické spolupráce apod.).⁴⁾

Mechanismus ukládání sankcí OSN

Předchůdcem dnešního univerzálního systému sankcí byly sankce Společností národů, vyhlášené na základě článku 16 jejího ustavujícího Paktu. Aplikovaly se poměrně zřídka⁵⁾ a nevyznačovaly se příliš velkou účinností, neboť na nich většinou neparticipovaly vlivné státy. Současný univerzální systém vznikl po druhé světové válce a spočívá na Chartě OSN, především její kapitole VII, která pojednává o „*akcích při ohrožení míru, porušení míru a činech útočných*“. Sankce OSN tvoří součást systému kolektivní bezpečnosti, proto také na rozdíl od donucovacích opatření využívaných v rovině individuální nebo regionální nevyžadují předchozí protiprávní jednání cílového subjektu, ale pouze stav „*ohrožení míru, porušení míru nebo útočného činu*“ ve smyslu článku 39 Charty.

O tom, zda taková situace nastala, rozhoduje na základě volného uvážení Rada bezpečnosti, která také následně určuje, jaká opatření k nápravě mají být učiněna. Volí při tom mezi donucovacími opatřeními bez použití síly (článek 41 Charty) a donucovacími opatřeními s použitím síly (článek 42 Charty). Kromě těchto prostředků má ještě k dispozici tzv. *prozatímní opatření* (článek 40 Charty), která slouží k odvrácení bezprostředně hrozícího zhoršení situace. Sankce OSN se řadí mezi donucovací opatření nezahrnující použití síly, při jejich vyhlášení se tedy aplikuje článek 41 Charty. Podle něho „*Rada bezpečnosti může rozhodnout, jakých opatření nezahrnujících užití ozbrojené síly má být použito, aby jejím rozhodnutím bylo dodáno účinnosti, a může vyzvat členy OSN, aby taková opatření provedli. Tato opatření mohou zahrnovat úplné nebo částečné přerušování hospodářských styků, spojení železničních, námořních, leteckých, poštovních, telegrafních, rádiových a jiných, jakož i přerušování styků diplomatic-*

SANKCE A (NON)PROLIFERACE

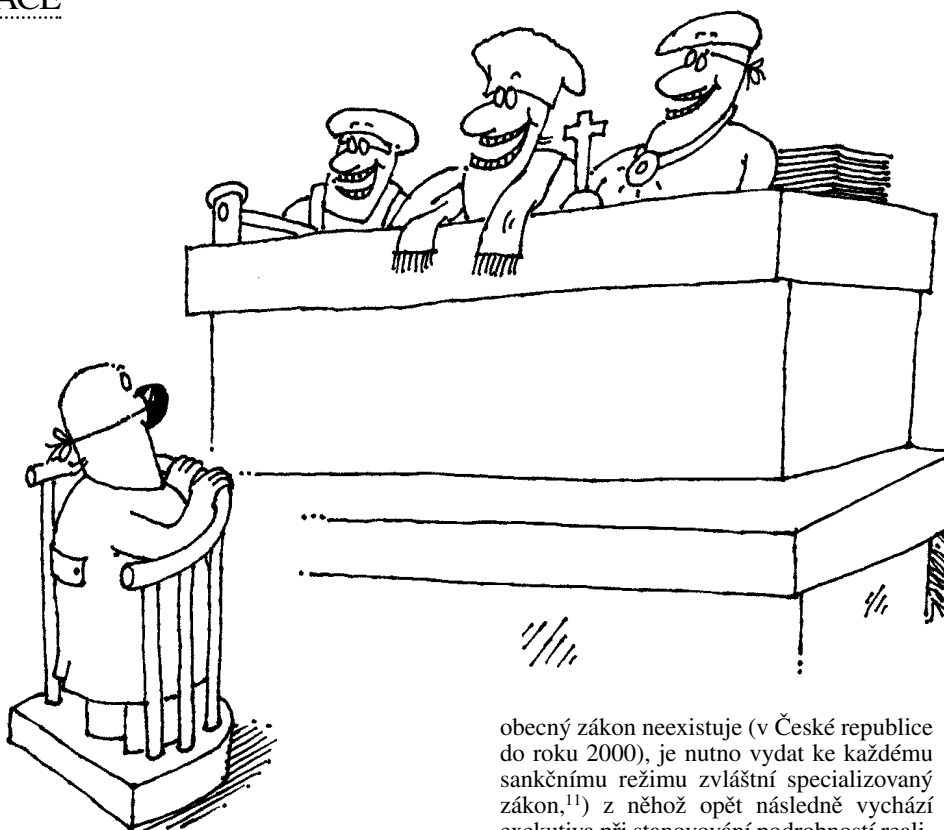
kých“. Rezoluce Rady bezpečnosti vydané podle článku 41 Charty mají buď formu doporučení, která nejsou pro státy právně závazná, nebo se jedná o rozhodnutí, jimiž se státy naopak v souladu s článkem 25 Charty řídit musejí. To, jaký charakter konkrétní rezoluce má, je nutno dovodit z jejího textu.

Rezoluce se vyznačují – nebo by se alespoň v ideálním případě měly vyznačovat – standardním obsahem. Na prvním místě bývá uveden vlastní důvod uvalení sankce, tj. situace nebo jednání, které podle názoru Rady bezpečnosti představují ohrožení míru, porušení míru, nebo agrese. Následuje stanovení cílového subjektu, obsahu a rozsahu sankce a určení podmínek, za nichž může být sankce zrušena. Obvykle se také zřizuje zvláštní výbor pro kontrolu provádění a účinnosti sankcí (tzv. sankční výbor), který je povinen Radu bezpečnosti pravidelně informovat o jakýchkoli skutečnostech důležitých z hlediska dalšího trvání sankčního režimu. Některé rezoluce neobsahují všechny tyto důležité náležitosti, navíc se texty mezi sebou místy liší jazykovým vyjádřením, což způsobuje problémy při jejich aplikaci a interpretaci. V poslední době se z těchto důvodů objevují návrhy, aby byla vypracována modelová rezoluce, z níž by Rada bezpečnosti ve své praxi vycházela. Prozatím ovšem, zřejmě i v důsledku zájmu Rady bezpečnosti uchovat si volnost jednání, žádný jednotně akceptovaný dokument tohoto typu nevznikl.

Sankční režimy uvalené na určité subjekty se často v průběhu doby v závislosti na vývoji okolností (a také na postoji členů Rady bezpečnosti) mění. Cestou přijetí nových rezolucí dochází k jejich rozšíření, zúžení či jiné transformaci, sankce mohou být také suspendovány nebo úplně zrušeny. Negativní důsledky pro důvěryhodnost univerzálního sankčního systému jako celku mají případy, kdy cílový subjekt vyhoví původně stanoveným podmínkám, Rada bezpečnosti však sankce neodvolá, popř. dokonce stanoví podmínky nové.⁶⁾ Takovýto postup přispívá k chápání sankcí jakožto nástroje spíše punitivního a mimo to vyvolává vážné pochybnosti o skutečných záměrech a cílech rozhodujícího orgánu.

Implementace sankcí OSN státy

Rada bezpečnosti sankce vyhláší, není však schopna je sama realizovat. K tomu jsou na základě Charty oprávněny (v případě doporučení) či povinny (v případě rozhodnutí) členské státy, přičemž Rada bezpečnosti podle článku 48 Charty určuje, zda se do provádění sankcí zapojí všechny státy, nebo pouze některé. Má-li rezoluce formu rozhodnutí, je vynutitelná i vůči nečlenským státům OSN, jimž na základě článku 2, odst. 6 Charty připadá závazek „jednat podle těchto zásad (zásad OSN – doplnila autorka), pokud to je nutné k udržení mezinárodního míru a bezpečnosti“. Závazek respektovat rozhodnutí váže také odborné

mezinárodní organizace přidružené k OSN, poněkud sporné naproti tomu zůstává postavení jiných organizací (např. regionálních).⁷⁾

Státy mají povinnost zajistit, aby byl sankční režim, vyhlášený rozhodnutím Rady bezpečnosti, jejich vnitrostátními subjekty dodržován, a za tímto účelem musejí přijmout odpovídající právní úpravu. Její obsah a rozsah stanovuje rezoluce, způsob provedení určují státy samostatně. Tato situace není zcela ideální, a to zvláště vzhledem ke skutečnosti, že zatím nebyly zavedeny žádné účinné kontrolní prostředky, jež by sloužily k prověřování skutečného stavu implementace sankcí, a při posuzování jednání států se v převážné míře vychází ze zpráv podávaných generálnímu tajemníkovi OSN samotnými státy (podání zprávy se vyžaduje zpravidla do 30 dnů od přijetí rezoluce).

Pokud úprava předpokládá omezení volnosti jednání fyzických a právnických osob, musí mít, alespoň v demokratických státech, v nichž nelze povinnosti ukládat svévolně, základ v zákoně.⁸⁾ K tomuto účelu se využívají dva typy zákonů, a to specializované zákony věnované výlučně sankčním a zákony nespecializované, které se sankcí týkají mimo jiných oblastí. Každý stát by měl mít k dispozici obecný *specializovaný zákon*,⁹⁾ který by stanovoval pravidla a mechanismy pro realizaci sankcí Rady bezpečnosti OSN jako celku.¹⁰⁾ Jednotlivé případy by pak na jeho základě nejspíše řešily orgány výkonné moci (vláda), neboť takový postup je pružnější a dovoluje na rozhodnutí Rady bezpečnosti reagovat rychleji. Pokud

obecný zákon neexistuje (v České republice do roku 2000), je nutno vydat ke každému sankčnímu režimu zvláštní specializovaný zákon,¹¹⁾ z něhož opět následně vychází exekutiva při stanovování podrobností realizace daného sankčního režimu. *Nespecializované zákony* prvotně řeší jiné otázky, než jsou mezinárodní sankce,¹²⁾ úprava sankcí (resp. právní základ pro jejich úpravu) se v nich ovšem okrajově objevuje také, a exekutiva na ni opět může navázat. Tímto způsobem bývají regulovány oblasti, které mají pro stát klíčový význam a v nichž se zpravidla neponechává velká volnost pro soukromé subjekty. Jedná se například o obchod se zbraněmi, leteckou dopravu či diplomatické vztahy.

Historické OSN

V období studené války se Rada bezpečnosti k ukládání sankcí uchýlovala velmi zřídka, neboť mezi jejími členy existovaly velké názorové rozdíly a jen těžko se dosahovalo konsenzu. Mechanismu univerzálních sankcí bylo využito celkem dvakrát, a to proti Rhodesii v letech 1966–1979 a proti Jižní Africe v letech 1977–1994. V obou případech představovaly sankce reakci na vnitřní vývoj cílových států, tj. nástup bělošského rasistického režimu v Rhodesii a uplatňování apartheidu v Jižní Africe.

Ukončení studené války změnilo poměry v Radě bezpečnosti OSN a umožnilo zefektivnění a zintenzivnění její činnosti. To se mimo jiné projevilo stále častějším uchýlováním se ke kapitole VII a využíváním jejího mechanismu jak při uvalování sankcí, tak při nařizování ozbrojených vojenských operací podle článku 42 Charty. V některých případech dokonce Rada bezpečnosti rozhodla o využití obou těchto typů donucovacích opatření současně, resp. následně,¹³⁾ v důsledku čehož začaly být sankce (především economic-

ké embargo a bojkot) považovány za jakési „poslední varování“ cílovému subjektu, při jehož selhání (a to i v krátkodobém horizontu) mezinárodní společenství automaticky nasazuje ozbrojenou sílu. Vzhledem k problematičnosti posuzování efektivit sankcí i k odlišné povaze a účinkům sankcí a vojenských operací se takové chápání jeví jako problematické.

Od počátku devadesátých let uvalila Rada bezpečnosti celkem dvanáct nových sankčních režimů, a to na následující státy (popř. subjekty nacházející se na jejich území): Afghánistán, Angolu, Etiopii a Eritreu, Haiti, Irák, bývalou Jugoslávii, Libérii, Libyi, Rwandu, Sierru Leone, Somálsko a Súdán. Každý sankční režim měl svá specifika, charakter většiny z nich se navíc během doby postupně měnil, přesto lze zaznamenat určité společné znaky, které současné sankce odlišují od sankcí přijímaných v minulosti. Kromě již zmiňované rostoucí vazby na ozbrojené donucovací akce se mezi ně řadí pluralita cílových subjektů, snaha o předběžnou analýzu možných dopadů sankcí, důraz na cílenost, zapojování humanitárních výjimek a větší zájem o kontrolu provádění sankcí.

Dopady sankcí OSN

Sankce OSN mohou negativně ovlivňovat dva základní typy subjektů, a to civilní obyvatelstvo cílového státu a tzv. třetí státy. Dříve se tomuto problému, především pokud jde o civilní obyvatelstvo, nevěnovala velká pozornost, neboť drastické působení sankcí nebylo považováno za vysloveně negativní.¹⁴⁾ V průběhu devadesátých let se přístup změnil a o důsledcích sankcí se začalo seriózně diskutovat. Zvláštní roli v tomto procesu sehrála série konferencí zaměřených na cílené sankce, které se uskutečnily koncem devadesátých let z iniciativy Švýcarska a Německa (Interlaken I – březen 1998, Interlaken II – březen 1999, Ženeva – červen 1999, Bonn – listopad 1999, Berlín – prosinec 2000), a na ni navazují tzv. stockholmský proces, do něhož se zapojilo na sto dvacet odborníků a jehož výsledkem se stala zvláštní zpráva o implementaci cílených sankcí, dokončená na počátku roku 2003.¹⁵⁾

Dopady sankcí Rady bezpečnosti OSN vůči tzv. *třetímu státu* upravuje sama Charta OSN v článku 50, podle něhož má „stát, ať člen či nečlen OSN, jemuž vzejdou z provádění těchto opatření zvláštní hospodářské problémy, právo poradit se s Radou bezpečnosti o řešení těchto problémů“. Jedná se o velmi slabý mechanismus, který postiženému státu zaručuje pouze právo na konzultace, nikoli na náhradu utrpěné škody.¹⁶⁾ Využít jej mohou jak státy, které byly poškozeny v důsledku toho, že se aktivně (obvykle na výzvu Rady bezpečnosti) připojily k univerzálním sankcím, tak státy, které se sice k sankcím nepřidaly, jejichž ekonomiku však negativně poznamenaly univerzální sankce aplikované jinými státy.

Rada bezpečnosti disponuje několika prostředky, které jí dovolují sankce tzv. třetích států řešit. Především může kterýkoli stát podle článku 48 Charty z povinné účasti na sankcích vyjmout, a tím snížit přímé zatížení jeho hospodářství. Pokud by se toto opatření jevílo jako nedostatečné, nebo pokud by stát primárně trpěl sankcemi jiných, může mu Rada bezpečnosti poskytnout přímou finanční pomoc ze zdrojů OSN, popř. se může obrátit s žádostí o finanční podporu postiženému státu na ostatní členské státy OSN. Vychází při tom z principu „*spravedlivého rozdělení nákladů*“¹⁷⁾ k němuž se OSN hlásí. V období studené války se článek 50 uplatnil v souvislosti se sankcemi uvalenými na Rhodesii, po roce 1989 jej využily státy poškozené sankcemi proti Iráku.

Dopady sankčních režimů na *civilní obyvatelstvo* cílového státu se staly předmětem hlubšího zájmu v polovině devadesátých let. Dnes se jejich analýzou zabývají organizace OSN,¹⁸⁾ státy a také nevládní organizace zaměřené na ochranu lidských práv (např. Human Rights Watch). Nutnost „*zvážit možné účinky opatření přijímaných podle čl. 41 Charty OSN na civilní obyvatelstvo*“ zdůrazňuje sama Rada bezpečnosti,¹⁹⁾ již také tento úkol při rozhodování o uvalení sankcí prvotně přísluší. V průběhu aplikace sankcí pak hlavní úlohu sehrávají jednotlivé sankční výbory, které by měly sledovat stav v cílovém státě a upozorňovat Radu bezpečnosti na hrozící humanitární problémy.²⁰⁾ V posledních letech se objevují snahy zajišťovat ochranu civilního obyvatelstva zapojováním tzv. humanitárních výjimek (humanitarian exception), díky nimž se sankční režimy nevztahují na některé základní produkty, typicky potraviny a léky. Humanitární výjimky vyhlásila Rada bezpečnosti v rámci sankčních režimů uvalených např. proti Iráku, Jugoslávii a Haiti, ne vždy se však toto řešení ukázalo jako skutečně účinné.

Sankce OSN patří k nejdůležitějším nástrojům přímého donucení, které v současné době na univerzální úrovni existují a jichž je možno využívat při udržování, resp. obnovování mezinárodního míru a bezpečnosti. Zkušenosti uplynulých třinácti let potvrzují, že sankce jsou schopny k dosažení tohoto cíle efektivně přispět, mnohdy se tak ovšem děje za cenu neúměrně vysokou. Hlavním úkolem, před nímž nyní mezinárodní společenství stojí, se proto jeví nalezení rovnováhy mezi zájmy původce sankcí (OSN), jejich vykonavatelů (jednotlivé státy a mezinárodní organizace) i subjektů jimi postižených (třetí státy, obyvatelstvo cílového státu) a vytvoření systému vyznačujícího se nejen efektivitou, ale i respektem k základním zásadám lidskosti.

bilkova@iir.cz

¹⁾ Srov. G. A. Lopez, D. Cortright, J. Wagler, *The Sanctions Decade: Assessing the UN Experience of the 1990s*, International Studies Association, 41st Annual Convention, Los Angeles, 14–18 March 2000.

²⁾ Jedná se o omezenost co do rozsahu sankce, o účinnosti toto kritérium nevyovídá. Pravidlo, podle něhož by komplexní sankce měly být účinnější než sankce omezené, všeobecně neplatí, vždy je nutno přihlídnout ke konkrétní situaci.

³⁾ V úvahu by přicházelo např. zmrazení konkrétních osob, zákaz jejich vstupu na území cizích států aj.

⁴⁾ Od sankcí ukládaných Radou bezpečnosti OSN je třeba odlišovat institucionální sankce přijímané Valným shromážděním OSN, které postihují stát ve sféře související s jeho členstvím v OSN. Institucionální sankce zahrnují např. zbavení výkonu členských práv a výsad podle článku 5 nebo vyloučení člena podle článku 6 Charty OSN.

⁵⁾ Např. embargo proti Paraguayi v roce 1934 či ekonomické sankce proti Itálii v roce 1935.

⁶⁾ Viz sankční režim uvalený v devadesátých letech na Libyi.

⁷⁾ Viz analýza této otázky na příkladu EU v článku S. Bohr, *Sanctions by the United Nations Security Council and the European Community*, European Journal of International Law, Vol. 4 (1993), No. 2.

⁸⁾ Viz např. Listina základních práv a svobod ČR: „*Povinnosti mohou být ukládány toliko na základě zákona a v jeho mezích a jen při zachování základních práv a svobod*“ (čl. 4, odst. 2).

⁹⁾ Viz Modelový zákon vypracovaný na 2. konferenci o cílených finančních sankcích OSN v Interlaken (březen 1999): Draft Model or Framework Law, Final Report of the 2nd Interlaken Seminar on Targeting United Nations Financial Sanctions, March 29–31, 1999, str. 63–64.

¹⁰⁾ V prostředí České republiky se jedná o zákon č. 98/2000 Sb. o provádění mezinárodních sankcí k udržování mezinárodního míru a bezpečnosti.

¹¹⁾ V České republice např. zákon č. 78/1997 Sb. o opatřeních ve vztahu k Libyi, či zákon č. 48/2000 Sb. o opatřeních ve vztahu k afghánskému hnutí Tálibán.

¹²⁾ Např. zákon č. 38/1994 Sb. o zahraničním obchodu s vojenským materiálem.

¹³⁾ Např. Irák či Svazová republika Jugoslávie.

¹⁴⁾ Očekávalo se, že civilní obyvatelstvo bude za své strádání činit odpovědné elity a ve vlastním zájmu se postaví proti nim. Jak se – naposledy v případě Iráku – ukázalo, neplatí tento předpoklad automaticky a sankce mnohdy naopak přispívají k upevnění postavení elit na úkor trpících obyvatelstva.

¹⁵⁾ Making Targeted Sanctions Effective. Guidelines for the implementation of UN Policy Options. Uppsala University, Uppsala 2003.

¹⁶⁾ Během přípravy textu Charty OSN navrhovala Venezuela, aby bylo do článku 50 zapojeno místo práva na konzultaci (right to consultation) právo na pomoc (right to assistance), ostatní státy však takové ustanovení odmítly.

¹⁷⁾ Viz Dodatek k Agendě pro mír, rezoluce VS OSN 51/242 z roku 1995, annexe II, čl. 23.

¹⁸⁾ Např. v roce 2000 byla Komisi OSN pro lidská práva předložena zpráva nazvaná *The Adverse Consequences of Economic Sanctions on the Enjoyment of Human Rights* (tzv. Bossuyt Report), vypracovaná expertem M. Bussuytem, viz E/CB.4/Sub.2/2000/33.

¹⁹⁾ Viz např. rezoluce Rady bezpečnosti OSN 1265 (1999), čl. 16.

²⁰⁾ Viz Dodatek k Agendě pro mír, rezoluce VS OSN 51/242 z roku 1995, annex II, čl. 31.

Česká republika a Kodex chování EU pro vývoz zbraní

FILIP
POSPÍŠIL

Od 1. května 2004, kdy by podle dosavadních očekávání měla Česká republika vstoupit do Evropské unie, začne v zemi platit celá řada evropských zákonů, nařízení, ale i norem, které sice nemají právní povahu, budou však pro ČR politicky závazné. Budou se dotýkat všemožných aspektů a stránek života a fungování společnosti u nás. Někdy i pro mnohé možná nečekaných.

Některé z úmluv platných v rámci Evropské unie stanovují například pravidla v oblasti etiky obchodování. Pro Českou republiku a další nové členské země tak bude při vstupu závazný například i Kodex chování Evropské unie pro vývoz zbraní.¹⁾

Kodex byl přijat v květnu 1998 a obsahuje mimo jiné osm kritérií, která musí splňovat řádně státem schválené vývozy zbraní z členských zemí. Podle těchto kritérií nesmějí být zbraně vyváženy do zemí, na něž platí mezinárodní embargo, zemí, které porušují lidská práva, probíhá v nich nebo hrozí občanský konflikt, zemí, v nichž hrozí nekontrolovaný reexport zbraní, nebo do zemí, kde by mohly vyvezené zbraně (jejich objem) představovat nebezpečí pro ekonomický vývoj v zemi.

Česká republika se k uplatňování kritérií tohoto Kodexu chování dobrovolně zavázala již v roce jeho vzniku. Podívejme se proto nyní, jakým způsobem by se daly hodnotit některé legální vývozy zbraní z České republiky z hlediska dodržování pravidel Kodexu chování, ke kterým od doby vzniku Kodexu chování došlo.

Například podle údajů SIPRI²⁾ bylo v roce 1999 legálně vyvezeno z České republiky do Angoly 18 raketometů (RM-70, 122 mm) a o rok později je do stejné země následovalo 12 kusů houfnic 2S1. Co tento vývoz znamená podle závazků Kodexu chování Evropské unie pro vývoz zbraní, k nimž se Česká republika již v té době hlásila?

Na opoziční ozbrojené hnutí UNITA vyhlásila již v roce 1993 OSN embargo, pokud tedy české zbraně skončily jinde než u vládních vojsk, bylo porušeno Kritérium č. 1 Kodexu, které zakazuje vývoz zbraní do zemí pod embargem.

Podle údajů Evropské unie³⁾ a nevládních organizací AI⁴⁾ a HRW⁵⁾ docházelo v Angole k vážnému porušování lidských práv, dodávka zbraní by tedy mohla být

porušením Kritéria č. 2 Kodexu, které hovoří o nutnosti dodržování lidských práv v přijímající zemi.

V zemi dále probíhal občanský konflikt, vývoz tedy mohl představovat porušení kritérií č. 3 a č. 4 Kodexu, která hovoří o tom, že vývoz nesmí přispět k napětí a ozbrojeným konfliktům a ohrozit mír, bezpečnost a stabilitu v zemi určené.

Dále vývoz mohl porušit Kritérium č. 8 Kodexu, které hovoří o tom, že dovoz zbraní v zemi příjemce musí být v souladu s jejími ekonomickými možnostmi. Angola však na obranu vydávala více než 4 procenta HDP,⁶⁾ což je dlouhodobě neudržitelné, a objem dovozu zbraní činil více než 2,97 procenta HDP.⁷⁾ Země vynakládala na obranu víc než na zdravotnictví a školství,⁸⁾ navíc byla mezinárodně vyhlášena za velmi zadluženou chudou zemi (HIPC)⁹⁾, jejíž zahraniční dluh je vyšší než její HDP. Agentury OSN také varovaly před hrozbou hladu a podvýživy, které čelí obyvatelstvo této země.¹⁰⁾

Vývoz také zřejmě porušil i Kritéria č. 1, č. 6 a č. 7, která v podstatě hovoří o tom, že vývoz by neměl ohrozit mezinárodní bezpečnost a nemělo by hrozit ilegální přeprodání zbraní do jiných rukou. Angola byla totiž kritizována OSN za porušování embarga¹¹⁾ a nebyla ani signatářem některých důležitých mezinárodních smluv, které mají zabránit ilegálním obchodům se zbraněmi.¹²⁾

Dalším příkladem vývozu českých zbraní v uplynulých letech může být třeba Srí Lanka. Podle odhadů SIPRI Česká republika v letech 2000–2001 vyvezla na Srí Lanku 16 raketometů RM-70 a 41 tanků T-55AM-2. V roce 2001 pak blíže neupřesněný počet kulometů.¹³⁾ Opět se zřejmě jednalo o porušení Kritéria č. 2, protože podle údajů EU¹⁴⁾ i nevládních organizací¹⁵⁾ v zemi docházelo k vážnému a rozsáhlému porušování lidských

práv. Kritickou situaci v této oblasti v zemi dokládá i fakt, že za rok 2000 dostalo 2944 uprchlíků v zahraničí politický azyl¹⁶⁾ a uvnitř země bylo na útěku 706 514 lidí.¹⁷⁾ Tento export by mohl být chápán také jako porušení Kritéria č. 8 Kodexu, protože Srí Lanka podle odhadů vydává na obranu více než 4 procenta HDP,¹⁸⁾ což je více než na zdravotnictví a školství, avšak zároveň o přesné výši výdajů neinformuje mezinárodní organizace.¹⁹⁾ Odhady však udávají, že země vydává ročně na import zbraní asi 1,57 HDP.²⁰⁾

Do Zimbabwe vyvezla ČR před zavedením sankcí EU v roce 2000 podle SIPRI 6 raketometů RM-70 a dále 1000 protitankových zbraní RPG 7 a neupřesněný počet pušek a samopalů.²¹⁾ Tímto vývozem bylo porušeno přinejmenším Kritérium č. 2, protože nevládní organizace i EU upozorňovaly na rozsáhlé porušování lidských práv v této zemi a na podíl oficiálních armádních struktur na tomto násilí.²²⁾ I v tomto případě bylo zřejmě porušeno Kritérium č. 8, protože Zimbabwe neinformuje o svých výdajích na zbrojení OSN,²³⁾ odhady ale hovoří o tom, že vydává na vojenské záležitosti více než 4 procenta HDP, což je nad ekonomické možnosti země.²⁴⁾ Země byla navíc kritizována OSN pro neplnění mezinárodních závazků v oblasti bezpečnosti,²⁵⁾ což znamená, že vývoz by mohl být označen rovněž za porušení Kritérií č. 1, 6, 7 Kodexu, která se týkají zamezování nelegálního šíření zbraní.

Jedním z největších importérů českých zbraní v posledních letech je Jemen. Podle odhadů SIPRI do této země Česká republika v roce 1999 vyvezla 12 letadel Albatros a v letech 2000–2001 celkem 106 tanků T-55AM-2. Kromě toho do země po roce 1995 plynuly obrovské objemy „sportovních a loveckých“ ručních zbraní, které přesáhly objem stovek tisíc kusů.²⁶⁾ Když opomineme zprávy nevládních organizací o vážném porušování lidských práv v této zemi, mohl představovat vývoz do této země porušení některých dalších Kritérií Kodexu chování EU. I přes neexistenci přesných údajů (stát opět nepodává informace OSN) spolehlivé odhady hovoří o tom, že Jemen překračuje své ekonomické možnosti při výdajích na zbrojení. Na obranu vydává přes 6 procent HDP, na vlastní nákup zbraní pak 1,39 HDP.²⁷⁾ Je přitom řazen mezi velmi zadlužené země (HIPC)²⁸⁾ a patří do skupiny nejméně rozvinutých zemí (LDC).²⁹⁾ Vývoz tedy zřejmě porušuje Kritérium č. 8. Navíc byl Jemen opakovaně jmenován ve zprávách mnoha médií jako země, jejímž prostřednictvím se organizované skupiny pokoušely propašovat zbraně do zemí pod embargem OSN (například Li-

bye, Iráku a Súdánu). Vývoz do země s pověstí významného hráče v mezinárodním ilegálním obchodu se zbraněmi by pak mohl být označen za porušení Kritérií č. 1, č. 6 a č. 7 Kodexu chování Evropské unie pro vývoz zbraní.

Tolik tedy některé z příkladů vývozu schválených českými úřady v minulém období. Mohlo by se očekávat, že s přibližujícím se členstvím v EU a získanými zkušenostmi s novou normou a možnými způsoby jejího uplatňování se bude počet podobných případů porušení mezinárodních závazků ČR snižovat. Poslední zveřejněné plány Bezpečnostní rady státu ale naznačují, že hrozí riziko, že na závazky plynoucí z Kodexu chování EU pro obchod se zbraněmi nebude brán větší zřetel ani v budoucnosti. Bezpečnostní rada státu na svém zasedání v listopadu loňského roku například rozhodla o státní podpoře exportu 250 tanků T-72 a asi 300 modernizačních komponent těchto tanků.³⁰⁾ Cílem vývozu mají být podle schválené strategie Maroko, Alžírsko, Malajsie, Nigérie, Indie, Vietnam a Finsko. Z pohledu důsledného uplatňování kritérií Kodexu chování by však mohl například vývoz do Maroka představovat porušení Kritéria č. 8. Maroko totiž vydává na armádu více než 4 procenta HDP,³¹⁾ což představuje pro ekonomiku příliš vel-

kou zátěž, a nepodává také přesné informace o vydávajících na zbraně a svém arzenálu Organizaci spojených národů.³²⁾ Alžírsko je zase zemí, v níž podle údajů EU³³⁾ i nevládních organizací³⁴⁾ dochází k vážnému porušování lidských práv. Navíc zde dlouhá léta probíhal a ještě probíhá krvavý ozbrojený konflikt. Na armádu vydává země též přes 4 procenta HDP a stejně jako Maroko neinformuje mechanismy OSN. Exportem zbraní by tak Česká republika mohla porušit kritéria č. 2, č. 3, č. 4 a č. 8

Kodexu chování. V případě povolení exportu do Nigérie by pak kromě porušování lidských práv, na které upozorňují EU³⁵⁾ a nevládní organizace, Česká republika ignorovala opět příliš vysoké výdaje země na armádu a také fakt, že Nigérie odmítá spolupracovat se skupinou proti praní špinavých peněz ustavenou zeměmi G7,³⁶⁾ čímž posiluje pověst země, která se chová vůči mezinárodnímu společenství a jeho bezpečnosti nespolehlivě. Tímto vývozem by mohla být porušena kritéria č. 2, č. 6, č. 7 a č. 8 Kodexu chování.

Armáda také chystá odprodej stovek zastaralých transportérů a i u nich panuje předpoklad, že by jejich vývoz směřoval do některých z uvedených zemí třetího světa. To jsou však pouze příklady možných legálních vývozu velkých množství přebytečných těžkých zbraní z výbroje české armády. Kromě nich však nepochybně budou pokračovat i velké objemy vývozu ručních a lehkých zbraní. I zde by měla Česká republika důsledně dodržovat Kodex chování EU. Ve světle uvedených příkladů však vznikají pochybnosti, zda k tomu u nás momentálně existují dostatečné kontrolní mechanismy a také příslušná politická vůle.

S blížícím se vstupem do Evropské unie by se však takové mechanismy i vůle měly rychle nalézt.

Česká republika se totiž ocitne pod větším tlakem kolegů v členských zemích a také pod větším dohledem. Bude si totiž muset například vyměňovat podrobné interní zprávy o zamítnutých či povolených licencích a důvodech, které k zamítnutí vedly, a bude také muset poskytovat více informací o zbrojních obchodech veřejnosti. Na tuto praxi však dosud nejsou dostatečně připraveny ani příslušné úřady, ani česká legislativa.

- 1) EU Code of Conduct for Arms Exports.
- 2) Stockholm International Peace Research Institute.
- 3) European Union Annual Report on Human Rights European Union 2001.
- 4) Amnesty International.
- 5) Human Rights Watch.
- 6) Podle SIPRI Yearbook 2001 a World Bank, World Development Indicators 2001.
- 7) dtto.
- 8) dtto a UNDP Human Development Report 2001.
- 9) World Bank, Global Development Finance 2001.
- 10) FAO, Crops and Food Shortages num. 4, September 2001.
- 11) Reports by the Group of Experts in violations of sanctions imposed on UNITA by the Security Council (S/2000/203).
- 12) Ottawa treaty on Anti-personnel Mines.
- 13) MZV, Informace o přístupu České republiky k mezinárodním jednáním k problematice ručních a lehkých zbraní, o vývozu, dovozu a početních stavech zbraní u držitelů zbrojních průkazů a oprávnění na území České republiky za rok 2001.
- 14) European Union Annual Report on Human Rights European Union 2001.
- 15) Amnesty International Annual report 2001, Human Rights Watch World Report 2001.
- 16) UNHCR, Provisional statistics on refugees and others of concern to UNHCR for the year 2000.
- 17) UNHCR, Provisional statistics on refugees and others of concern to UNHCR for the year 2000, Statistical Overview.
- 18) SIPRI Yearbook 2001 a World Bank, World Development Indicators 2001.
- 19) UN Register of Conventional Weapons, UN Register of Military Spending.
- 20) SIPRI Yearbook 2001 a World Bank, World Development Indicators 2001.
- 21) MZV, Informace o přístupu České republiky k mezinárodním jednáním k problematice ručních a lehkých zbraní, o vývozu, dovozu a početních stavech zbraní u držitelů zbrojních průkazů a oprávnění na území České republiky za rok 2000.
- 22) European Union Annual Report on Human Rights European Union 2001, Amnesty International Annual report 2001, Human Rights Watch World Report 2001.
- 23) UN Register of Conventional Weapons, UN Register of Military Spending.
- 24) SIPRI Yearbook 2001 a World Bank, World Development Indicators 2001.
- 25) Security Council Sanctions Committee, reports of UN Secretary General.
- 26) Lidové noviny, 27. listopadu 2001.
- 27) SIPRI Yearbook 2001 a World Bank, World Development Indicators 2001.
- 28) World Bank, Global Development Finance 2001, UNDP Report on Human Development.
- 29) UN, www.unctad.org/ldcs.
- 30) Usnesení Bezpečnostní rady státu ze dne 4. listopadu 2002, č. 18.
- 31) SIPRI Yearbook 2001 a World Bank, World Development Indicators 2001.
- 32) UN Register of Conventional Weapons, UN Register of Military Spending.
- 33) European Union Annual Report on Human Rights European Union 2002.
- 34) Amnesty International Annual Report 2002.
- 35) European Union Annual Report on Human Rights European Union 2002.
- 36) Financial Action Task Force on Money Laundering.

Odolávání severokorejského militarismu

RUDOLF FÜRST

S koncem studené války odumírají na Dálném východě zbytky politiky izolacionismu. Japonsko se svého uzavření zřeklo již v 19. století. Čína, která byla v této části světa hlavním proponentem soběstačnosti, by bez bolestivé rezignace na tento elementární politický pud nebyla nejrychleji rostoucí ekonomikou světa. Jižní Korea vsadila na státém řízenou proexportní politiku ještě před Pekingem, o Tchaj-wanu nemluvě. Jen Severní Koreji zůstal izolovaný vojenský režim, který bojuje o své fyzické přežití a všem navzdory.

Jak se dobře opevnit

Současná severokorejská společnost je produktem heroického nacionalismu, jehož historicky dané motivy – v sevření japonského a čínského mocenského a kulturního vlivu – lze pochopit. Korejská lidově demokratická republika (KILDR) je jistě také plodem studené války, je také projekcí sovětského a čínského totalitního systému do vlastního autoritativního systému korejského, který si v dřívějších dobách vybíral to své z kulturního vlivu konfucianství (sociální hierarchie, poslušnost vůči autoritám, kolektivismus, mimořádný respekt vůči vzdělání atd.). Vedle příslušného *know-how*, jak zorganizovat komunistickou revoluci a vybudovat socialismus, se ČLR s SSSR postaraly i o zrod vojenského potenciálu KILDR.

Severní Korea je v současnosti ve srovnání s Jižní Koreou (Korejská republika, KR) očividným outsiderem. KILDR má zhruba polovinu počtu obyvatel jižního souseda (KILDR 22 mil./KR 48 mil.)¹⁾, v ekonomických parametrech však je rozdíl obou států zásadní – např. HDP na hlavu v KILDR je dvacetkrát nižší, tj. 1000 USD, resp. 19 400 USD v Korejské republice.²⁾ Byrokraticky řízená, mezinárodně izolovaná ekonomika KILDR, která ztratila po rozpadu východního bloku podporu od svých spojenců (zejména SSSR), se od 90. let dvacátého století ocitá ve stavu kolapsu a faktické hrozby hladomoru, který byl způsoben částečně také neúrodnými roky v zemědělství. Masovému hladomoru se země vyhnula jen díky mezinárodní potravinové pomoci, kterou KILDR dokázala umně vyjednat během jaderné krize v roce 1994. Na vojenské výdaje však byl režim koncem 90. let schopen rezervovat 25 procent HDP.³⁾

Ačkoliv Pchjongjang naznačuje záměr vydat se cestou k tržní ekonomice a částečně uvolnit kontrolu nad obyvatelstvem, společenský systém zůstává v podstatě stále tuhým vojenským režimem, opírajícím se o vypjatý nacionalismus, kult vůdce a sociální populismus. Vojenský potenciál čítající mimořádně vysoký počet vojáků vůči celkové populaci (CDI uvádí 1,082 mil. v aktivní

službě a 4,7 mil. v záloze)⁴⁾, konvenční prostředky, balistické rakety a údajně i zbraně hromadného ničení jsou základním prostředkem udržení režimu jak navenek, tak i ve vztahu k vlastnímu obyvatelstvu a krajanům v Korejské republice. Armáda a její prostředky jsou poslední jistotou přežití severokorejské elity, která by v případě nedobrovolného sjednocení s Jižní Koreou mohla být vystavena hrozbě soudního tribunálu.

Severní Korea jako jeden z tzv. „rogue“ států již jen stěží může mít odpudivější *image*. Vydírá okolní státy opakovanými demonstracemi svých balistických raket, z nichž jedna v roce 1998 v rámci testu demonstrativně přeletěla Japonsko a dopadla za ním do Pacifiku. Pchjongjang také hrozí obnovením jaderného programu a šířením jaderné technologie a balistických raket do problematických zemí (v případě raket prodej do Pákistánu, Iráku, Iránu, Libye, Sýrie).

Pomineme-li drobné námořní a letecké šarvátky poblíž hranic států nebo únosy civilních osob z Japonska, existují dlouhodobé nepřijemnosti, které Severní Korea způsobuje především Jižní Koreji, Japonsku, Číně a USA a s ohledem na šíření choulostivých technologií prakticky celému světu.

Komu všemu Pchjongjang nejvíc vadí

Sjednocení dvou korejských států se zdá být společným dlouhodobým cílem.

Symbolickým průlomem ve vztazích mezi zneprátenými režimy byla schůzka prezidentů Kim Čong-ila a Kim Te-džunga v roce 2000. Jihokorejský prezident Kim Te-džung, který za tento diplomatický triumf obdržel Nobelovu cenu míru, musel ke konci svého funkčního období čelit zahanbujícímu odhalení, že slavnému summitu předcházela transfer 189 mil. USD na konto severokorejské vlády. Tuto transakci provedl koncern Hyundai se souhlasem vlády úvěrem od jedné ze státních bank.⁵⁾ Zatímco oficiální rétorika a gesta předchozího prezidenta Kim Te-džunga, známého svým vstřícným pojetím vztahu vůči Pchjongjangu, tzv. „*sunshine policy*“, vzbuzovala naději na postupnou integraci obou států, výchozí zadání problému se nijak podstatně nezměnilo.

Podle Far Eastern Economic Review je břemeno případné reunifikace, ležící na bedrech ekonomicky silnější Jižní Koreje, finančně stěžejí únosné, jedná se řádově o stovky miliard USD, přesahující výdaje na sjednocení Německa. Ani ekonomická výhoda levné pracovní síly v Severní Koreji nemůže vynahradit nutné investice do zastaralého průmyslu, nedostatečné infrastruktury a řešení energetické krize. Jen po zavedení částečných ekonomických reforem v Severní Koreji (v r. 2002) došlo k oslabení tamější měny *wonu* v průběhu roku o 300 procent. Vlastní odhady nákladů na sjednocení se odvíjejí od předpokladu, zda by proběhlo mírovou cestou (za režimu více kooperativního než dosavadní v čele s Kim Čong-ilem), či násilím. K nejhorším z uvažovaných krizových scénářů patří například lidové povstání nebo převrat vedoucí k občanské válce, která by do konfliktu mohla vtáhnout Jižní Koreu, USA a Čínu. I pouhý kolaps severokorejského režimu bez vojenské intervence zvenčí by vedl k humanitární katastrofě. Nestabilita na Korejském poloostrově, sama o sobě i bez vojenského konfliktu, poškozují hodnocení jihokorejské ekonomiky, jejíž rating Moody's v tomto roce poklesl.⁶⁾ Neustálé napětí na Korejském poloostrově oddaluje transformaci severokorejské ekonomiky, kterou by měl z velké

části Soul financovat, zahraniční investoři do tak nejistého prostředí však jistě nespěchají. Jižní Korea po přestálé *asijské krizi* má problémy s restrukturalizací vlastního průmyslu a s reformou finančního systému, který se v kritických letech (1997–8) ukázal dosti v nedbalkách.

Jižní Korea je permanentně vystavena hrozbě války se Severní Koreou. Na území jihokorejského státu jsou umístěny americké vojenské síly, které mohou být terčem severokorejského útoku. Pokud by Spojené státy napadly sever, třeba s úmyslem preventivního útoku na jaderný reaktor v Jongbjonu, miliony civilního obyvatelstva Jižní Koreje by byly v ohrožení. V nebezpečí se nachází zejména hlavní město Soul, které leží necelých čtyřicet kilometrů od hranic se severním sousedem a může být kdykoliv napadeno i konvenčními prostředky. Jižní Korea tedy nepodpoří americký zásah v Severní Koreji, i když by po tomto řešení po dobytí Bagdádu mohl Washington zatoužit. Soulu se vyplatí za mír raději zaplatit, jako nejbezpečnější a také nejlevnější varianta. Řešení severokorejského problému je v Korejské republice samo o sobě důvodem dlouhotrvajících vnitropolitických střetů. Jen několik hodin před letošním inaugurací nového prezidenta Ro Mu-hjona Severní Korea demonstrativně vystřelila námořní raketu do Japonského moře.

Japonsko, které představuje tradičního nepřitele KLR, začíná s vydíráním Pchjongjangu ztrácet trpělivost. Protikorejské náklady jistě vybudilo odhalení únosů japonských občanů do Severní Koreje v 70. a 80. letech pro potřeby rozvědky. Jako jeden z hlavních příspěvatelů na dodávky potravin a pohonných hmot do KLR, a současně jako jeden z oblíbených fiktivních cílů severokorejských balistických raket, se Tokio během letošní jaderné krize dalo slyšet z oficiálních míst ostrým varováním ministerstva obrany směrem k Pchjongjangu. Nárok na vlastnictví jaderných zbraní již po dlouhých desetiletích přestává být v Japonsku veřejným tabu. Zejména část nacionalisticky orientovaných liberálních demokratů získává argument pro posílení vojenského potenciálu a aktivnější roli japonské armády, méně odvislé na amerických spojencích. Ačkoliv jsou podobné názory stále v menšině, v porovnání s dekády trvajícím pacifismem v Japonsku se veřejné mínění změnilo.⁷⁾ Účast japonského torpédo-
borce v Indickém oceánu na podporu Spojenými státy vedeného zásahu spojenců v Afghánistánu naznačila možnost aktivnější role Tokia. V době letošního zásahu v Iráku, kdy se proti USA postavili i významní spojenci společenství NATO, japonský premiér Koizumi v televizním projevu americkou akci rozhodně podpořil. Jeho slova o nebezpečných diktátorech, kteří vlastní zbraně hromadného ničení, zazněla zřetelně dvojsmyslně také na adresu Pchjongjangu.

Čína poté, co se Rusko obrátilo více na Západ, zůstala poslední mocností, která může Severní Koreu ovlivňovat. Ani Peking, který může usměrňováním Kim Čong-ila získávat diplomatické body, však nemá na eskalaci napětí na Korejském poloostrově zájem. Bezpečnostní závazky vůči Pchjong-

jangu a dohody o vracení vyhladovělých uprchlíků jsou pro Čínu břemenem. Severokorejské licitace o jaderný program a vývoj balistických raket budí přílišnou pozornost. Dlouhodobým strategickým zájmem Pekingu je trpělivě a po malých krocích vytlačovat přítomnost USA z Dálného východu a jihovýchodní Asie (Tchaj-wan, Indočína, Filipíny). Počínání Pchjongjangu působí dojmem, jako by snad Američany chtěl na Dálném východě spíše zafixovat.

Spojené státy prosazují projekt společné obrany, tzv. *Theater Missile Defense (TMD)*, který by tvořil protiraketový štít nad Tchajwanem a Japonskem. Ačkoliv je TMD oficiálně zdůvodněn jako reakce na hrozbu severokorejských raket (namířených mj. proti USA), Peking logicky chápe TMD jako prostředek k omezení účinnosti vlastního raketového potenciálu. Korejská krize navíc motivuje Japonsko k posílení svých bezpečnostních vazeb s USA a k remilitarizaci. Jako technologická velmoc by se mohlo Japonsko vyhledovat stát i supermoderní mocnosti vojenskou, což si nejméně přeje ČLR. Po zásahu USA v Iráku a letošním severokorejském jaderném pokru by Peking raději mírnil kroky Pchjongjangu i Washingtonu, aby snad v samém zápalu nezašly obě strany příliš daleko (například preventivním úderem USA na provokující Severní Koreu, další ze zemí „*osy zla*“). Čína se navíc jistě nenechá vmanévrovat do střetu s USA, neboť sama potřebuje Spojené státy více než ony Čínu. Peking by se ostatně rád předvedl světu jako seriózní mírotvůrce, stojící mravně nad malým jaderným provokatérem i arogantním hegemonem s neokolonialistickými sklony.

Spojené státy jako rozhodující supervelmoc, která uvažuje o strategické bezpečnosti globálně a která také nese za bezpečnost na Dálném východě odpovědnost coby její rozhodující garant, jsou prominentním účastníkem snah o urovnání korejské krize. USA jsou vystaveny hrozbě severokorejských balistických raket *ICBM*. V Jižní Koreji je rozmístěno 37 000 amerických vojáků. Vedle hrozby vojenského konfliktu mají USA důvod se obávat i šíření raketových a jaderných technologií a zbraní hromadného ničení do problematičtějších států Středního východu s kontakty na teroristické organizace. KLR není signatářem mezinárodní dohody *MTCR (Missile Technology Control Regime)*, prodejem raketových technologií by se tak nedopustila ilegálního činu.

Spojené státy usilují o definitivní a ověřitelné zastavení jaderného programu v KLR výměnou za ekonomickou pomoc. Přímé výhrůžky Pchjongjangu ohledně výroby komponentů pro sestrojení jaderných zbraní a odstoupení od dohody o nešíření jaderných zbraní (*Non-Proliferation Treaty, NPT*) přesahují hranici, za kterou USA mohou bez ztráty tváře ustoupit, bez ohledu na to, zda Pchjongjang případně neblafuje (tj. zda vůbec jaderné zbraně vlastní). Odstoupením od *NPT* navíc KLR porušuje mezinárodní dohody, jejichž závaznost a relevance je tímto obecně zpochybňována.

Ani Rusko, jako stát v sousedství KLR, na stupňování napětí na Dálném východě nemá zájem. Existuje možnost rozvoje nad-

národního regionu mezi severovýchodem Číny (provincie *Liao-ning, Ťi-lin, Chej-lung-tiang*) a Ruskem, který přitahuje též zájem investorů z Japonska a Jižní Koreje. Severokorejské riskantní licitace však možnosti perspektivního regionu předem devalvují.

I vzdálenější země, jako Austrálie, která se chystá v Pchjongjangu otevřít svůj zastupitelský úřad, má důvod k rozladění. Australské úřady letos na jaře zadržely severokorejskou nákladní loď *Pong Su*, která pašovala 50 kilogramů heroinu. Vláda Austrálie vyjádřila znepokojení nad tím, že loď byla státní, a tudíž za ni nese odpovědnost severokorejská vláda. Podle zprávy BBC podobně i japonské úřady opakovaně obvinily Pchjongjang z převážení amfetaminu a jiných drog do jejich země.⁸⁾

Průběh dosud poslední jaderné krize

Současná severokorejská krize se odvíjí od podzimu roku 2002 následujícím způsobem (dle pramenu BBC News).⁹⁾ Tehdy pověřeny vyjednávač amerického ministerstva zahraničí James Kelly tlumočil v říjnu Pchjongjangu znepokojení USA v souvislosti se zjištěními zpravodajských služeb, že KLR porušuje dřívější dohody a potají pokračuje v procesu obohacování uranu a vyvíjí dále balistické rakety. V listopadu prezident Bush pohrozil zastavením dodávek topného oleje pro elektrárny KLR. V prosinci KLR odmítla jednat o povolení mezinárodní inspekce jaderné elektrárny a v témže měsíci jsou odhaleny severokorejské rakety typu *Scud* na cestě do Jemenu. Spojené státy musely loď, kterou zadržely, propustit, neboť nedošlo k porušení zákona. KLR obvinila USA, že přerušením dodávky paliva porušily dohodu z roku 1994, a zahajuje přípravné práce na přivážení jaderného paliva do generátoru v Jongbjonu. Vedle protestů Mezinárodní agentury pro atomovou energii (*International Atomic Energy Agency, IAEA*) v lednu tohoto roku se již i také Čína a Rusko snaží KLR přimět k ukončení jaderného programu. KLR v lednu oznamuje záměr odstoupit od dohody o nešíření jaderných zbraní (*NPT*). Po vyhocených prohlášeních prezidenta Bushe o „*utlačovatelském režimu*“ a hladomoru Pchjongjang kontroval stejně peprnými slovy o agresí usilující o svržení systému KLR a titulujícím prezidenta Bushe „*nestydatým šarlatánem*“, přitom však nabízel bilaterální rozhovory o neútočení.

Koncem ledna Washington varuje KLR před provokativními činy a vydíráním mezinárodního společenství. Je to v souvislosti se zprávami, že špiónážní satelity zjistily aktivity v jaderném reaktoru v Jongbjonu, které naznačovaly pokus o výrobu plutonia pro jaderné bomby. V únoru již KLR otevřeně oznamuje obnovení činnosti atomových zařízení a hrozí preventivním útokem na americké jednotky v Korejské republice, pokud tam USA budou tyto jednotky dále posilovat. USA oznamují na březnu společná vojenská cvičení s Korejskou republikou. Korejská lidově demokratická republika nato odpálí námořní raketu do prostoru mezi KR a Japonskem – těsně před inaugurací nového

prezidenta Korejské republiky Ro Mu-hjona a propuká skandál s koupeným summitem od prezidenta Kim Te-džunga.

Začátkem března se stíhačky KLDK přiblíží těsně k americkému průzkumnému letadlu RC-135 během jeho rutinního obletu v mezinárodním prostoru a krátce je zaměří radarem k navádění protiletadlových raket. Několik dní poté KLDK vystřelí již druhou raketu do moře mezi Korejskou republikou a Japonskem. USA zahajují bombardování Iráku a začínají cvičné manévry KR a USA v Jižní Koreji.

Prvního dubna USA vysílají k společným cvičením v Korejské republice také „neviditelné“ bojové letouny *stealth*. Rada bezpečnosti OSN vyjádří své znepokojení nad pokračujícím jaderným programem KLDK, ale neschválí odsouzení Pchjongjangu za porušení dohod NPT. USA rozmístí na základně v Guamu strategické bombardéry. Severní Korea se nechává Čínou přesvědčit k jednání s USA v Peking. Ještě před jeho začátkem Pchjongjang oznámil, že započal s přepracováním použitých palivových tyčí. Pchjongjang, který původně trval na bilaterálních jednáních s USA, nakonec souhlasil a zúčastnil se setkání s USA v Peking, v němž čínská strana účinkovala v roli prostředníka.

Nová jednání o míru

Naskytá se otázka, zda politika prezidenta Clintona nebyla poněkud naivní, když vsadila na umírněnější taktiku uzavřít dohody o zastavení jaderného programu s někým, kdo je stejně nedodrží. Od takových zjednodušujících úvah odrazují James T. Laney a Jason T. Shaplen, kteří v článku ve Foreign Affairs upozorňují na okolnosti předchozí jaderné krize v roce 1994 a následujících let. V té době byly USA na pokraji války se Severní Koreou, která by si vedle milionu válečných obětí vyžádala i životy desítek tisíc amerických vojáků (80–100 tisíc).

Jižní Korea zaznamenala od té doby významný ekonomický pokrok a podobně tak i Čína, což by v případě války jistě nebylo možné. Mírová ujednání také dala čas a prostor dalšímu manévrování, zejména s ohledem na nástup Kim Čong-ila k moci, o němž se vědělo, že je osobou slabší a labilnější povahy než jeho otec a na rozdíl od něho nemá silnou mocenskou pozici. I když se navzdory očekáváním Kim nakonec v čele udržel, jeho styl vedl k jistému diplomatickému pronikání z izolace. Také vzájemné vztahy dvou korejských států po roce 1994 zaznamenaly jistá zlepšení, o nichž v předchozích dekadách nebylo možno ani uvažovat (summit dvou prezidentů, návštěvy příbuzných).

Stejný článek také upozorňuje na změněnou konstelaci ve vztazích USA s Čínou a Ruskem, jejichž odhodlání stát za KLDK poněkud ochablo. Obě regionální mocnosti vycházejí Spojeným státům vstříc zejména v podpoře bezjaderného stavu na Korejském poloostrově, jak potvrdily v čínsko-ruské deklaraci v prosinci 2002.¹⁰⁾

V případě současné severokorejské jaderné krize Pchjongjang nemůže počítat s odporem světové veřejnosti vůči USA, jakého se jim dostalo během zásahu v Iráku. Příznač-

ným skutkem Pekingem bylo v únoru uzavření ropovodu do KLDK na tři dny. Ačkoliv Kim Čong-il je znám svými nemnohými cestami do zahraničí, podle Washington Post s odvoláním na ruské a posléze americké výzvedné služby navštívil Peking krátce po začátku války v Iráku.¹¹⁾

Na dubnových jednáních v Peking Severokorejci otevřeně přiznali, že vlastní jaderné zbraně, o jejich množství a existenci vůbec však dle průběžného zpravodajství v tisku existují pochybnosti. Americká strana nyní připouští, že nelze KLDK od výroby plutonia odradit, proto bude hledat mezinárodní podporu pro to, aby šíření jaderných materiálů ze Severní Koreje bylo aspoň znemožněno.¹²⁾ Severokorejský vojenský režim by si mohl připsat další úspěch v podobě provizorního míru a dodávek strategických surovin a potravin. Opakovat stejnou partii pokeru bude snad možné i v budoucnu, ale mezinárodní klima se mění (zejména očekávaný postoj Pekingem) a ekonomická situace KLDK je zoufalá, bez naděje na zlepšení vlastními silami.

Podle odezvy dubnových jednání v Peking v FEER americká strana prozatím odmítla údajný severokorejský návrh na úplné odstoupení od jaderného programu výměnou za bezpečnostní záruky, normalizaci diplomatických styků s USA a Japonskem a dodávky surovin a potravin. Další jednání mohou trvat řadu měsíců, jak tomu bylo i v případě konečných dohod mezi USA a KLDK, tzv. *Agreed Framework* v roce 1994, kterých bylo dosaženo po 16 měsících.¹³⁾

furst@iir.cz

¹⁾ CIA, The World Factbook 2002, www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kn.html, květen 2003.

²⁾ Tamtéž, odhad za rok 2002, dle parity kupní síly. Far Eastern Economic Review prezentuje roční příjem na hlavu v KLDK koncem 90. let na 714 USD, *Economic Fallout*, 20. 3. 2003.

³⁾ Chung Min Lee, *North Korea and its Missiles*. Far Eastern Economic Review (dále FEER), 29. 7. 1998.

⁴⁾ *Democratic People's Republic of Korea*, Center for Defense Information, www.cdi.org/issues/Asia/DPRKMILI.html, květen 2003.

⁵⁾ Larkin, John, *Buying Peace*, FEER, 13. 2. 2003.

⁶⁾ Larkin, John a Hiebert, Murray, *Cost of Collapse*, FEER, 1. 5. 2003.

⁷⁾ Lague, David, *A New Menace Makes Japan Rethink*, FEER, 27. 2. 2003.

⁸⁾ *Australian Drug Trial for North Koreans, North Korea Accused over Drugs Haul*, BBC News, www.co.uk/asia-pacific, duben a květen, 2003.

⁹⁾ *Timeline: North Korea Nuclear Crisis*, www.bbc.co.uk/asia-pacific, květen 2003.

¹⁰⁾ Laney, James, T., Shaplen, Jason T., *How to deal With North Korea*, Foreign Affairs, March/April, 2003.

¹¹⁾ Deyoung, Karen, Struck, Dough, *Beijing's Help Led To Talks*, Washington Post, 17. 4. 2003, www.washingtonpost.com

¹²⁾ Höffer, Jaroslav, *Spojené státy zřejmě revidují postoj k Severní Koreji*, Právo, 6. 5. 2003.

¹³⁾ Hiebert, Murray, *Powell Says 'No'*, FEER, 8. 5. 2003.

Společné zájmy a cíle

Česká republika přikládá zvláštní význam všestrannému rozvoji vztahů se Slovenskou republikou – naše národy mají po staletí mnoho společného.

Nejvýznamnějším a dodnes citlivým odkazem česko-slovenské vzájemnosti je soužití Čechů a Slováků v jednom státě. Mezi oběma národy se v minulosti vytvořily vazby, které nemají obdoby ve vztazích ČR k jiným státům. To se projevuje i v konkrétním uspořádání a intenzitě vztahů mezi oběma státy.

Týká se to rovněž společného zájmu na prohloubení regionální spolupráce s Polskem a Maďarskem v rámci Visegrádské skupiny. Nadstandardní česko-slovenské vztahy včetně vojenských styků mohou v současnosti visegrádskou spolupráci kultivovat, dynamizovat a generovat stejně tak, jako ji v minulosti po rozdělení společného státu jistotou měrou blokovaly.

Ríká se, že z historie si musíme brát „živý oheň a ne popel“. To se dnes dvojnásob týká vztahů Čechů a Slováků a jejich aktuálního společného cíle – začlenění do stejných evropských a euroatlantických uskupení. To nás opět sblíží. Dnešní Slovensko nachází svou novou perspektivu – podobně jako Česká republika a s její podporou – především v plnohodnotném zapojení do mezinárodních integračních procesů. Česká republika konkrétními aktivitami podporuje integrační ambice Slovenska.

Vojenská dimenze česko-slovenských vztahů

Slovenská republika je vzhledem k historickým, geografickým i lidským vztahům logicky jedním z našich nejbližších partnerů i ve vojenské oblasti. O důležitosti Slovenska pro bezpečnost středoevropského prostoru jsme přesvědčeni také proto, že s ostatními státy visegrádského seskupení tvoří kompaktní geostrategický celek. Přikládáme z těchto důvodů vojenským vztahům se Slovenskou republikou klíčový význam. *Po přizvání Slovenské republiky do NATO na pražském summitu v listopadu loňského roku, a zejména po očekávaném vstupu Slovenska do Aliance získá tato spolupráce pro oba státy – doslova a do písmene – strategický význam.*

Základem česko-slovenské spolupráce ve vojenské oblasti je řada smluvních dokumentů, uzavřených mezi Ministerstvy obrany ČR a SR po rozdělení ČSFR v roce 1993. Hlavním dokumentem je Ujednání mezi MO ČR a MO SR o vzájemné spolupráci (2. 5. 1994). Vzájemné styky se dále rozvíjejí na základě plánů dvoustranné spolupráce (PDS) mezi resorty obrany obou zemí na kalendářní rok. Vojenská spolupráce se uskutečňuje v oblasti kodifikace a standardizace, vzdělávání a výcviku. Odborné rozhovory se uskutečnily mezi příslušníky vojenské policie, logistiky, dělostřelctva a legislativy, dále v oblasti mobilizační a chemické.

Nový charakter česko-slovenských vojenských vztahů

MILAN
SUCHÁNEK

Už několik let zde úspěšně funguje mechanismus, který poskytuje efektivní nástroje na konzultace nejen na nejvyšší politické úrovni a v rovině Generálních štábů, ale také na nižších úrovních. V této praxi hodláme v nových podmínkách a na nové úrovni pokračovat. Významnou roli sehrávala rovněž společná cvičení, například tradiční velitelsko-štabní cvičení s částečným vyvedením vojsk „Modrá linie“, zaměřené na operace k udržení míru mnohonárodními silami.

Společně v Kosovu a v mezinárodní brigádě

Novou kvalitu vztahů představuje příprava a nasazení společných jednotek. Už od jara loňského roku (1. 3. 2002) úspěšně působí v Kosovu v rámci operace „Joint Guardian“ společný česko-slovenský mechanizovaný prapor. V září 2002 byl vystřídán společným 2. čspr KFOR. Ve snaze dále podpořit integraci Slovenska do NATO postupně vzniká česko-polsko-slovenská brigáda, která je slučitelná se standardy Aliance a určená pro účast v mezinárodních mírových operacích.

Každý ze zúčastněných států vyčleňuje do struktury brigády jednotku v síle praporu. Tyto jednotky budou dislokovány na území vlastních států a budou předurčeny do struktury brigády v případě potřeby. Na základě vypracovaného plánu se zúčastní společných cvičení. Deklarovat stupeň brigády znamená mít připravenou brigádu, včetně všech podpůrných prvků. Na druhou stranu nic nebrání tomu, aby v průběhu přípravy brigády byla na základě společné dohody vyslána jedna z jejích integrálních součástí do mise. Připravenost brigády k nasazení se předpokládá v závěru roku

2005. Pokud zůstane v platnosti současný charakter brigády, je možno uvažovat o zkrácení doby

deklarování připravenosti brigády k použití řádově o půl roku. To vše zejména v souvislosti s předpokládaným přijetím Slovenské republiky do NATO.

Jednička za vojenskou přípravu

Slovensko vojensky patří podle mnoha odborníků k nejlépe připraveným ze současných aspirantů na členství v NATO. Nepřekvapuje proto, že přibývá i slov uznání na adresu slovenských partnerů. Už v květnu minulého roku například tehdejší náčelník Generálního štábu AČR armádní generál Jiří Šedivý při návštěvě Slovenské republiky konstatoval: „Slovenská armáda má kredit armády, která se velmi rychle mění, a není žádný důvod, proč by se mělo pochybovat o tom, že splní minimální vojenské požadavky, jež byly před vstupem do NATO požadovány i po nás. Z tohoto pohledu je hodnocena na výtečnou.“

Test společné vůle

Společná minulost našich států nalézá svůj odraz ve velmi podobných potřebách jejich armád. Oba státy mají proto eminentní zájem realizovat projekt modernizace bitevních vrtulníků Mi-24 v rámci států V-4. Uvedená spolupráce a její vojenský, zahraničněpolitický, regionální a ekonomický význam nejen posílí kontakty v rámci V-4, ale rovněž přinese významnou úsporu finančních prostředků. Polsko plánuje modernizovat 40 vrtulníků, Maďarsko až 30 vrtulníků (konečný stav bude záviset na finanční nákladnosti projektu), Česká republika počítá s modernizací 25 vrtulníků Mi-24 a Slovensko s 10 vrtulníky.

Realizaci tohoto projektu chápeme jako test společné vůle a schopností České

republiky, Polska, Maďarska a Slovenska spolupracovat na tak náročných úkolech. Výsledek bude i významným signálem pro další země i pro Severoatlantickou alianci.

Pomoc radou a zkušeností

V rámci česko-slovenských vojenských vztahů neexistují otevřené otázky. Na pracovní úrovni probíhají intenzivní konzultace o všech aspektech přípravy Slovenska na budoucí členství v NATO. Čeští představitelé při jednáních své slovenské partnery otevřeně upozorňují na problémy, které vidí při přípravě Slovenské republiky na vstup do Aliance. Českým zájmem je, aby intenzivní vzájemná spolupráce pokračovala s ještě lepšími výsledky.

Při vstupu do NATO bude Slovenská republika řešit obdobné problémy jako Česká republika. Proto slovenská strana velice pozorně studovala a sleduje české zkušenosti v této oblasti. Ministerstvo obrany ČR po pražském summitu NATO připravilo konkrétní nabídku témat ke konzultacím v rámci sdílení zkušeností ze vstupu do Aliance. Slovenská strana měla možnost výběru podle vlastního uvážení.

V praxi tak relativně značný potenciál česko-slovenských vojenských vztahů představuje pro Slovensko i významný kapitál pro jeho úspěšnou integraci do NATO. Zúčtuje se především při naplňování ročního plánu bilaterální spolupráce mezi resorty obrany obou zemí. Plán na rok 2003 zahrnuje téměř sto aktivit směřujících zejména k pomoci Slovensku při jeho vstupu do NATO.

Největší pozornost je věnována spolupráci vzdušných sil a v logistice, dále modernizaci techniky a vědeckopedagogické-výzkumné činnosti. Do středu zájmu se dostává rovněž vojenská reforma a perspektivy profesionalizace. Důležité místo v dvoustranných kontaktech bude mít spolupráce ve vojenském vzdělávání a společném výcviku.

Úkoly po summitu NATO

Nevstoupíš dvakrát do stejné řeky. I Severoatlantická aliance se mění – Slovensko vstoupí do nové Aliance – organizace s jinými parametry a novými ambicemi. To se výrazně promítne i do česko-slovenských vojenských vztahů. V rámci NATO se ukazuje potřebná větší míra specializace a dělby práce, zvláště s ohledem na omezení kapacit menších zemí a nových členů.

Jedinou reálnou cestou ke zvýšení vojenských schopností menších států NATO je spolupráce při vyzbrojování, společné financování vybraných projektů a specializace národních vojenských kapacit. Je zřejmé, že NATO bude po pražském summitu napomáhat vytváření specializovaných vojenských schopností.

Jednou z možností je například identifikace potřebných specializovaných schopností v rámci flexibilních mnohonárodních sil pro různé druhy operací. Tyto síly by měly také tvořit rámec pro výcvik a cvičení, operační plánování a procedury, což by zajistilo dostatečnou operační připravenost a interoperabilitu. I tento směr může být pro česko-slovenskou vojenskou spolupráci velmi perspektivní.

Nové horizonty česko-slovenské vojenské spolupráce

Pro země velikosti a možnosti ČR a SR je neefektivnější cesta vpřed v maximálním sdílení zdrojů a schopností ve směrech, kde jsou společné zájmy, a v možné specializaci v oblastech, kde jsou unikátní schopnosti. Vedle společné jednotky pozemních sil je možné začít uvažovat i o větším praktickém propojení vzdušných sil.

Vzdušné síly jsou již svým charakterem předurčeny pro společné projekty. Zvláště v jejich případě je možné velmi dobře aplikovat modulární přístup k řešení, stavět postupně v čase i v prostoru buď celý systém, nebo jeho jednotlivé komponenty a ty propojovat technologicky na základě jednotného koncepčního řešení a v souladu s dosaženou mírou společné vůle. Na této filosofii je postaven i projekt „Společné nebe“, jehož cílem je vybudovat maximálně efektivní společný systém zabezpečení a střežení vzdušného prostoru ČR a SR. Už první jednání naznačila, že existuje pro naplnění této vize dostatečná míra politické vůle jak v České republice, tak i na Slovensku. V diskusích se projevil určitě řada problémů, ale zároveň se ukazuje i řada momentů, které potvrzují reálnost tohoto záměru. Slovenské straně byl předán český návrh, který má charakter modulu a je možné na něj připojovat další části. Lze uvažovat například i o společném výcviku pilotů. Podstatné je, aby přijatý model spolupráce vzdušných sil byl funkční a vyvážený. Na probíhajících expertních jednáních odborníci obou zemí hledají vzájemně přijatelná a pro českou i slovenskou stranu výhodná řešení.

Jasněji než kdy jindy dnes cítíme kategoričtější imperativ, který nám velí, že kroniku soužití Čechů a Slováků nelze psát jiným písmem než písmem přátelství, dobrého sousedství a vzájemně výhodné spolupráce ve všech oblastech společného zájmu. Zavazuje nás k tomu nejen odkaz generací, společná minulost, ale i společně sdílené naděje a perspektivy.

Termínované pracovní smlouvy

v kontextu

JAN HRÍCH

komunitárního práva

Nedílnou součástí práva Společenství, které bude v souvislosti se svým vstupem do Evropské unie (EU) ČR muset plně implementovat do svého právního řádu, a to bez přechodných období, je rovněž oblast sociální. Specifickým rysem této nikoli nevýznamné sféry *acquis communautaire* přitom je důležitá role sociálních partnerů (tj. odborů a zaměstnavatelských organizací) při legislativní činnosti a při aplikaci přijatých právních norem.

Sociální politika EU po Amsterodamské smlouvě

Oblast *sociální politiky* doznala dosti výrazných změn na základě *Amsterodamské smlouvy*, jež byla podepsána v říjnu 1997 a vstoupila v platnost 1. května 1999. Bylo to dáno především tím, že na jejím základě byly přímo do *Smlouvy zakládající Evropské společenství* (Smlouva) integrovány podstatné součásti dosavadního tzv. sociálního protokolu tvořícího do té doby pouze přílohu Smlouvy. Obsahem tohoto protokolu byla *Smlouva o sociální politice*, jejíž obsah byl v době přijetí Maastrichtské smlouvy neakceptovatelný pro Velkou Británii, a nemohl se proto stát součástí zakládající smlouvy.¹⁾ Nástup labouristické vlády v květnu 1997 však otevřel cestu pro odvolání dosavadních britských námitek a pro zařazení příslušných ustanovení přímo do Smlouvy.

Na základě Amsterodamské smlouvy byly tedy do Smlouvy zařazeny celkem čtyři nové články tvořící součást tzv. sociální kapitoly,²⁾ která náleží do širšího celku (hlavy) s názvem *Sociální politika, všeobecné a odborné vzdělávání a mládež*. Určitých dalších změn doznala tato oblast na základě *Smlouvy z Nice*, jež vstoupila v platnost 1. února 2003. Na jejím základě byl především dále rozšířen počet oblastí, ve kterých „...Společenství podporuje a doplňuje činnost členských států...“³⁾ V některých oblastech, které jsou z hlediska zájmů jednotlivých států velmi citlivé (např. oblast sociálního zabezpečení), však bylo ponecháno jednomyslné rozhodování.

Velmi důležitá role náleží v komunitárním sociální politice *sociálním partnerům*, a to jak na úrovni jednotlivých členských států, tak na úrovni EU, a to jak při její implementaci (tj. realizaci toho, co již bylo dohodnuto a přijato), tak v její přípravné fázi, tedy při určování budoucích hlavních směrů komunitárních aktivit v poměrně široké oblasti vymezené výše uvedenými body. Do implementační oblasti patří zejména možnost daná členskými státy svěřit provedení směrnic přijatých na základě příslušných ustanovení sociální kapitoly do rukou svých „národních“ sociálních partnerů (pokud o to tyto požádají), kteří tak učiní prostřednictvím určité vzájemné dohody.⁴⁾ Členský stát tím ovšem není zbaven odpovědnosti za řádnou implementaci ve stanovené lhůtě.

Vtažení sociálních partnerů do tvorby a realizace sociální politiky EU bylo motivováno jak snahou podpořit konstituování zárodků občanské společnosti na evropské úrovni, tak zájmem omezit odcizení mezi orgány Unie a občany, které je prohlubováno vždy, když tyto orgány rozhodují arbitrárně bez dostatečné zpětné vazby.

Evropské komisi (EK) je ve Smlouvě obecně uloženo, aby podporovala dialog sociálních partnerů na úrovni EU a poskytovala jim za tím účelem „vyváženou“ pomoc. Konkrétním nástrojem této podpory mají být mimo jiné konzultace ohledně hlavních směrů budoucí činnosti. Pokud na základě těchto obecných konzultací dojde EK k závěru, že by v některé konkrétní oblasti byla komunitární akce účelná, informuje sociální partnery o obsahu zamýšleného návrhu a vyžádá si jejich stanovisko. V rámci této konzultační procedury mohou sociální partneři EK sdělit, že o problematice upravené v předloženém návrhu EK hodlají zahájit vlastní vzájemné jednání, které může vyústit (do určitého stanoveného termínu) ve vzájemnou dohodu na úrovni Unie. Na společnou žádost obou stran sociálního dialogu může být váha a závaznost takto vzniklé dohody podpořena tím, že Rada ministrů (na základě formálního návrhu EK) vydá směrnici, která z příslušné dohody sociálních partnerů učiní integrovanou součástí komunitárního práva.⁵⁾

Rámcová dohoda o práci na dobu určitou

Jedním z konkrétních příkladů, kde byla výše uvedená procedura využita, je oblast pracovních smluv na dobu určitou. Záměr Evropské komise navrhnout zde přijetí obecně platné komunitární legislativní úpravy vedl k tomu, že sociální partneři s reprezentativním postavením na úrovni EU (cross-industry organisations) vyjádřili zájem zahájit v této oblasti bilaterální jednání za účelem dosažení obecně platné dohody. Na straně zaměstnavatelů se jednání účastnily dvě organizace, a sice *Unie evropských průmyslových a zaměstnavatelských konfederací* (Union of Industrial and Employer's Confederations of Europe; UNICE) a *Evropská centrála podniků s veřejnou účastí* (European Centre of Enterprises with Public Participation; CEEP), zatímco

strana zaměstnanců byla zastoupena *Evropskou odborovou konfederací* (European Trade Union Confederation; ETUC).

Uvedená jednání vyvrcholila dne 18. března 1999, kdy byla uzavřena tzv. *rámcová dohoda o práci na dobu určitou* (framework agreement on fixed-term work). Sociální partneři přitom zároveň adresovali Evropské komisi žádost, aby Radě ministrů navrhla začlenění této dohody do komunitárního práva formou směrnice. Tato směrnice byla přijata dne 28. června 1999.⁶⁾ Členskými státy je zde stanovena lhůta do 10. července 2001 k tomu, aby požadavky z rámcové dohody vyplývající zahrnuly do svých národních legislativ (v případě určitých mimořádných obtíží se tato lhůta o jeden rok prodlužuje). Implementací mohou v souladu s příslušným ustanovením Smlouvy pověřit i své národní sociální partneři, což však nemění nic na tom, že zůstávají konečnými garanty tohoto procesu. Text rámcové dohody přitom tvoří přílohu uvedené směrnice.

Sociální partneři ve své dohodě především konstatují, že hodlají aktivně přispívat k naplňování evropské strategie zaměstnanosti přijaté v roce 1997 a hledat rovnováhu mezi nutnou větší flexibilitou práce a sociálními jistotami zaměstnanců. Cíli zvyšování zaměstnanosti se přitom musí přizpůsobit rovněž systémy sociálního zabezpečení, které by v budoucnu měly více motivovat k hledání a nalezání práce. Je přitom jasné, že instituty jako práce na dobu určitou, práce na částečný úvazek či přechodná zaměstnání zprostředkovávaná různými agenturami hrají důležitou roli při nutné flexibilizaci pracovního trhu a celé ekonomiky.

Nehledě na deklarovanou oboustrannou připravenost sociálních partnerů aktivně přispívat k hledání způsobů, jak zajistit větší flexibilitu fungování pracovních trhů a organizace práce vůbec, je v dohodě zcela jednoznačně konstatováno, že *pracovní smlouvy na dobu neurčitou jsou* a i v budoucnu zůstanou hlavní a základní formou pracovních vztahů, která výraznou měrou přispívá k sociálním jistotám zaměstnanců a ke kvalitě jejich života. Její signatáři si však zároveň uvědomují, že pracovní kontrakty na dobu určitou mohou za určitých okolností odpovídat jak zájmům zaměstnavatelů, tak zájmům zaměstnanců.⁷⁾

Z výše uvedeného jednoznačně vyplývá, že sociální partneři, kteří uzavřeli rámcovou dohodu o pracovních smlouvách na dobu určitou (tedy jak strana zaměstnavatelská, tak strana zaměstnanců reprezentovaných odbory), uzavírání smluv na dobu určitou jako takové rozhodně neodmítají a že jsou ochotni za jistých okolností považovat tento institut za prospěšný, neboť odpovídá aktuálním výzvám, před kterými ekonomika a sociální politika Evropské unie dnes stojí. Na první pohled je zřejmé, že tento přístup představuje nemalý ústupek ze strany odborářů, neboť zaměstnavatelé mají naopak zpravidla zájem mít pokud možno co největší svobodu ohledně přijímání a opětovného propouštění zaměstnanců.

Požadavky plynoucí z rámcové dohody pro členské státy

Rámcová dohoda o pracovních smlouvách na dobu určitou řeší výše uvedený rozpor tím,

že se na jedné straně nestaví proti pracovním smlouvám na dobu určitou jako takovým, avšak na druhé straně se snaží vytvořit podmínky, které by vylučovaly jednak *diskriminaci* pracovníků majících termínované smlouvy vzhledem k zaměstnancům pracujícím na základě smluv na dobu neurčitou a jednak *zneužívání* institutu smluv na dobu určitou. Členství zaměstnanců s termínovanými smlouvami v odborových organizacích a dalších organizacích hájících zájmy pracujících musí být považováno za zcela rovnocenné s členstvím pracovníků zaměstnaných na dobu neurčitou, pokud jde o stanovování reprezentativnosti těchto organizací při zastupování zájmů zaměstnanců. Zaměstnanci s termínovanými smlouvami musí mít rovněž např. zcela rovnocenný přístup k programům zvyšování kvalifikace organizovaným zaměstnavateli. Zaměstnavatel musí rovněž zajistit, že tyto zaměstnanci budou informováni o vzniku volných míst, která by jim umožnila přechod na pracovní kontrakt na dobu neurčitou.⁸⁾

Za hlavní formu zneužívání kontraktů na dobu určitou je v rámcové dohodě považováno jejich kontinuální navazování (řetězení) či vícenásobné prodlužování uzavřených pracovních smluv na dobu určitou (successive fixed-term employment).⁹⁾ Členské státy jsou v rámcové dohodě vyzývány, aby tomuto zneužívání čelily některým z těchto způsobů, příp. jejich kombinací:

a) objektivizace důvodů ospravedlňujících obnovování pracovních kontraktů na dobu určitou,

b) stanovení maximální celkové doby trvání navazujících pracovních smluv na dobu určitou,

c) stanovení maximálního počtu obnovování bezprostředně na sebe navazujících termínovaných pracovních smluv.

Uvedené tři body, určující postup proti zneužívání institutu termínovaných pracovních smluv, je možno považovat za nejvýznamnější část celé rámcové dohody, která může mít určitý konkrétní vliv na pracovní a životní podmínky zaměstnanců v členských zemích. Členskými státy, které podobnou ochranu ještě nemají kodifikovanou, je zde uloženo, aby tato ustanovení implementovaly vhodným způsobem v souladu s běžnou praxí uplatňovanou v těchto zemích a vůlí sociálních partnerů a aby přitom braly v úvahu specifické potřeby jednotlivých sektorů a kategorií zaměstnanců. Je zde tedy patrná *snaha umožnit velkou míru aplikační volnosti a flexibility*, avšak s tím, že všechna přijatá opatření budou jednoznačně směřovat k omezení výskytu určitých jevů, které signatáři dohody považují za negativní.

Implementace rámcové dohody do českého práva

Česká republika uzavřela předvstupní jednání o kapitole *Sociální politika a zaměstnanost* bez jakýchkoli přechodných období, což znamená, že pro ni bude okamžikem vstupu do EU komunitární právo v této oblasti v plném rozsahu závazné. Vzhledem k tomu, že termín pro implementaci směrnice Rady č. 70/1999, která do komunitárního práva integruje rámcovou dohodu o práci na dobu určitou, již uplynul (prodloužená lhůta skončila 10. července 2002), měla by ČR přijmout legislativu imple-

mentující požadavky této směrnice tak, aby začala platit nejpозději ke dni vstupu. Gestor této oblasti, kterým je *Ministerstvo práce a sociálních věcí*, si tuto povinnost uvědomuje, a připravilo proto další novelu zákoníku práce, která požadavky vyplývající z uvedené směrnice naplňuje.¹⁰⁾ Rozhodlo se přitom využít především ustanovení bodu b) článku 5 uvedené směrnice, tedy stanovení *maximální celkové délky trvání* navazujících pracovních smluv na dobu určitou (nebo prodlužování pracovních smluv na dobu určitou), která by měla činit maximálně *dva roky*. Vedle toho též uvádí určité výjimečné důvody, kdy ustanovení o dvouleté lhůtě neplatí (částečně tedy též využívá ustanovení bodu a) uvedeného článku).

Vzhledem k rozložení sil v českém parlamentu je velmi obtížné hodnotit vyhlídky uvedené právní normy na přijetí v uvedené podobě (dne 11. dubna 2003 však tato novela úspěšně prošla prvním čtením v Poslanecké sněmovně). Poslanci a senátoři by si však měli v každém případě uvědomit, že případným zablokováním jejího přijetí by mohli určitým sankcím vystavit celou ČR, která by tak po svém vstupu do EU neplnila své závazky v dané oblasti.

Důsledky implementace z hlediska české pracovní právní praxe

Na tomto místě je třeba říci, že implementace uvedené směrnice dnes v České republice nepředstavuje čistě formální a technickou záležitost, ale že se naopak jedná o věc mající určitou společenskou citlivost, neboť k dlouhodobému řetězení termínovaných pracovních kontraktů u nás v některých odvětvích dochází dosti často. Tato praxe je přitom motivována především obavou zaměstnavatelů z přílišné těžkopádnosti standardních nástrojů rozvazování pracovních poměrů, ať již z důvodu organizačních změn či neuspokojivých pracovních výkonů zaměstnance, obsažených v zákoníku práce.

Letmý pohled do českého Zákoníku práce v jeho platném znění, konkrétně na jeho paragraf 46,¹¹⁾ ukazuje, že stávající právní úprava umožňuje zaměstnavateli, aby dal zaměstnanci výpověď v zásadě z těchto důvodů: organizační změny, pro které se zaměstnanec stává nadále nepotřebným, ztráta způsobilosti vykonávat danou práci ze zdravotních důvodů, dosahování (bez zavinění zaměstnavatele) neuspokojivých pracovních výsledků, jednorázové závažné porušení pracovní kázně či soustavné drobné porušování pracovní kázně.¹²⁾ Podmínkou pro možnost výpovědi z důvodu neuspokojivých pracovních výsledků (paragraf 46, odst. 1, písm. e) je, že zaměstnanec byl v průběhu posledních dvanácti měsíců písemně vyzván k odstranění nedostatků, což v přiměřené lhůtě neučinil. V případě aplikace ustanovení o soustavném drobném porušování pracovní kázně (paragraf 46, odst. 1, písm. f) je nutné, aby byl pracovník na možnost výpovědi písemně upozorněn ve lhůtě nejméně posledních šesti měsíců. V obou případech postačuje, aby se jednalo pouze o *jednu písemnou výzvu*. Výpovědní lhůta je v těchto případech dvouměsíční.

Výše nastíněnou právní úpravu při objektivním pohledu rozhodně nelze považovat za neúměrně komplikovanou a ze strany za-

městnatelů neuvážlivou za předpokladu, že efektivně fungují všechny řídicí články zaměstnavatelské organizace. Problémem pro zaměstnavatele však může být v případě, kdy některé stupně vedení nepracují odpovídajícím způsobem. Týká se to především jeho nejnižších článků, které mají mít úplný a bezprostřední přehled o práci všech podřízených zaměstnanců a o tom, nakolik tyto plní požadavky, které jsou na ně kladeny ze strany zaměstnavatele. Nadcházející implementace evropské směrnice o pracovních smlouvách na dobu určitou do českého právního řádu by tedy rozhodně neměla být chápána jako krok omezující flexibilitu práce, či dokonce narušující rovnováhu vztahu mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, ale především jako výzva ke zlepšení efektivnosti a účinnosti řídicí práce všech stupňů a do jisté míry i ke zvýšení motivace vedoucích pracovníků.

hrich@iir.cz

¹⁾ Smlouva o sociální politice tak byla v roce 1992 podepsána pouze jedenácti tehdejšími členskými státy bez Velké Británie, pro kterou tedy její ustanovení nebyla závazná, podobně jako pro ni nebylo později závazné přijetí společné měny. Jedná s o první případ, kdy byl v takto závazné otázce oficiálně uplatněn k členským zemím diferencovaný přístup. Po svém vstupu do EU v roce 1995 tuto smlouvu bez výhrad přijalo Rakousko, Švédsko a Finsko.

²⁾ Jedná se o články 136–145 Smlouvy.

³⁾ Viz Amsterodamská smlouva. Praha: ÚMV, 1998, s. 56 (čl. 137). Sociální politika představuje typický příklad tzv. komunitární (či koordinované) politiky, kde orgánům ES náleží především určitá komplementární role vzhledem k aktivitám členských států, kde zůstává i nadále těžiště kompetencí. Výrazně se tím odlišuje od sféry tzv. společných politik (především společná obchodní a společná zemědělská politika), kde rozhodující role připadá orgánům Společenství.

⁴⁾ Viz Amsterodamská smlouva. Praha: ÚMV, 1998, s. 57 (čl. 137, odst. 3).

⁵⁾ Viz tamtéž, s. 57–58, (čl. 138 a 139).

⁶⁾ Council Directive 1999/70/EC of 28 June 1999 concerning the framework agreement on fixed-term work concluded by ETUC, UNICE and CEEP (http://europa.eu.int/eur-lex/en/consleg/pdf/1999/en_1999L0070_do_001.pdf). Jako určitou zájmovost je zde možno uvést, že v období mezi uzavřením rámcové dohody a vydáním směrnice vstoupila v platnost Amsterodamská smlouva, takže dohoda se ještě odvolává na příslušné články Smlouvy o sociální politice, jež tvořila přílohu Smlouvy zakládající ES, zatímco směrnice se již odvolává na článek 139, odst. 2 Smlouvy zakládající ES.

⁷⁾ Viz http://europa.eu.int/eur-lex/en/consleg/pdf/1999/en_1999L0070_do_001.pdf, s. 5 (Preamble) a s. 6 (General considerations, bod 6).

⁸⁾ Viz http://europa.eu.int/eur-lex/en/consleg/pdf/1999/en_1999L0070_do_001.pdf s. 7–8 (čl. 4, 6 a 7).

⁹⁾ Viz http://europa.eu.int/eur-lex/en/consleg/pdf/1999/en_1999L0070_do_001.pdf, s. 6 a 7 (čl. 1 a 5).

¹⁰⁾ Jedná se celkově již o třicátou šestou (a po roce 1989 dvacátou šestou) novelizaci zákona č. 65/1965 Sb. – Zákoník práce. Vedle směrnice Rady č. 70/1999 implementuje tato novela rovněž požadavky několika evropských směrnic zabývajících se zákazem diskriminace v zaměstnání. Termín účinnosti předpokládán navrhovatelem je 1. září 2003.

¹¹⁾ Viz Zákoník práce po novele s komentářem. In: Poradce, roč. 2001, č. 1, s. 67–68.

¹²⁾ Vedle toho existuje ještě institut okamžitého zrušení pracovního poměru (viz paragraf 53 Zákoníku práce), který připadá v úvahu zejména v případě zvláště hrubého porušení pracovní kázně.

Nástin ekonomického vývoje Německa na přelomu tisíciletí

JÍŘÍ KRAFT
KATEŘINA VÁHALOVÁ

Světové hospodářství představují ekonomiky rozdílné velikosti. Na jedné straně stojí ekonomiky velké – například SRN, na druhé straně ekonomiky malé – například Česká republika.

V současném světě musejí malé ekonomiky, chtějí-li obstát ve světové konkurenci, vyrábět pouze malou část světové produkce z hlediska sortimentu, což je činí na velkých ekonomikách, představujících odběratele specializované produkce, závislémi.

Česká ekonomika patří mezi specializovanou, zahraničnímu obchodu otevřenou země, přičemž největší část zahraničního obchodu ČR je provázána právě s ekonomikou Německa, a lze tedy říci, že jsme na jejím ekonomickém vývoji, na stupni její úspěšnosti, závislí.

Připomeňme si, že nejde o jakousi deviaci posledního desetiletí, ale o pouhou změnu před zhruba 12 lety existující závislosti (tehdy) československého zahraničního obchodu na vývoji bývalého Sovětského svazu. S ohledem na vyspělost Německa ve srovnání s ekonomickou vyspělostí současného Ruska lze považovat českou přeorientaci zahraničního obchodu za příznivou.

Ani Německo ale není při hodnocení ekonomického vývoje v posledních letech bez problémů, zvláště pak po 3. říjnu 1990, kdy došlo ke sjednocení. Počáteční euforie byla záhy vystřídána prvními problémy spojenými s různou úrovní výkonnosti do té doby samostatných ekonomik.

Významným krokem do budování skutečně společného státu Němců se stalo vytvoření „paktu solidarity“ v březnu r. 1993. Na jeho základě zintenzivnily přerozdělovací procesy ve prospěch nových spolkových zemí, podporované v roce 1995 zvýšením daně z příjmů.

Hospodářský vývoj sjednoceného Německa lze charakterizovat celou řadou ukazatelů. Následující text se ale zaměřuje pouze na přírůstek HDP, vývoj míry nezaměstnanosti, vývoj míry inflace, vývoj sald veřejných rozpočtů a zahraničního obchodu, vývoj zadluženosti a devizového kurzu, neboť ty lze považovat za reprezentativní.

Přírůstek HDP

Hrubý domácí produkt (HDP) a jeho vývoj je bezpochyby nejrepresentativnějším ukazatelem vývoje ekonomiky a jeho růst bývá považován za projev míry její úspěšnosti. Jak vyplývá z grafu č. 1, vývoj ekonomiky Německa jako celku je značně rozkolísaný, ale i přes tuto skutečnost není možné nevidět, že se drží stále v kladných číslech, a to i přes rapidní pokles hospodářské výkonnosti tzv. nových spolkových zemí do poloviny roku 1997, spojených se zastavením ekonomické činnosti přibližně 3000 podniků.

Za zvlášť nepříjemný fakt lze považovat pokles přírůstku HDP Německa v r. 2001, který se podle nejnovějších údajů nezměnil ani v roce 2002. Lze se proto v této souvislosti oprávněně obávat, že při stagnaci růstu HDP Spolkové republiky Německo bude i česká produkce orientovaná na německý trh stagnovat, přičemž vyloučit nelze ani pokles v souvislosti s iráckým problémem. (Viz tab. a graf 1.1)

Míra nezaměstnanosti

Realitě stagnace, resp. poklesu přírůstku HDP odpovídá i vývoj německé míry nezaměstnanosti, která se drží stále na vysokém průměru – těsně pod 10 procenty, když zvláště nepříznivé hodnoty vystupují v souvislosti s novými spolkovými zeměmi, kde se pohybuje míra nezaměstnanosti jen těsně pod 18 procenty, jak vyplývá z grafu č. 2.

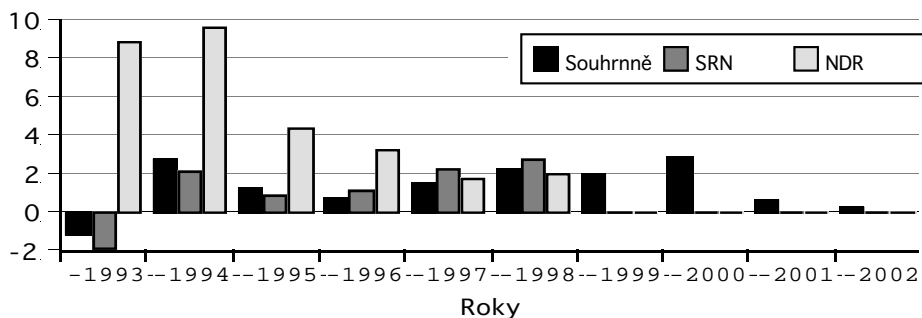
Vysoká úroveň míry nezaměstnanosti bezpochyby nedozná pozitivních změn do doby, než dojde k výraznějšímu nárůstu HDP, přesto nelze nevidět její – byť nepříliš významný a bohužel, jak ukazuje hod-

Tabulka a graf 1.1:

Přírůstek HDP (% , procentuální změna vzhledem k předchozímu roku)

Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Souhrnně	-1,1	2,7	1,2	0,8	1,5	2,2	2,0	2,9	0,6	0,2
SRN	-1,9	2,1	0,9	1,1	2,3	2,8	-	-	-	-
NDR	8,9	9,6	4,4	3,2	1,7	2,0	-	-	-	-

Pramen: www.bundesbank.de

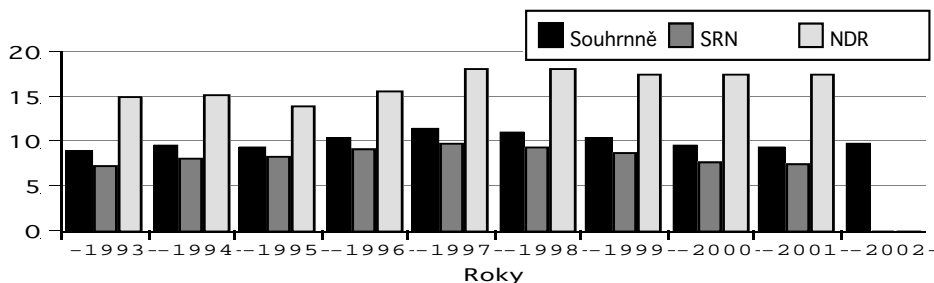

Tabulka a graf 1.2:

Míra nezaměstnanosti (%)

Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Souhrnně	8,9	9,6	9,4	10,4	11,4	11,1	10,5	9,6	9,4	9,8
SRN	7,3	8,2	8,3	9,1	9,8	9,4	8,8	7,8	7,4	-
NDR	15,1	15,2	14,0	15,7	18,1	18,2	17,6	17,4	17,5	-

Pramen: www.bundesbank.de

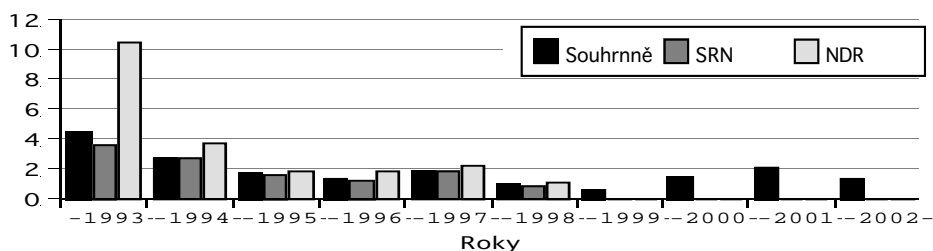

Tabulka a graf 1.3:

Míra inflace (roční, %, CPI)

Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Souhrnně	4,5	2,7	1,7	1,4	1,9	1,0	0,6	1,5	2,1	1,4
SRN	3,6	2,7	1,6	1,3	1,9	0,9	-	-	-	-
NDR	10,5	3,7	1,9	1,9	2,3	1,1	-	-	-	-

Pramen: www.bundesbank.de

nota za rok 2002, pouze přechodný – pokles na konci minulého století. Pro Českou republiku je problém nezaměstnanosti v SRN velmi významný, neboť část obyvatel zvláště příhraničních oblastí ČR řešila problém nedostatečné nabídky domácích pracovních míst zaměstnáním v sousedním Německu. Vysoká míra nezaměstnanosti v SRN však takovým praktikám brání, a tím působí na růst míry nezaměstnanosti v České republice. (Viz tab. a graf 1.2)

Míra inflace

Pokud u míry nezaměstnanosti v SRN byla konstatována více méně stagnace, pak u míry inflace je situace odlišná. Pokles míry inflace v Německu jako celku – a o to více v nových spolkových zemích – probíhal od r. 1997 asi do roku 1999. Od tohoto přelomového roku však míra inflace roste, když vrchol růstu byl dosažen v roce 2001. Bylo-li ale možné konstatovat vysokou míru úrovně nezaměstnanosti, a to i přes její přechodný pokles, pak u míry inflace jde i přes nárůst od r. 1999 o nízkou úroveň inflace, kterou ekonomická teorie označuje jako mírnou a ekonomice v podstatě neškodící. Hovoříme-li o ekonomické teorii, pak právě vývoj míry inflace a míry nezaměstnanosti v SRN od r. 1999 verifikuje platnost tzv. krátkodobé Phillipsovy křivky, ze které vyplývá, že pokles míry nezaměstnanosti je růstem míry inflace provázen. Růst míry inflace v Německu, které lze považovat za jeden z dominantních subjektů Evropské unie, by mohl působit na pokles kurzu EUR vůči CZK, což by vedlo k ještě výraznějším exportním problémům českých firem na toto – pro nás tak důležité – teritorium. (Viz tab. a graf 1.3)

Saldo veřejných rozpočtů

Schodek veřejných rozpočtů SRN se zvětšoval do r. 1996. Do roku 1998 však klesl prakticky na téměř třetinu, aby se od roku 1999 opět zvětšoval. Rozpočtovou disciplínu Německa cílovanou do r. 1999 lze spojovat s plněním Maastrichtských konvergenčních kritérií souvisejících se vznikem společné měny euro a zároveň se zvýšením sazby daně z příjmů v roce 1995 o 7,5 procenta. Od r. 1999 se však schodek rozpočtů začal opět zvětšovat, přičemž v roce 2001 dosáhl více než dvojnásobku úrovně zlomového roku 1999.

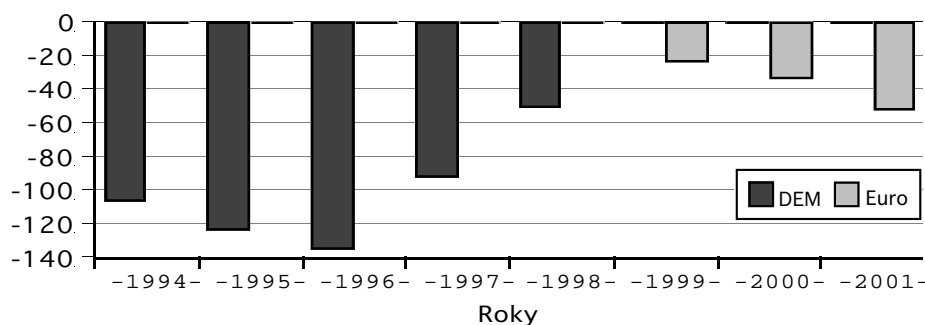
Může se zdát, že schodek veřejných rozpočtů SRN nemůže přímo ovlivnit vývoj česko-německého obchodu, ale jen tehdy, pomineme-li fakt, že dirigisticky orientovaná vláda by mohla být skutečností záporného salda provokována k preferenci domácích subjektů strany nabídky, neboť daně z jejich zisků jsou na rozdíl od

Tabulka a graf 1.4:

Saldo veřejných rozpočtů (mld. DEM, od roku 1999 mld. EUR)

Rok	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Saldo veřej. rozp.	-105,0	-122,5	-134,5	-91,9	-50,5	-23,4	-32,5	-52,0

Pramen: www.bundesbank.de

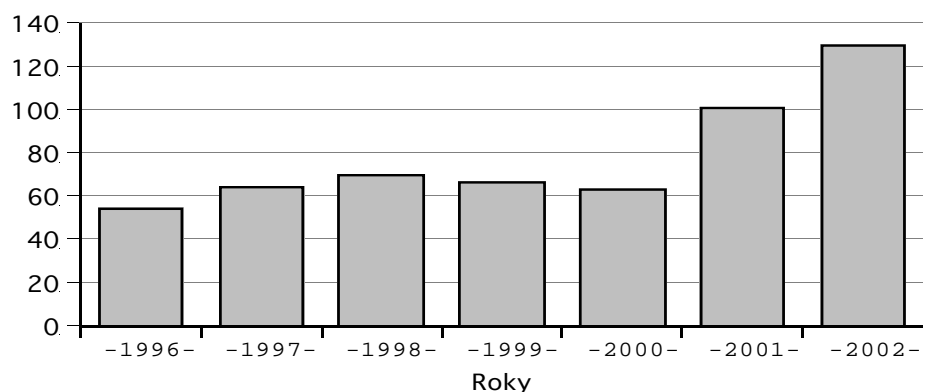

Tabulka a graf 1.5:

Saldo zahraničního obchodu (mld. EUR)

Rok	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Saldo zahr. obch.	54,4	64,0	69,9	66,6	62,8	100,7	130,5

Pramen: www.bundesbank.de

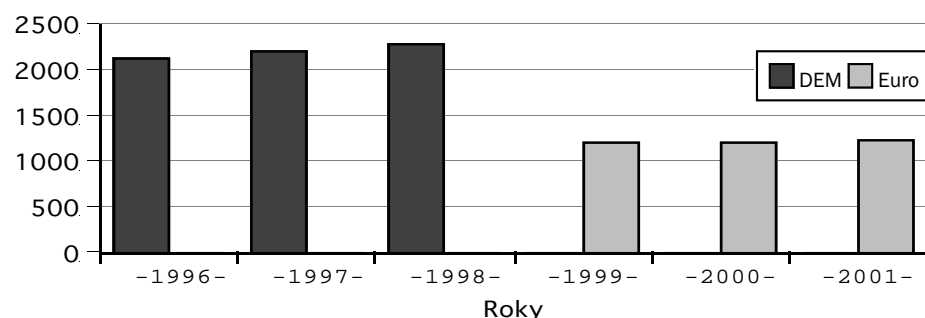

Tabulka a graf 1.6:

Zahraníční zadluženost (mld. DEM, od roku 1999 mld. EUR)

Rok	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Zahr. zadluženost	2129,3	2219,2	2280,2	1200,0	1211,4	1233,3

Pramen: www.bundesbank.de

zahraničních subjektů zdrojem příjmů veřejných rozpočtů. (Viz tab. a graf 1.4)

Saldo zahraničního obchodu

Pokud bylo možné charakterizovat dosud všechny analyzované ukazatele vývoje Německa jako více či méně problematické, v případě salda zahraničního obchodu je to přesně naopak. Existuje pouze krátké období konce druhé poloviny 90. let minulého století, kdy se kladné saldo zahraničního obchodu Německa zmenšovalo, ale i to velmi mírně.

Vývoj do roku 1998 představuje nárůst kladných čísel vyjádřených v desítkách miliard EUR, který od roku 2000 zaznamenal vyloženě radikální nárůst, a to dvakrát o jednu třetinu, jak ukazuje graf č. 5.

Země, která dosahuje tak dobrých výsledků bilance zahraničního obchodu, se nemusí obávat přílivu produktů ze strany ČR, a to je pro české exportéry dobrá zpráva. Na druhé straně je zřejmé, na jaký standard produktů je země s výrazně kladným saldem zahraničního obchodu zvyklá, jaké produkty dokáže vyrábět, a tedy i chce spotřebovávat. (Viz tab. a graf 1.5)

Zahraníční zadluženost

Od sledovaného roku 1996 je patrný velmi mírný nárůst zahraniční zadluženosti Německa. Tento nárůst činil za celé období 1996 až 1999 pouhých 7 procent, přičemž v období 1999–2001 se sledovaný růst ještě zmenšil, a to na 2,7 procenta. Německo je tedy v souvislosti se zahraniční zadlužeností zcela konsolidovanou ekonomikou, a lze proto konstatovat, že fenomén zahraničního dluhu Německa může jen stěží negativně ovlivnit vývoj česko-německého obchodu. (Viz tab. a graf 1.6)

Devizový kurz

Devizový kurz vystupuje jako mimořádně důležitý fenomén zahraničního obchodu, neboť apreceiace kurzu domácí měny, tj. vývoj, kdy za jednotku domácí měny získáváme stále větší množství jednotek měny zahraniční, prakticky brání exportu, neboť domácí produkci v zahraničí zdražuje. Depreciace kurzu domácí měny má efekt opačný. (Jde o variantu ekonomické interpretace problému, matematická interpretace, kterou vyjadřuje graf č. 7, zachycuje pokles veličin na grafu tehdy, když je za zahraniční měnu – např. USD – vydáváno stále méně DEM (EUR), tj. v ekonomickém slova smyslu jde o apreceiaci DEM (EUR).

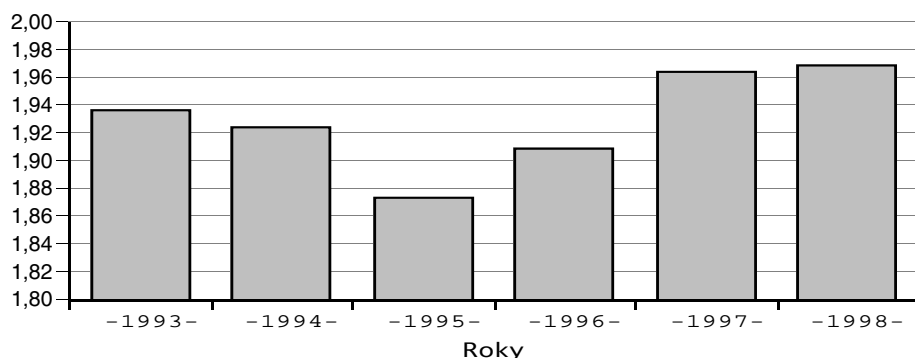
Depreciace kurzu DEM vůči euru a v nedávné minulosti eura vůči CZK zkomplikovala situaci českých vývozců na německý trh. České produkty v zahraničí podražovaly, a to v logice vazeb CZK

Tabulka a graf 1.7:

Devizový kurz (DEM/EUR)

Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Devizový kurz	1,9364	1,9245	1,8738	1,9096	1,9644	1,9691

Pramen: www.bundesbank.de

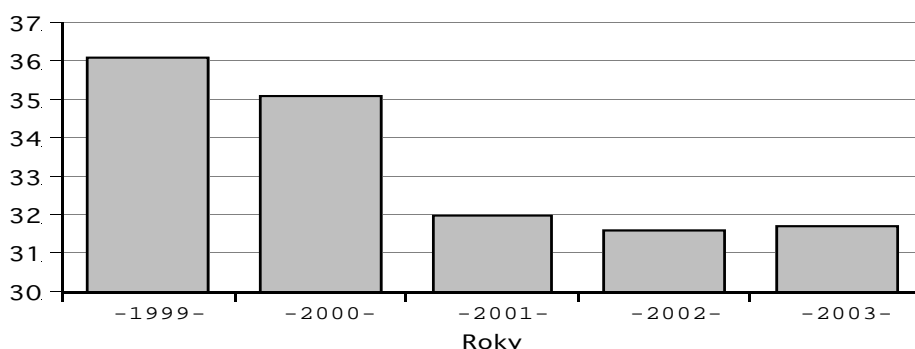
Tabulka a graf 1.8:

Devizový kurz (CZK/EUR)

Rok	1999	2000*	2001	2002	2003**
Devizový kurz	36,13	35,09	31,98	31,60	31,70

Pramen: www.bundesbank.de

* údaj k 29. 12. 2000 ** údaj k 24. 3. 2003

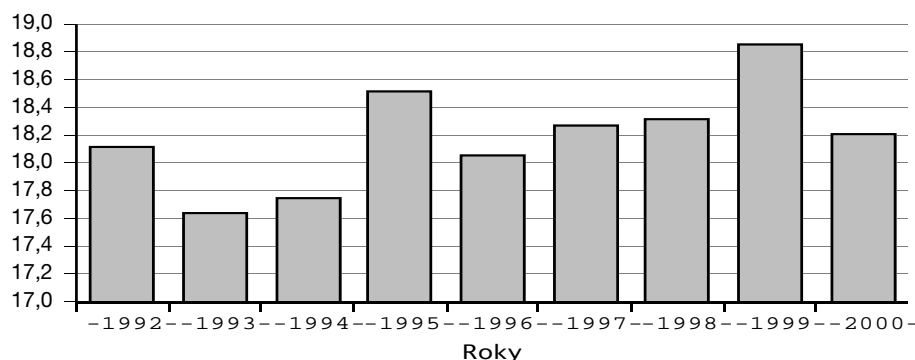

Tabulka a graf 1.9:

Devizový kurz (CZK/DEM)

Rok	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Devizový kurz	318,12	17,64	17,75	18,52	18,06	18,28	18,33	18,86	18,21

Pramen: www.bundesbank.de

vůči DEM a DEM vůči euru nejvíce právě na území SRN ve srovnání s ostatními zeměmi eurozóny.

Na druhé straně je ale pravda, že zachycené trendy působily v české ekonomice pravděpodobně protiinflačně, neboť zlevnily dovoz ČR ze SRN, resp. z Evropské unie. Realisticky vzato je ale pro většinu českých exportérů téměř nemožné vyrovnat se i přes zlevnění importu s případnou další výraznější aprecií české koruny vůči euru. (Viz tab. a graf 1.7, 1.8 a 1.9)

Ekonomický vývoj Německa konce 20. století se – zvláště pak z pohledu české ekonomiky, pro kterou je SRN největším obchodním partnerem – ukazuje jako nepříliš příznivý. Hrubý domácí produkt více méně stagnuje, podobná situace je i u vysoké míry nezaměstnanosti, zhoršuje se též saldo veřejných rozpočtů. Pro exportéry se nepříznivě vyvíjí i kurz eura, jehož depreciace zdražuje do Německa dováženou produkci z nečlenských zemí Eurozóny. Příznivá situace u vývoje míry inflace, salda zahraničního obchodu a zahraniční zadluženosti nedokáže výše uvedené nepříznivé momenty efektivně eliminovat, tedy opět vzato z pohledu českých vývozců.

Lze důvodně předpokládat, že současný irácký problém situaci jen stěží zvrátí, spíše zkomplikuje.

Přesto lze považovat nastoupenou orientaci českého zahraničního obchodu na nejsilnější ekonomiku Evropy, kterou je ekonomika Německa, za racionální a dlouhodobě perspektivní především v kontextu očekávaného členství České republiky nejen v EU, ale i v evropské měnové unii.

Jiri.Kraft@vslib.cz

katerinavahalova@seznam.cz

Literatura:

FÁREK, J.: *Globalizace světového hospodářství a regionální konkurenceschopnost*. In: Ekonomické problémy transformace hospodářství ČR s přihlédnutím ke specifikům Euroregionu NISA, Liberec: TUL, 2002.

KRAFT, J.: *Vstup do EU v kontextu ekonomické úspěšnosti*. Sborník z mezinárodní konference „National and Regional Economics IV“. Košice: TU v Košiciach, 2002, str. 306–314, ISBN 80-7099-923-3.

KRAFT J., VÁHALOVÁ K.: *Makroekonomické indikátory ČR ve světle ekonomické teorie*. E+M Ekonomie a management, 1/2002, ročník V., str. 5–15, ISSN 1212-3609.

STANDLER, S.: *Spolková republika Německo – encyklopedický přehled*. Pardubice: Kora, 1995.

Stručně o České republice a Německu, Český statistický úřad (Praha) a Statistisches Bundesamt (Wiesbaden), 1997.

www.bundesbank.de

www.destatis.de

Kdy bude Česká republika zralá na připojení k eurozóně?

PETR PAVLÍK

Pokud čeští občané schválí vstup do EU v referendu v červnu 2003, měla by Česká republika vstoupit do EU 1. května 2004. V momentě vstupu do Unie se ČR stane též členem Hospodářské a měnové unie (EMU). Bude mít však prozatímní výjimku pro zavedení eura. Pokud bude ČR připravena na přijetí eura, nebude moci, na rozdíl od Velké Británie, Dánska a Švédska, tento krok odmítnout na základě nějaké „opt-out“ klausule. Víceméně to vyplývá z tzv. kodaňských kritérií, k jejichž plnění se zavázaly všechny kandidátské země. Tato kritéria, která bude muset již před vstupem do Unie každá budoucí členská země splňovat, zahrnují totiž i schopnost brát na sebe závazky vyplývající z členství, včetně cílů politické, hospodářské a měnové unie.

Teoreticky si samozřejmě lze představit i situaci, kdy by ČR již jako členská země účast v eurozóně odmítla. Bylo by to však tak obtížně mezinárodněpoliticky prosaditelné, že by se podobné úsilí sotva vyplatilo.¹⁾ Smysl by to snad mělo jen tehdy, pokud by se celý projekt EMU po čase ukázal jako neúspěšný a euro by se nestalo pevnou a stabilní měnou, nýbrž spíše překážkou pro další hospodářský rozvoj zemí EU a pro naplňování cílů tzv. lisabonského procesu, který má směřovat k tomu, aby se EU stala do roku 2010 nejkonkurenceschopnější ekonomikou světa. V takovém případě by však řada zemí eurozóny projevila snahu z této měnové oblasti vystoupit a hrozil by tak krach celého projektu EMU. Podobný pesimistický scénář však je v dohledné době jen velmi málo pravděpodobný.

Nutnou podmínkou pro to, aby Česká republika mohla vstoupit do eurozóny, je splnění všech maastrichtských konvergenčních kritérií.²⁾ Evropská legislativa nikterak neupravuje časový okamžik pro splnění konvergenčních kritérií, avšak Česká republika bude muset po vstupu do Unie pravidelně dokládat směřování ekonomiky směrem k plnění těchto kritérií v tzv. Konvergenčním programu. Dokud euro nenahradí českou korunu, bude povinná minimálně dvouletá účast v kurzovém mechanismu ERM-II. Tento mechanismus spočívá v udržování kurzu v pásmu ± 15 procent od centrální parity určené po dohodě členské země a EU. Oproti velmi rozšířenému názoru nebude Česká republika nucena k tomu, aby přijala účast v ERM-II ihned po vstupu do Unie. V tomto ohledu se jí tedy otevírá určitý manévrovací prostor, v jehož rámci lze do jisté míry načasovat přijetí eura až na do-

bu, kdy to bude pro českou ekonomiku výhodné. Jinými slovy, do určité míry lze zavedení jednotné evropské měny odložit až na okamžik, kdy přínosy tohoto kroku budou převažovat nad jeho náklady. Pokud Česká republika již jednou vstoupí do ERM-II, většina odborníků se přiklání k tomu, aby v něm setrvala jen po dobu nezbytně nutnou. Pevně stanovené fluktuální pásmo by totiž mohlo být využito ke spekulacím proti české měně na mezinárodních devizových trzích.

Tabulka ukazuje, jak Česká republika plnila konvergenční kritéria ve srovnání s průměrem eurozóny v letech 2000 a 2001. Je třeba podotknout, že údaj o dlouhodobých úrokových sazbách není v České republice zcela průkazný, neboť zde existují jen pěti-

leté vládní obligace, zatímco Evropská unie za tímto účelem sleduje desetileté vládní bondy. Pokud jde o fiskální kritéria, v ČR se nesleduje veřejný deficit podle stejné metody jako v zemích EU, ale sleduje se deficit státního rozpočtu a místních rozpočtů a jejich součet. Konečně, Česká republika se sice po celou dobu od svého vzniku v roce 1993, a vlastně již od začátku ekonomické transformace v tehdejší federální státě, vyznačovala mimořádnou měnovou stabilitou (snad s výjimkou krátkého období měnové krize v roce 1997), avšak neúčastní se mechanismu směnných kurzů. Je vhodné také připomenout, že plnění maastrichtských kritérií není podmínkou pro vstup do Evropské unie. (Viz tab. 1)

Propojenost české ekonomiky s Evropskou unií (z toho zejména se zeměmi eurozóny) je již dnes značná. Obchodní výměna s EU se na celkovém zahraničním obchodu České republiky podílí zhruba dvěma třetinami a příliv zahraničních investic ze zemí EU dosahuje až čtyř pětín všech investic proudících do ČR. 95 procent aktiv českého bankovního sektoru je ve vlastnictví bank ze zemí EU. Česká národní banka převedla k 1. lednu 1999 zhruba dvě třetiny svých devizových rezerv (asi 8,3 mld. USD) na euro. Již nyní je tedy euro pro Českou republiku zahraniční měnou číslo jedna, z čehož plyne i velmi silná závislost české koruny na chování eura. Ve světle těchto faktů se mohou úvahy euroskeptiků, kteří zcela odmítají zavedení eura v ČR, jevit jako zcela iracionální. Přesto mohou mít některé jejich argumenty též racionální jádro. Mezi hlavní náklady přijetí eura patří bezesporu ztráta směnného kurzu jako důležitého instrumentu monetární politiky. Tato ztráta se obzvláště citelně projevuje, pokud dochází k výraznému narušení rovnováhy platební bilance, zejména pokud je oslabena konkurenceschopnost a exportní schopnost země. Negativní důsledky příliš rychle provedené měnové unie jsou viditelné na příkladu východní části Německa. Vstup do eurozóny s sebou každopádně ponese značné omezení domácí monetární politiky a přenesení

Tabulka 1

	Rok	Limit	Eurozóna	ČR
Inflace (HICP) *	2000	2,7 %	2,3	3,9
	2001	3,3 %	2,5 %	4,7
Dlouhodobé úrokové sazby	2000	7,4 %	5,44	6,6
	2001	7 %	5,04	5,59
Veřejný deficit	2000	3 % HDP	+0,8**	4
	2001	3 % HDP	1,3	5
Hrubý veřejný dluh	2000	60 % HDP	69,5	16,9
	2001	60 % HDP	69,1	23,6
Stabilita kurzu měny a účast v ERM	2000	± 15 %	ano	ne
	2001	± 15 %	ano	ne

Pramen: Česká národní banka

* Harmonised Index od Consumer Prices

** rozpočtový přebytek

stabilizačních úkolů na fiskální politiku vlády. Mnozí odborníci se však domnívají, že omezení měnové suverenity ČR nebude mít nijak rozsáhlé dopady vzhledem k malé velikosti a značné otevřenosti české ekonomiky. Petr Mach z Centra pro ekonomiku a politiku projevuje obavy, že ČR by zavedení eura přineslo vyšší inflaci: „Pokud by Česká republika začala používat místo koruny euro, byl by to nejen konec zhodnocování koruny, ale také návrat každoroční desetiprocentní inflace, která byla výsledkem přílivu kapitálu v rámci systému fixního kurzu do roku 1997.“³⁾ Jiní analytici se však domnívají, že nahrazení koruny eurem může vyvolat jak inflaci, tak i deflaci – bude velmi záležet na kurzu, při jakém k tomu dojde. Naopak hlavním přínosem vstupu do eurozóny budou nižší transakční náklady a eliminace kurzového rizika. Zvýší se také celková transparentnost trhu a důvěra investorů.

V poslední době se objevila řada renomovaných ekonomů, zejména z USA, kteří se domnívají, že východoevropské země by měly přijmout euro již před vstupem do EU, buď na základě jednostranného rozhodnutí nebo na základě předchozího dohody s EU (tzv. „konsensuální euroizace“)⁴⁾. V takovém případě by euro cirkulovalo v zemi paralelně s národní měnou nebo by ji zcela nahradilo. Na euroizaci je v tomto ohledu nahlíženo jako na analogii dolarizace, tj. situace, kdy byla měna určité země jakožto legální platidlo částečně, nebo plně nahrazena americkým dolarem. Zde je ovšem na místě podotknout, že takto chápaná dolarizace nedosáhla ve světě zatím nijak mohutných rozměrů, třebaže dolar byl a v celé řadě zemí stále je používán jako neoficiální druhá měna. Jednalo se převážně o velmi malé ekonomiky se silnými obchodními vazbami na USA a současně relativně nerozvinutým domácím finančním trhem. Za zmínku ovšem stojí, že k jednostranné euroizaci již došlo ve dvou regionech bývalé Jugoslávie, v Kosovu a Černé Hoře (dědicství „markizace“ ekonomiky), přičemž jejich vstup do EU je zatím v nedohlednu.

Ekonom Keith Crane z kalifornského think-tanku RAND se domnívá, že tím, jak Evropská komise i Evropská centrální banka trvají na splnění stejných maastrichtských kritérií (zejména inflačního kritéria) ze strany kandidátských zemí, jako tomu bylo v případě současných členů eurozóny, uvaluje na tyto země přílišné náklady.⁵⁾ Proto by prý země střední a východní Evropy na tom byly lépe, pokud by mohly přijmout euro již nyní. Při své argumentaci K. Crane poukazuje na velký rozdíl mezi HDP na hlavu vyjádřeným pomocí tržního směnného kurzu a stejným ukazatelem vyjádřeným na základě parity kupní síly v případě těchto zemí s tím, že druhá verze ukazatele je podstatně blíže k průměru zemí EU.⁶⁾ Ke snížení propasti mezi oběma typy směnných kurzů může dojít dvěma způsoby. Buď může dojít k nominální apreciaci tržního směnného kurzu, nebo může dojít k reálné efektivní apreciaci směnného kurzu, kdy domácí inflace bude vyšší

než inflace v eurozóně. Pokud se však bude centrální banka pomoci příliš restriktivní měnové politiky snažit omezit inflaci, může to mít negativní dopad na ekonomický růst. Jinými slovy, inflační cílování spojené s dodržováním maastrichtského inflačního kritéria může vyvolat hospodářskou recesi. Z tohoto důvodu považuje K. Crane povinnost okamžitě dodržovat konvergenční kritéria pro nové členské země za velmi nešťastnou. Domnívá se, že lepším řešením by bylo co nejrychlejší přijetí eura kandidátskými zeměmi (aniž by se jejich centrální banky ihned staly členy Evropského systému centrálních bank), což by eliminovalo kurzové riziko a transakční náklady spojené se směnou domácích měn za euro. To by podle něho přispělo k rychlejšímu ekonomickému růstu, nižší inflaci a nižším kapitálovým nákladům pro kandidátské země.

Lze dodat, že podobné úvahy jsou jistě legitimní a zajímavé. Nicméně na problematiku brzkého připojení méně rozvinutých zemí střední a východní Evropy do eurozóny je třeba nazírat nejen optikou toho, co je výhodné pro kandidátské země, ale i z hlediska toho, jak neohroží dosavadní řehkou stabilitu samotné EMU. V této souvislosti je nutno dodat, že odborníci z Evropské komise si již začínají uvědomovat, že snaha kandidátských zemí splnit konvergenční kritéria za každou cenu co nejdříve by mohla podvázat jejich ekonomický růst a důsledně před tímto varují.

Je pozoruhodné, že řada odborníků v zemích střední a východní Evropy rovněž vidí řadu rozporných momentů mezi plněním maastrichtských kritérií (kritéria nominální konvergence) a procesem postupné reálné konvergence, tedy s doháněním zemí EU v úrovni produktivity práce a HDP na hlavu,⁷⁾ avšak vyvozují z toho přesně opačné závěry než K. Crane a řada dalších amerických ekonomů. Spíše se přiklánějí k názoru, že by se v nových členských zemích s přijetím eura nemělo příliš pospíchat. Někteří dokonce doporučují přijetí eura pokud možno co nejpозději. Po přijetí kandidátských zemí do EU lze očekávat několikaleté období četnějších změn relativních cen a rychlejšího pohybu cenové hladiny směrem k průměrné hladině Evropské unie. Ekonomka

Stanislava Janáčková se domnívá, že „po absorbování počátečních integračních vlivů by mělo být ekonomice poskytnuto další adaptační období, během něhož by docházelo k větší míře synchronizace ekonomického cyklu se zeměmi eurozóny a k snižování rozdílu relativní ekonomické úrovně i cenové hladiny České republiky oproti průměru Evropské unie. V tomto období nemá smysl usilovat o předčasné přibližování míry inflace maastrichtským kritériím.“⁸⁾

Přijetí eura bude v nových členských zemích jednoznačně výhodné teprve tehdy, až dojde k určitému sblížení ekonomické úrovně s průměrem Unie, což předpokládá i určitý stupeň reálné apreciacie domácí měny. Lze očekávat, že důležitým dlouhodobým zdrojem reálné apreciacie bude tzv. Balassův-Samuelsonův efekt, vyvolaný růstem produktivity práce. Tento efekt je založen na hypotéze, podle které je technologický pokrok rychlejší v sektoru obchodovatelného zboží než v sektoru neobchodovatelného zboží.⁹⁾ Je empiricky potvrzeno, že Balassův-Samuelsonův efekt mezi zeměmi eurozóny v minulosti fungoval a ECB počítá s tím, že bude obdobně fungovat i v případě zemí střední a východní Evropy.

Také je žádoucí, aby se před přijetím eura cenová a následně mzdová hladina v ČR dále přiblížila k průměru Evropské unie. Rovněž koeficient ERDI,¹⁰⁾ tj. poměr směnného kurzu a parity kupní síly měny, by se měl rychleji přibližovat k hodnotě 1. Je třeba přiznat, že od začátku ekonomické transformace došlo v tomto ohledu již k značnému pokroku. Zatímco v roce 1993 byl ERDI vůči průměru měn EU zhruba 4,06, v roce 1996 okolo 2,7, v roce 1999 přibližně 2,48 a v roce 2001 asi 2,38 vůči euru. Pro srovnání, v roce 1999 činil tento koeficient ve Slovinsku asi 1,52, v Maďarsku 2,29 a v Polsku 2,16. Převrácená hodnota ERDI ukazuje tzv. komparativní cenovou úroveň. Podle tohoto ukazatele v roce 2001 činila cenová hladina v České republice 42 procenta průměru evropské patnáctky. Dodejme, že hodnota koeficientu ERDI se liší nejen podle toho, jakou měnu vez-

meme za základ, ale i podle různého druhu zboží. Zejména podle toho, zda jde o zboží obchodovatelné nebo neobchodovatelné. Zvláště u neobchodovatelného zboží je rozdíl mezi cenovou úrovní v ČR a v zemích EU stále příliš vysoký. Podle řady odborníků by do přistoupení ČR k ERM-II měl být zachován současný kurzový režim řízeného floatingu, který umožní maximální realizaci cenové konvergence prostřednictvím kurzového kanálu bez narušení domácí cenové stability.¹¹⁾

Většina analytiků předpokládá, že ČR by mohla vstoupit do eurozóny někdy v období 2007–2009, jiní považují za reálnější období 2008–2012. K relativně rychlému přijetí eura se v poslední době začala přiklánět i Česká národní banka. ČNB však rozhodně odmítá jednostranné přijetí eura před splněním všech standardních podmínek. Jednak by za takto předčasně přijatou jednotnou evropskou měnu nestála intervenční síla Evropské centrální banky, jednak se ČR zavázala, že kurzové otázky budou věcí společného zájmu kandidátských zemí a zemí EU. Tudíž by při učinění tak závažného kroku neměla být obcházena ani Evropská komise, ani ECB. Zdá se, že splnění inflačního konvergenčního kritéria by nemuselo být pro ČR zásadní problém. Problémem však nepochybně budou fiskální kritéria.

Je zajímavé, že od vzniku ČR po celá devadesátá léta se jevílo, že hlavním problémem při vstupu České republiky do EMU bude příliš vysoká inflace, a naopak, že fiskální pozice bude zcela pod kontrolou. I v té době se však objevovala varování, že tehdejší relativně úspěšné plnění fiskálních kritérií by se nemělo stát podnětem k neodůvodněné fiskální expanzi.¹²⁾ K tomu bohužel po volbách v roce 1998 došlo. Veřejný dluh se však v posledních letech zvětšil i započítáním tzv. transformačních ztrát, skrytých v různých transformačních institucích jako např. Konsolidační banka (nyní Konsolidační agentura), Fond národního majetku apod. Veřejný deficit na úrovni 6 % HDP, který se očekává pro rok 2003, dvojnásobně překračuje limit maastrichtského kritéria. Celkový veřejný dluh je v ČR zatím o dost menší, než činí průměr zemí EU, avšak při současném tempu jeho navyšování by mohl prolomit hranici 40 procent HDP někdy v roce 2006. Pro představu, to je úroveň, při níž vznikla finanční krize v Argentině. Velmi však také záleží na celkové struktuře veřejného dluhu a na ostatních makroekonomických souvislostech. V některých zemích EU přesáhl veřejný dluh 100 % HDP a k „argentinskému scénáři“ tam ani náznakem nedošlo. V každém případě však platí, že nedojde-li co nejdříve k radikální reformě veřejných financí, která by mimo jiné vedla i k rychlému snížení každoročních veřejných deficitů k úrovni alespoň tří procent HDP, vstup ČR do eurozóny se nutně posune až za horizont roku 2010.

Vstup České republiky do eurozóny bude mít i určitý symbolický význam. Bude představovat jakousi symbolickou tečku za náročným procesem ekonomické transformace,

přechodem od centrálně plánované ekonomiky k ekonomice tržní. Bude to i určitým signálem, že se ČR stává standardní tržní ekonomikou západoevropského typu. Zároveň to bude vysvědčení o dosažení makroekonomické stability s trvalejšími základy. Konečně to pro mnohé může být i symbolem plnoprávného členství v Evropské unii.

pavlík@iir.cz

¹⁾ Teoreticky představitelná by byla i „švédská cesta“, tedy záměrné neplnění některého kritéria, např. nezapojení do ERM-II. Tento přístup však nelze doporučit, neboť by byl politicky (ztráta prestiže, možnost žaloby u Evropského soudního dvoru) i ekonomicky (prodlužování období nejistoty) příliš nákladný.

²⁾ Maastrichtská konvergenční kritéria jsou následující:

a) cenová stabilita – členský stát musí vykazovat dlouhodobě udržitelnou cenovou stabilitu v období jednoho roku před přezkoumáním i průměrnou míru inflace, která nepřesáhne o více než 1,5 procentních bodů míru inflace nejvýše ve třech členských státech, kde je tato míra nejnižší;

b) úrokové sazby – dlouhodobá nominální úroková sazba členského státu nesmí být v období jednoho roku před přezkoumáním vyšší než o více než 2 procentní body nad dlouhodobě nominální úrokové sazby nejvýše tří členských států, které dosáhly nejlepších výsledků v oblasti cenové stability;

c) veřejné finance – členský stát musí dodržovat náležitou rozpočtovou disciplínu, což v praxi znamená, že:

- deficit jeho veřejných rozpočtů nesmí ve fiskálním roce překročit 3 % HDP,
- celková (kumulovaná) veřejná zadluženost nesmí překročit 60 % HDP;

d) účast v mechanismu směnných kursů (v současnosti ERM-2) – členský stát musí alespoň během posledních dvou let dodržovat normální rozpětí stanovená tímto mechanismem; musí se vyhnout zejména devalvaci proti měně jiného členského státu.

³⁾ Petr Mach: „Euro přináší Evropě hospodářské problémy“, Centrum pro ekonomiku a politiku, Newsletter – prosinec 2002, s. 3.

⁴⁾ Viz např. Ellen E. Meade: „Euroisation in EU Accession Countries“, <http://www.aicgs.org/eu/eu-meade.shtml>

⁵⁾ Příspěvek Keitha Crana „European Union Enlargement: Implications for U.S. Trade and International Financial Policies“ na konferenci AICGS (The American Institute for Contemporary German Studies), Ústav mezinárodních vztahů, 6. 12. 2002.

⁶⁾ V roce 2001 činil v ČR HDP na 1 obyvatele podle směnného kurzu 5 514 USD a v paritě kupní síly 15 100 USD (62,4 % průměru EU).

⁷⁾ Viz např. Stanislava Janáčková: „Rozšiřování eurozóny: některá rizika pro dohánějící země“, Politická ekonomie, č. 6, 2002.

⁸⁾ Viz tamtéž, s. 775.

⁹⁾ Viz B. Balassa: „The Purchasing Power Parity doctrine. A reappraisal“, Journal of Political Economy, č. 72/1964, s. 584–596; P. Samuelson: „Theoretical notes on trade problems“, Review of Economics and Statistics, č. 46/1964, s. 145–154.

¹⁰⁾ Exchange Rate Deviation Index.

¹¹⁾ Viz např. Vladimír Nachtigal, Vladimír Tomšík: „Konvergence zemí střední a východní Evropy k Evropské unii“, Linde Praha a.s., Praha 2002, s. 163.

¹²⁾ Viz např. Petr Pavlík: „Česká republika a Evropská měnová unie“, Ekonom č. 18/1999, příloha „Integrace České republiky do Evropské unie“, s. VI.

Členství v Evropské unii (EU) se pro Českou republiku (ČR) stane příležitostí podílet se na úsilí EU o dosažení globálního udržitelného ekonomického a sociálního rozvoje. Cílem tohoto článku je shrnout vývoj rozvojové politiky Evropského společenství (ES), stručně charakterizovat její institucionální rámec a zvážit, jaké příležitosti a výzvy ČR participace na rozvojové politice ES přinese.

Vývoj rozvojové politiky EU a její institucionální rámec

Rozvojová pomoc byla mezi komunitární politiky včleněna již smlouvou o ustavení Evropského hospodářského společenství (EHS). Podle Části IV Římské smlouvy byla ke Společenství asociována řada zemí a území, většinou ležících na africkém kontinentu. Hlavními prvky asociačního režimu byly zřízení Evropského rozvojového fondu (EDF) a ustanovení o obchodě, předpokládající odstranění diskriminujících cel mezi jednotlivými členskými státy EHS a postupné snižování cel až do vytvoření zóny volného obchodu zahrnující členské státy EHS a asociovaná území.¹⁾ Asociace byla řešením situace, kdy Francie, Belgie, Nizozemí a Itálie spravovaly kolonie, respektive svěřenecká území. Tyto vztahy ke koloniálním územím byly zvláště ve své obchodní dimenzi v potenciálním konfliktu s evropskou integrací, a asociace se tak stala jistým kompromisem mezi plným začleněním koloniálních území do EHS (což bylo nepřijatelné zvláště pro Německo) a ponecháním závislých území zcela mimo proces evropské integrace (s čímž naopak nesouhlasila Francie). Německo nebylo příliš ochotné přispívat na rozvoj převážně francouzských kolonií, Francie však v samém závěru jednání o Římské smlouvě postavila otázku asociace jako podmínku *sine qua non* vzniku EHS a Německo po zvážení všeho, co bylo v sázce, v otázce asociace ustoupilo.²⁾

Do roku 1962 získala bývalá africká asociovaná území nezávislost, všechna kromě Guineje ale projevila zájem o zachování asociačního vztahu. Nová dohoda, podepsaná v červnu 1963 v kamerunském hlavním městě Yaoundé, již reflektovala skutečnost, že byla vyjednána mezi nezávislými africkými státy na jedné straně a EHS na straně druhé. Jako instituce asociačního režimu byly ustaveny Rada asociace, Výbor, Parlamentní konference a Rozhodčí soudní dvůr, v nichž byly zastoupeny členské státy EHS, Komise a asociované státy.³⁾ Konečné rozhodování o přidělování prostředků z EDF však zůstalo v rukou Komise (respektive jejího VIII. generálního ředitelství). V oblasti obchodu byly asociované státy celně zvyhodňovány oproti třetím zemím, mnohé asociované státy však ustoupily od principu liberalizace obchodu mezi přidruženými státy navzájem. V roce 1969 byla v Yaoundé podepsána do-

Rozvojová politika Evropského společenství

PETR JELÍNEK

hoda, která zajistila pokračování režimu asociace po vypršení platnosti úmluvy z roku 1963.

Impulem pro inovaci asocičního režimu se stalo rozšíření EHS o Velkou Británii, Irsko a Dánsko. Zájem o partnerství s EHS vyjádřili i dosavadní odpůrci přidružení a mezi signatáře smlouvy z Lomé, podepsané v roce 1975, tak již patřilo 46 států Afriky, karibské a pacifické oblasti (ACP). V oblasti obchodu bylo upuštěno od reciprocity preferencí, přičemž EHS poskytovala bezcelní přístup pro 99,8 procenta vývozu zemí ACP. Zcela novou oblastí spolupráce se stal mechanismus Stabilizace vývozních příjmů (STABEX), v jehož rámci získaly státy ACP nárok na finanční příspěvek v případě výrazného poklesu příjmu z vývozu vybraných komodit. Novinkou byla také ustanovení o průmyslové spolupráci.⁴⁾ Smlouvy z Lomé byly vždy po pěti letech znovu vyjednávány a schvalovány, až čtvrtá smlouva z Lomé byla v roce 1990 uzavřena na deset let (vzhledem k hlubokým proměnám mezinárodního prostředí však byla přesto po pěti letech revidována).

V roce 2000 podepsalo v beninském Cotonou 77 států ACP a patnáct členských států EU smlouvu upravující vzájemné vztahy na dalších dvacet let. Ve smlouvě z Cotonou vrcholil trend nastoupený 4. konvencí z Lomé, která začala klást důraz na problematiku lidských práv. Posilování politické dimenze partnerství, které by bylo v 60. nebo 70. letech zcela nemyslitelné, zahrnuje nejen oblast prevence konfliktů, ale také otázku dobrého vládnutí a korupce. Pokud by v případě neplnění závazků v oblasti respektování lidských práv, demokratických principů a vlády zákona nebyl politický dialog účinný, počítá smlouva z Cotonou v krajním případě s pozastavením uplatňování smlouvy.⁵⁾ Obchodní režim dozná v roce 2008 značných změn, bude totiž muset být uveden v soulad s pravidly WTO.

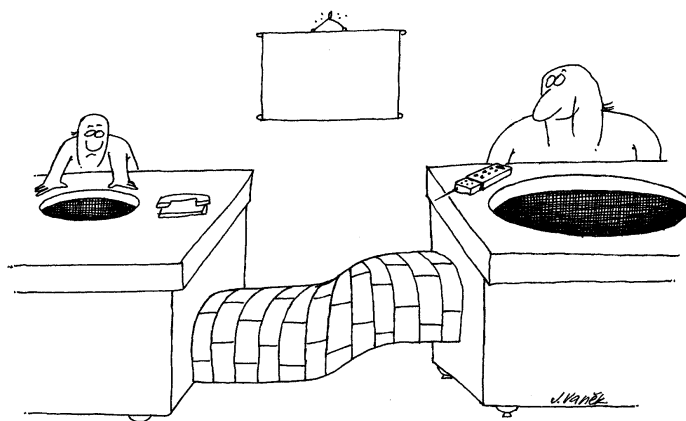
Vedle partnerství se státy ACP rozvíjelo ES postupně programy spolupráce i s ostatními regiony rozvojového světa. Již od 60. let uzavíraly některé středomořské státy asociční dohody s EHS, v 90. letech byla spolupráce se Středomořím prohloubena v rámci tzv. barcelonského procesu. Od 70. let začalo ES rozvíjet intenzivní spolupráci i se zeměmi Asie a Latinské Ameriky, která se opírala o bilaterální dohody uzavřené s jednotlivými státy a o dohody uzavřené s integračním uskupe-

ními (například v roce 1980 uzavřelo ES dohodu s organizací států jihovýchodní Asie ASEAN, v roce 1983 s Andským společenstvím, v roce 1995 s uskupením Mercosur). Po roce 1989 zahájilo ES programy pomoci zemím bývalého východního bloku (programy PHARE a TACIS). Spolupráce se zeměmi Asie, Latinské Ameriky, Středomoří, východní Evropy a bývalého SSSR je financována z obecného rozpočtu ES, nikoli prostřednictvím EDF. Z obecného rozpočtu ES jsou také financovány potravinová pomoc, humanitární pomoc a spolupráce s nevládními organizacemi, přičemž tyto prostředky mohou směřovat i do zemí ACP.

Po nástupu Prodiho komise byla zahájena dalekosáhlá reforma systému rozvojové spolupráce, mezi jejíž hlavní cíle patří dosažení vyšší efektivity a odpovědnosti rozvojové spolupráce ES. Součástí reformy je též užší propojení rozvojové spolupráce s dalšími oblastmi vnějšího působení ES/EU, stejně tak jako rozhodnutí zaměřit úsilí ES na šest prioritních oblastí, kde má ES komparativní výhodu.⁶⁾

Z institucí EU jsou do procesu přípravy, schvalování a implementace evropské politiky rozvojové spolupráce zapojeny Rada EU, Evropský parlament, Komise a Evropská investiční banka. Na úrovni Rady EU je od roku 2002 problematika rozvojové pomoci diskutována na zasedáních Rady věnovaných všeobecným záležitostem a vnějším vztahům. Na půdě Evropského parlamentu, který je zapojen do procesu schvalování rozpočtu (nikoli ale EDF), jsou otázky rozvojové politiky diskutovány ve Výboru pro rozvoj a spolupráci. V rámci Komise se problematikou rozvojové spolupráce zabývá hned několik orgánů. Zatímco Generální ředitelství pro rozvoj je spolu s Generálním ředitelstvím pro vnější vztahy odpovědné za vytváření celkové koncepce rozvojové politiky a Generální ředitelství pro obchod za její obchodní dimenzi, nově zřízený Úřad pro spolupráci EuropeAid odpovídá za identifikaci, monitoring a vyhodnocování projektů a programů, ať již financovaných z rozpočtu EU nebo z Evropského rozvo-

jového fondu. V současnosti je management rozvojové pomoci ve stále větší míře decentralizován (tzv. proces dekoncentrace), do všech fází projektového cyklu, které mohou být lépe řízeny lokálně, jsou stále více zapojovány Delegace Evropské komise v zemích pomoc přijímajících.⁷⁾

Příležitosti a výzvy pro Českou republiku

Vstup České republiky do EU a její participace na evropské rozvojové politice posílí vliv a prestiž ČR v rozvojovém světě. Členství v Evropské unii, v uskupení charakterizovaném relativně vysokými úrovněmi příjmů na obyvatele, však také bude výzvou k posílení účasti České republiky na řešení globálních problémů. Přistoupení k Unii povede k navýšení prostředků vyčleněných na zahraniční rozvojovou pomoc, ČR začne přispívat na rozvojovou pomoc ES, a to jak do rozpočtu ES, tak výhledově i do EDF. Očekávat však lze i postupné navyšování bilaterálního programu zahraniční pomoci, a to nejen proto, že rozvojová politika ES má pouze doplňovat politiky prováděné členskými státy a že členské státy EU v průměru poskytují 60 procent rozvojové pomoci bilaterálně, ale i kvůli závazkům, které na sebe EU vzala v březnu 2002. Na konferenci o financování rozvoje v Monterrey EU oznámila, že se jednotlivé členské státy budou snažit dosáhnout k roku 2006 podílu oficiální rozvojové pomoci na hrubém národním důchodu alespoň ve výši 0,33 procenta.⁸⁾

Vstup České republiky do Evropské unie však bude také výzvou k transformaci českého systému poskytování zahraniční rozvojové pomoci. S jistými změnami počítá již Koncepce zahraniční rozvojové pomoci ČR na období let 2002 až 2007, kterou vláda přijala v lednu 2002.⁹⁾ Nejpozději k datu vstupu České republiky do EU koncepce předpokládá zřízení tzv. Rozvojové agentury, která bude orgánem řídícím český program Zahraniční rozvojové pomoci. Vstup do EU si však vyžádá dalekosáhlejší proměny způsobu, jakým je česká bilaterální pomoc realizována, za zvláště nálehavé úkoly lze považovat zavedení systému výběrových řízení a posílení role zastupitelských úřadů. Potřeba přenesení

ní pravomocí v oblasti implementace českého programu bilaterální rozvojové pomoci na reprezentanty ČR, kteří působí v zemích pomoc přijímajících, vyvstává v souvislosti s výše zmiňovaným procesem decentralizace managementu evropské rozvojové pomoci. Plné zapojení zastupitelských úřadů do procesu identifikace, monitoringu a vyhodnocování projektů a programů rozvojové pomoci umožní flexibilní a efektivní koordinaci s kroky prováděnými Delegací Evropské komise a ostatními členskými státy.

Dalším důvodem pro zakotvení klíčové role zastupitelských úřadů v implementaci rozvojové politiky je imperativ efektivity vynakládání prostředků, transparentnosti a primárního důrazu na potřeby příjemce. Tyto požadavky neplní systém nahodile generovaných projektů, ale systém počítající s vymezením oblasti spolupráce vládou příjemce a vládou dárce, identifikací projektů či programů v této oblasti zastupitelským úřadem a následné vypsaní výběrového řízení. V souvislosti se vstupem do Unie lze pouze upozornit na to, že čím dříve se české subjekty (firmy, konzultanti, nevládní organizace) se systémem tendrů v oblasti rozvojové pomoci seznámí, tím lepší budou jejich šance na úspěch ve výběrových řízeních vypisovaných Evropskou komisí.

Po vstupu do EU také nebude zapotřebí mít obavy, že by s posilováním role zastupitelských úřadů úzce související koncentrace bilaterálního programu zahraniční rozvojové pomoci na několik málo prioritních zemí znamenala opomíjení zemí ostatních – kde ČR nebude přítomna bilaterálně, tam bude dostatečně silně zastoupena prostřednictvím ES.

jelinek@iir.cz

¹⁾ Část IV. Přidružení zámořských zemí a území, Římské smlouvy, ÚMV, Praha 1993, s. 123–125. Prováděcí úmluva týkající se přidružení zámořských zemí a území ke Společenství, Římské smlouvy, ÚMV, Praha 1993, s. 168–172.

²⁾ COSGROVE TWITCHETT, Carol, Europe and Africa. From Association to Partnership, Westmead 1978, s. 14.

³⁾ Úmluva o přidružení afrických států k EHS, Praha, MZV, 1963.

⁴⁾ Úmluva z Lomé mezi 46 státy Afriky, karibské oblasti a Tichého oceánu a Evropským hospodářským společenstvím, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, Praha, FMZV, 1975.

⁵⁾ Čl. 96 dohody z Cotonou, ACP- EU Partnership Agreement signed in Cotonou, The ACP- EU Courier, DG Development: Brussels, 2000, s. 54.

⁶⁾ Těmito prioritními oblastmi jsou: makroekonomické politiky a podpora sociálních služeb, potravinové zabezpečení a udržitelný rozvoj venkova, doprava, obchod a rozvoj, regionální integrace a budování posilování kapacit institucí, zvláště vzhledem k dobrému vládnutí a vládě zákona. Jako další tři oblasti, které by se měly promítat do veškerého rozvojového úsilí ES, byly identifikovány demokracie a lidská práva, otázka postavení žen v rozvojovém procesu a ochrana životního prostředí, Development Co-operation Review. European Community, OECD DAC, Paris 2002, s. 52–58.

⁷⁾ Development Co-operation Review. European Community, OECD DAC, Paris 2002, s. 80.

⁸⁾ <http://www.un.org/esa/ffd/0302eu-oda.pdf>

⁹⁾ Usnesení č. 91/ 2002.

Tržní socialismus pravoslavného ateisty

JAROSLAV ŠIMOV

Spojení použitá v titulku tohoto zamyšlení se mohou zdát paradoxní. Dokonce se paradoxními pouze nezdají, neboť paradoxní skutečně jsou. Přesto přese všechno však lze v Evropě nalézt místo, kde probíhá snaha naplnit zmíněné paradoxy reálným obsahem. Tímto místem je Běloruská republika a spiritus agens takového usilování je tamější prezident Alexandr Grigorijevič Lukašenko.

Právě on je i autorem obou výroků vystihujících charakterizující situaci, která dnes panuje v prostoru mezi Brestem a Smolenskem.

Za „pravoslavného ateistu“ se běloruský prezident kdysi označil při oslavě pravoslavných Velikonoc, když chtěl ukázat, že mu pravoslavná církev, k jejímž stoupencům patří většina Bělorusů, není úplně cizí. Za „tržní socialismus“ považuje svou ekonomickou politiku a jde o vcelku příhodnou charakteristiku, protože poměry v současném Bělorusku mají mnohem blíže k dobám tzv. reálného socialismu než k demokratickému systému s tržní ekonomikou. Tyto metody, jimiž prezident Lukašenko tamější prostředí „kultivuje“, uvrhly Bělorusko do izolace na periferii evropského společenství.¹⁾ Nicméně tato skutečnost má jen malý vliv na jeho postavení a na běloruské scéně zatím není vidět síla, která by jej mohla vážněji ohrozit. V tomto kontextu se přímo nabízí otázka, kde hledat zdroje a limity Lukašenkovy síly.

Neúspěšná jízda na tygru

Dnes tolik kritizovaný autokrat nepřihlíží k moci prostřednictvím násilného převratu ani spiknutí. Byl zvolen v řádných prezidentských volbách, v nichž získal jeho program či spíše soubor populistických hesel více než 80 procent hlasů.²⁾ Na cestě do prezidentského úřadu byl podporován řadou politických činitelů, kteří později přešli do řad opozice. Jejich přesvědčení, že bude možné prostřednictvím politicky nepřilíživého charisma, řídit zemi, se ukázalo jako zcela mylné.³⁾ Lukašenko svým kmotřem po vítězných volbách (1994) neprojevil patřičnou vděčnost a záhy začal vládnout po svém. K tomu nepotřeboval ani rádce a postupně ani vládu, ani parlament.

Někteří jeho tehdejší příznivci se v lepším případě ocitli v opozici (Anatolij Lebed'ko, současný vůdce Sjediněné občanské strany, relativně známé, ale nepřilíživé vlivné opoziční strany) nebo v emigraci (Ivan Titěnkov, bývalý šéf prezidentovy ad-

ministrativy, který před několika lety emigroval do Německa), v horším ve vězení (bývalá předsedkyně Národní banky Ludmila Vinnikovová) nebo beze stopy a bez jakéhokoli důvěryhodného vysvětlení policie a vlády zmizeli (bývalý místopředseda vlády, později také předseda Ústřední volební komise Viktor Gončar). Vláda se stala převodní pákou prezidentových záměrů a parlament, zbavený většiny opozičních sil po svém rozpuštění roku 1996, je jen nefunkční okrasou běloruské hry na demokracii. Jízda na tygru se nekonala. Potenciální jezdci nedokázali tygrovi nasadit připravené sedlo, a co hůře, nedokázali ho ani udržet v kleci. A tak mohla začít jeho samostatná pouť, jejíž konec zatím jen málo závisí na Lukašenkových oponentech.

V Bělorusku vznikl a postupně se etabloval docela zvláštní režim. Není totiž ani komunistický, ani nacionalistický, ani fašistický, je „pouze“ autokratický. Jeho podstatou je koncentrace neomezené moci v rukách jediné osoby. Ta potřebuje moc pro moc samotnou, protože nemá vlastně žádný vyhraněný politický názor kromě nostalgických vzpomínek na „zlaté časy“ SSSR. Má ale chuť nastolit ve své zemi paternalistický policejně byrokratický „pořádek“. To se běloruskému prezidentovi skutečně daří od podzimu roku 1996, kdy byl zlikvidován bývalý parlament (Nejvyšší rada), poslední instituce, která byla jistým protikladem mocichtivému prezidentovi a zároveň překážkou na jeho cestě za absolutní mocí.

Zakonzervovaný reálsocialismus

Zbaven starostí s parlamentem či opozicí, buduje Lukašenko zvláštní sociálně ekonomický a politický hybrid, který nazývá tržním socialismem. Ve skutečnosti jde o zakonzervovaný tzv. reálný socialismus, na který se postupně roubují některé prvky tržní ekonomiky. Hlavní devizou Lukašenkova vládnutí jsou klid a stabilita, tedy hesla opět velmi blízká komunistickým režimům na konci 80. let minulého století: „Nejdůležitější věcí dneška je to, že máme

zajištěnou stabilitu. Člověk v naší zemi může žít, a to ne špatně, má možnost se realizovat a starat se o svou rodinu. Naši lidé žijí klidně a žijí dobře.“⁴⁾ Úspěšnost této politiky přiznávají i někteří jeho oponenti: „Situace v Bělorusku je stabilní. Nikdo neumírá hladu nebo v chudobě. Protože lidé mají co jíst, nejsou žádné rozsáhlé protesty. Neexistuje skutečný útlak jako za časů Stalina. Prezident spoléhá na malé represivní činy, aby nastolil masový strach. Je to efektivní systém.“⁵⁾

Lukašenkovi se podařilo velkou část národa přesvědčit, že pomocí svého modelu dokáže Bělorusko uchránit před otřesy, které prodělává Rusko, procházející ekonomickými a sociálními reformami. Běloruský „ekonomický model nedovolil rozvoj oligarchických klanů, nedovolil kriminálním živlům chopit se moci, nevedl k masové nezaměstnanosti, k rozpadu tradičních ekonomických vazeb, udržel otevřenou ekonomiku, orientovanou na export.“⁶⁾ Zatím mu tato metoda vcelku vychází, zvláště když v současném Bělorusku skutečně existuje nízká nezaměstnanost a poměrně solidní úroveň sociálního zabezpečení poskytovaného státem.⁷⁾ Plusem je bezesporu rovněž nízká kriminalita, což dohromady dává Bělorusům pocit jakéhosi bezpečného státního paternalismu, k němuž přivykli z dob sovětské vlády. O skutečnosti, že za toto žití na dluh bude nutné v budoucnu zaplatit a cena bude kvůli kumulaci neřešených problémů ještě vyšší než v ostatních tranzitivních státech, se zatím v Bělorusku příliš nediskutuje.

Některé ukazatele ekonomického a sociálního vývoje v Bělorusku v letech 1995–2002*

Rok	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
HDP	89,6	102,8	111,4	108,4	103,4	105,8	104,1	104,7
Růst spotř. cen	344,0	139,3	163,1	281,7	351,0	207,5	146,1	134,8
Průmysl. výroba	88,3	103,5	118,8	112,4	110,3	107,8	105,9	104,3
Nezaměstnanost**	2,9	-	2,8	2,3	2,1	2,1	2,3	3,0

* Zpracováno na základě údajů Ministerstva statistiky a analýzy Běloruské republiky www.president.gov.by/Minstat/ru/indicator/main.htm s využitím údajů poskytnutých Evropským parlamentem. www.europarl.eu.int/meetdocs/delegations/ukra/20030213/09_en.pdf. Řadu údajů lze rovněž najít v databázi Světové banky. www.worldbank.org/data/countrydata/aag/blr_aag.pdf

** Udáváno v procentech k počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva. V absolutních číslech počet nezaměstnaných činil roku 2002 130,5 tisíc obyvatel. Jedná se pouze o počet oficiálně zaregistrovaných občanů a zároveň je třeba brát v úvahu, že sem nejsou započítáváni ani pracovníci, kteří jsou na nucených prodloužených dovolených.

Zabezpečení relativně klidného života s cílevědomě budovaným mýtem o dobrém carovi a špatných bojarech, který je živěn plně kontrolovanými hromadnými sdělovacími prostředky a spektakulárními akcemi, při nichž padají hlavy jak špatných, tak rovněž nepohodlných úředníků a politiků, vytváří běloruskému autokratovi dobré podmínky pro panování. Avšak i jeho neomezená vláda má své limity, které musí mít na paměti. Bolení hlavy mu zatím nepůsobí si-

tuace na domácí scéně, spíše se musí snažit o dobré vztahy s klíčovým garantem současného stavu – Ruskem.

Liška a medvěd

V ruských bajkách se velmi často vyskytují příběhy o zvláštním soužití dobráckého medvěda a vychytralé lišky. Lukašenko by si s Ruskem, svým největším a v mnoha ohledech jediným partnerem, chtěl na takovou bajku hrát. Pochopitelně v roli kmotry lišky. Dokonce lze říci, že si tuto roli mohl čas od času zahrát, když dobráckého Mišku představoval Boris Jelcin. Medvěd v podání Putina má však kromě síly a zásob rovněž dostatek liščích genů. A to je jedna z hlavních příčin Lukašenkových reálných i potenciálních nesází. Putin si na rozdíl od Jelcina neličuje v rozmáchlých gestech či efektních symbolech. Zato však rozumí uplatnění síly a obchodu výhodnému pro Rusko.

Lukašenko se ocitl ve zcela nové situaci a jeho cesty do Moskvy jsou nejen méně časté, ale i méně příjemné. Snažil se vzpírat i trucovat, nicméně Kreml je s jeho možnostmi velmi dobře obeznán a ví, že Lukašenkův operační prostor je minimální. A tak po podzimní bouři ve sklenici vody, kdy běloruský prezident po návštěvě Moskvy hrozil změnou zahraničněpolitické orientace země, následovala na konci roku 2002 pokorná pouť do Kremle, na jejíž výsledky navázalo lednové jednání s Putinem v Minsku. Tady již oba státníci dělají dojem, že snad ani k žádné roztržce nedošlo, především běloruský prezident se skutečně snažil. Nelze vyloučit, že na něho mohly

jenom lze bez rizika, že se dopustíme většího omylu, předpokládat, že pokud obě země skutečně dospějí k určité formě integrace, potom se tento proces odehraje především podle ruských not. To znamená, že Bělorusko bude buď integrováno do Ruské federace (o novém prezidentovi by rozhodly volby, v nichž by měl šanci jenom Putin), nebo bude mít integrace podstatně volnější charakter. Spojovacím prvkem mezi oběma státy bude společná měna, kterou bude ruský rubl, obhospodařovaná z jednoho emisního centra, jež bude pod kontrolou Moskvy.

Podle posledních prohlášení by měl být rubl jako společné platidlo zaveden od 1. ledna 2005. V této souvislosti se často mluví o rozporech v otázce jednoho nebo dvou emisních center. Na tiskové konferenci v Minsku (20. ledna 2003) i Lukašenko již mluvil o jediném centru. Nicméně zřejmě větším problémem než politická vůle na straně Běloruska při zavádění společné měny bude nutná dohoda na společných zásadách daňové, peněžní a úvěrové politiky. Zatím jsou rozdíly mezi oběma státy skutečně veliké a budou-li překonány, bude se tak dít na základě zásadních změn běloruské ekonomiky. Podstatou zamýšleného integračního kroku je totiž faktické začlenění Běloruska do rublové zóny, proto se bude muset Bělorusko přizpůsobit.

Cena Lukašenkových ústupků je patrná z porovnání jeho původních záměrů, kde figurovalo společenství sestávající ze dvou rovnoprávných subjektů s rotující funkcí prezidenta a rubl se dvěma emisními centry. Z integračních plánů rovněž zmizela většina politických ozdob a zcela prioritní je ekonomický aspekt integrace. Toto je však jenom část ceny, kterou Lukašenko platí za ruskou podporu.

Příliš silné gravitační pole

Rusko nejen určuje charakter integrace, ale zároveň těží z nelehké situace běloruské ekonomiky, která je závislá na dodávkách ruských surovin, zejména plynu za zvýhodněné ceny.⁹⁾ Na podzim loňského roku Moskva Minsku připomněla, že i zde by mohly nastat problémy, když Gazprom omezil dodávky plynu do Běloruska s poukazem, že dotovaný plyn již byl odebrán a nyní lze další dodávky získat za plné ceny. Lukašenko opět bouřil, jeho projev byl skutečně velmi dovedně a emocionálně vystavěn,¹⁰⁾ nicméně následující kroky ukázaly, že si je vědom postavení slabšího partnera. Běloruská společnost Slavněff se stala majetkem ruské společnosti Sibněff a vytvoření společného bělorusko-ruského podniku na provozování plynovodu na běloruském území je dalším důležitým momentem při budování ruské kontroly nad běloruským průmyslem. Tím ani zdaleka tento proces nekončí: Putin „nepožaduje politickou loajalitu (ta je zabezpečena, neboť Lukašenko nemá jinam kam jít), ani mýtické přátelství národů..., naopak požaduje kontrolu nad konkrétními podniky, vy-

tvoření konkrétních mechanismů vlivu Ruska na Bělorusko.⁽¹¹⁾

Snaha vyhovět ruským požadavkům by sice mohla pro Lukašenka znamenat alespoň udržení pro jeho vládu životně důležité osy Minsk–Moskva, nicméně ani to nemusí nutně znamenat zachování pozic. Přílišné ústupky Rusku v zájmu integrace by se nemusely líbit běloruským elitám. Těm nevádí proruská politika, nicméně se rovněž nechťejí vzdát svého vlivu a samostatnosti, které získaly a o které by mohly výrazným posílením ruského vlivu přijít.⁽¹²⁾

Navíc zde Lukašenkov hrozí ještě jeden velice vážný problém, a tím je střet dvou rozdílných ekonomik v integrujícím se subjektu. Jeho tržní socialismus se setká s daleko silnější ekonomikou, která se v podstatě řídí principy tržního hospodářství, což nutně musí dříve nebo později vést k zásadním změnám běloruské ekonomiky a sociální politiky se všemi důsledky, včetně těch negativních (bankroty mnoha běloruských podniků, prudké zvýšení nezaměstnanosti, problémy se sociálním zabezpečením apod.). To vše může vyvolat vnitropolitické kolize, jež mohou Lukašenka připravit o moc. Perspektivy, v nichž vidí někteří ekonomové šanci pro Bělorusko – „*pouze ekonomická integrace s Ruskem dovoří Bělorusku urychlení procesu liberalizace a zapojení běloruské ekonomiky do světového hospodářského systému,*“⁽¹³⁾ – mohou jeho prezidentovi znít jako hrana. V tomto kontextu jedno z hlavních úskalí integrace bude bezesporu představovat proces zavádění společné měny, se všemi jeho konsekvencemi. Pokud se nepodaří tato úskalí překonat, znamenalo by to nejspíše i konec celého integračního procesu, anebo konec Lukašenka.

I když si možná Lukašenko uvědomuje všechna možná rizika a chtěl by se jim vyhnout, jeho další cesta nemá příliš alternativ. Bělorusko se tak dostává do podobné situace jako Ukrajina, kterou rovněž mezinárodní izolace, byť ne tak velká jako v případě Běloruska, a ekonomické problémy stále více strhávají do gravitačního pole Ruska. Kromě toho, že se Rusko snaží o získání kontroly nad běloruskými podniky, je rovněž daleko nejvýznamnějším běloruským obchodním partnerem. Roku 2001 činil jeho podíl na běloruském vývozu 53,4 procenta (na druhém místě je Litva s pouhými 6,6 procenta), na dovozu do Běloruska činí ruský podíl 65,2 procenta (na druhém místě je Ukrajina s 3,4 procenta). Do budoucna lze jen stěží očekávat nějaké změny, neboť Bělorusko není považováno za důvěryhodného příjemce zahraničních investic. V indexu ekonomické svobody, vypracovaném The Heritage Foundation, figuruje Bělorusko na 151. místě, což vytváří jen minimální předpoklady pro rozvoj běloruské ekonomiky a s prohlubující se krizí bude růst i jeho závislost na velkém sousedovi.⁽¹⁴⁾

Ruská postupující ekonomická dominace poskytuje Moskvě i v případě změny re-

žimu v Bělorusku, respektive na Ukrajině, dostatečně velký prostor pro zajištění vlastních zájmů a s tím musí případně nové garnitury, jak běloruské, tak i ukrajinské, počítat. „*Moskva nyní využívá vhodné doby, aby pro nejbližších deset let vytvořila základ pro rovné konstruktivní vztahy s Ukrajinou a Běloruskem. Potom se již žádný ukrajinský prezident, ať již bude představovat jakoukoliv politickou sílu, nebude s Moskvou dohadovat o směru zahraniční politiky. A žádný běloruský vůdce se nebude moci domáhat svých práv boucháním pěstí do stolu. Doba postsovětských iluzí končí.*“⁽¹⁵⁾

„Když naši předkové

společně hnili v zákopech“ je výrok, který lze v Lukašenkových vystoupeních v různých obměnách slyšet poměrně často. Dovolává se jím nejen vstřícnosti ruské strany, ale rovněž jej směřuje domácímu publiku. V naprosté většině postkomunistických zemí by téměř výlučná orientace na Rusko byla počátkem konce každého nejvyššího představitele, nicméně v Bělorusku je situace jiná a proruské směřování přidává Lukašenkovi vnitropolitické body. Většina Bělorusů nemá zájem na pohlčení své země Ruskem, nicméně se sympatiemi se většina běloruské společnosti dívá na snahu o co nejtěsnější kontakty s velkým sousedem.

Tento v postsovětském prostoru ojedinělý jev je dán historickým vývojem běloruského národa. Bělorusko, pomineme-li etapu, kdy bylo součástí litevského velkoknížectví (15. – 16. století), bylo opomíjenou agrární periferií nejprve společného polsko-litevského státu a potom Ruské říše Romanovců. Takové prostředí (na rozdíl např. od českých zemí) nedalo vzniknout silnější vrstvě národní buržoazie ani inteligence. Nositelem národních myšlenek dokonce nebyla ani drobná šlechta (jako např. v Polsku a Maďarsku), která se v katolické části orientovala na Polsko, v pravoslavné tíhla k Rusku. Roku 1863 sice vypuklo v Bělorusku povstání proti carské vládě, jehož vůdcem byl šlechtic Kastus' (Konstantin) Kalinowski, ale běloruský rolníkům, kteří byli hybnou silou této revolvy, šlo spíše o sociální než národní myšlenky.

Teprve na počátku 20. století dochází mezi běloruskou inteligencí k silnějším projevům národní svébytnosti. Ale ani tentokrát neměli Bělorusové štěstí. Po rozpadu Ruské říše v březnu 1918 byla sice vyhlášena Běloruská lidová republika, ale existovala pouze několik týdnů a byla zničena postupující německou armádou. Po porážce císařského Německa se k moci dostali bolševici. Nicméně v rámci sovětského Běloruska došlo ve 20. letech minulého století k velkému oživení národní kultury. Koncem 30. let ale byli největší protagonisté tohoto trochu opožděného běloruského obrození obviněni z „buržoazního nacionalismu“ a stali se jedněmi z mnoha obětí Stalinovy hrůzovlády.

Pokus vrátit se k národním kořenům, uskutečněný na počátku 90. let, v krátkém

období demokratizačních snah, selhal, neboť většinu Bělorusů odradil silný nacionalismus a protiruská rétorika radikálního křídla reformátorů, kteří špatně vyhodnotili situaci ve společnosti. Nejpočetnější z těchto uskupení, nacionalistická Běloruská národní fronta, nikdy nemělo podporu více než 5–7 procent voličů. Z těchto chyb mohl těžit právě Lukašenko, v jehož portfoliu volebních slibů nechyběly ani těsné vztahy s Ruskem, což mu získalo přízeň jednak komunistů, jednak silné prorusky orientované skupiny obyvatelstva, vykeřané pokusy o rychlou „bělorusizaci“ země.

Lukašenko tedy vždy potřeboval dobré vztahy s Ruskem nejen kvůli ekonomickým výhodám, které mu Moskva poskytuje, ale rovněž pro potvrzení své pověsti garanta dobrých bělorusko-ruských vztahů. V tomto bodě se shoduje s oběma ruskými prezidenty Jelcinem a Putinem, kteří rovněž z vnitropolitických důvodů museli a musí dbát o dobrý stav osy Moskva–Minsk. Pokud by Putin toto téma opustil, rychle by se ho zmocnili ruští komunisté, stejně jako se o to snažili při Jelcinovi, a prezident by jim zbytečně poskytl prostor pro vcelku atraktivní sebe prezentaci.

Vnitropolitické a ekonomické aspekty nejsou jedinými důvody, proč se Putin chová k Lukašenkovi poměrně shovívavě. Běloruský prezident je totiž přes všechny své rozmary ruským spojencem, a to jak v důsledku osobního přesvědčení, tak i v důsledku mezinárodní izolace Běloruska, kterou jeho osoba garantuje stejně spolehlivě jako dobré vztahy s Ruskem. Při jakékoliv změně na jeho místě se znovu vynoří otázka další orientace Běloruska. Jakmile by se země mohla otevřít světu a nastal by příliv západních investic, mohlo by dojít ke změnám, které by nemusely být pro Rusko žádoucí. Za současného stavu věcí Západ zájem a víceméně uznává na tomto teritoriu klíčovou roli Ruska,⁽¹⁶⁾ a to zde může upevňovat pozice, kvůli nimž je Lukašenko pro Moskvu zatím přijatelnou figurou, i když pro jeho výstřední chování nemají zde vždy pochopení. Rusko by možná měnilo partnera, problém ale spočívá v tom, že jakýkoli případný Lukašenkův nástupce, ať už prorusky, či prozápadně orientovaný, je zatím v nedohlednu.

Konec v nedohlednu?

Běloruská opozice se dnes nachází v zcela neradostném stavu. Je roztráštěná, nejednotná a netěší se příliš velké popularitě, i když značné množství Bělorusů je Lukašenkovou vládou dosti unaveno a přálo by si změnu. Nejvýznamnější předáci Běloruské národní fronty (Zenon Poznjak, Sergej Antončik aj.) museli v 90. letech emigrovat. Poměrně aktivní jsou Sjednocená občanská strana a Běloruská sociální demokracie prosazující demokratizaci a státní suverenitu proti ruskému tlaku.⁽¹⁷⁾ Ale ani tyto strany, jež sice nejsou oficiálně zakázány, nicméně jsou státní mocí pronásledovány, nejsou voliči nijak zvlášť preferovány. Běloruská spo-

lečnost více důvěřuje osobnostem než stranám nebo politickým programům, což je ovšem charakteristický rys celé východoevropské politické tradice.

Proto jistou šanci by v Bělorusku nejpravděpodobněji měl silný opoziční vůdce, takřka „protilukašenkovský Lukašenko“. Takový politik se ale zatím neobjevil. V prezidentských volbách roku 2001 byl kandidátem sjednocené opozice nevýrazný odborářský předák Vladimir Gončarik. Stal se prezidentským kandidátem pravděpodobně právě díky své nevýraznosti, nevedil totiž ostatním opozičním politikům. (To je praxe dobře známá z českých poměrů). Dostal podle oficiálních údajů kolem 15 procent hlasů (podle opozice mnohem víc, ale i opozice uznává, že Lukašenka určitě neporazil).

Vzhledem k slabosti běloruských opozičních sil a nedostatečné rozvinutosti nevládních organizací, což je obojí rovněž důsledek Lukašenkovy vlády, je v řadě úvah právě Rusko považováno za činitele, který by mohl přispět k Lukašenkově pádu. Bezsporu pro to má v ruce většinu nástrojů, nicméně zatím těžko nalézt důvod, proč by tak mělo postupovat. Izolovaný Lukašenko je ideální partner, a i kdyby se přemýšlelo o jeho odchodu, potom vzniká kardinální otázka, kdo na jeho místo. V současné době je pro Rusko jediným možným partnerem. Dalším velmi specifickým rysem Lukašenka-politika je totiž jeho hypertrofovaná vlna doslova vypálit politické podhoubí, kde by se mohl nalézat jeho potenciální konkurent. Není pochyb, že Moskva hledala a hledá příhodnou záměnu, ale její počínání je zatím neúspěšné. A tak pokud půjde bělorusko-ruská integrace podle ruských požadavků, nemá se Lukašenko příliš čeho bát nejméně do podzimu 2006, kdy by měly proběhnout prezidentské volby.¹⁸⁾

Při tomto druhu úvah se ještě nabízí otázka ekonomického otřesu, který by podlomil klesající, nicméně stále značnou Lukašenkovu autoritu. Tady se ale začínáme pohybovat v kruhu, neboť se opět dostáváme k otázce postoje Moskvy. Pokud by byla omezena pomoc Lukašenkovi, neutěšená ekonomická situace v zemi by bezpochyby napomohla jeho pádu. Ovšem v tomto případě se mohou dát do pohybu nekontrolovatelné síly a výsledek jejich působení by byl pro Rusko značně nejistý. Pokud tedy nebude nalezen příhodný Lukašenkův nástupce, nebude ani žádná operace vedoucí k jeho odchodu spuštěna.

Třetím činitelem ve hře je Západ. Tady je však situace nepoměrně komplikovanější. Tak, jak se Bělorusko ocitlo na okraji evropského společenství, ocitlo se i na okraji geopolitických úvah o tomto prostoru. Respektive je považováno, na rozdíl od Ukrajiny či středoasijských republik, za nepochybnou sféru bezprostředních ruských zájmů. Z této skutečnosti potom vyplývá i politika, která je vůči Minsku uplatňována, když je mu zjevně měřeno mnohem přísněji než již zmíněné Ukrajině či některým středoasijským zemím, o Rusku ani nemlu-

vě.¹⁹⁾ Obdobně jako Ukrajina, zasloužilo by si i Bělorusko, aby byla zformulována jasná principiální pozice Západu, rozlišující mezi nepřijatelným prezidentem a zemí, kde vládne. Možná se to tak může jevit zvenčí, ale ani běloruský establishment není jedolitou masou. Je zde možné rozlišovat, je zde možné hledat partnery, vždyť někteří běloruští politikové, kteří se během předvolební prezidentské kampaně roku 2001 objevili v opozičním táboře, působili ještě před nedávnem jako významní státní činitelé (bývalý ministr obrany Pavel Kozlovskij, bývalý šéf administrativy Grodněnské oblasti Semjon Domaš aj.). Podpora opozice, nevládních organizací, snaha vypěstovat v zemi zájem o politiku a další náměty formulované v usneseních mezinárodních organizací jsou jistě chvályhodné záměry, ale jde skutečně o běh na velmi dlouhou trať, který se při trochu příkřejším zhodnocení může jevit jako hození Běloruska přes palubu.

shimov@volny.cz

¹⁾ Neutěšenou situací v Bělorusku a neradostným stavem spolupráce mezi Běloruskem a EU se zabývá rezoluce Evropského parlamentu „European Parliament resolution on relations between the European Union and Belarus: towards a future partnership (2002/2164(INI))“ přijatá 11. 2. 2003.

²⁾ Od té doby je popularita Alexandra Lukašenka u běloruských voličů stále vysoká, i když asi už nikdy nedosáhne závratných výšin z roku 1994. Kořeny této oblibenosti je třeba hledat především ve specifice východoevropské politické kultury. Postsovětská společnost, ať už ruská, běloruská nebo ukrajinská, ráda hledá řešení svých početných problémů u „mužů silné ruky“. Je příznačné, že s výjimkou pobaltských zemí jsou všechny republiky bývalého SSSR republikami prezidentskými, v nichž má hlava státu velmi rozsáhlé, občas přímo diktátorské pravomoci.

³⁾ K tomu viz Vojčuk, A. Lukašenko: ne „naš“. www.izvestia.ru/politic/article28825

⁴⁾ ČTK, 27. 9. 2002.

⁵⁾ Názor šéfredaktora opozičního listu Rabočij V. Ivaškeviče. ČTK, 27. 9. 2002.

⁶⁾ Vystoupení před studenty Běloruské státní ekonomické univerzity 29. 9. 2002. www.president.gov.by

⁷⁾ Pro rok 2003 se počítá s výdaji v sociální sféře ve výši 37,2 % státního rozpočtu, tj. 12,3 % HDP. Podle údajů Světové banky pod hranicí chudoby žije v Bělorusku 29 % obyvatel. Na západní a středoevropské poměry je toto číslo alarmující, nicméně v rámci SNS se jedná o relativně slušnou životní úroveň, mnohem vyšší než například na Ukrajině nebo v chudších provinciích Ruska, o Moldavsku, Gruzii, středoasijských zemích a jiných částech bývalého Sovětského svazu ani nemlu-

⁸⁾ Např. Ivženko,

T.; Plugatarev, I.,

„Trojstvennyj so-

juz“ vozmo-

žen, no ně

nužen. Neza-

visimaja gaze-

ta, 18. 11.

2002. Když

došlo k roz-

tržce

mezi

Moskvou a Minskem v srpnu 2002, v září se v ruských novinách Zavtra a Sovetskaja Rossija (3. 9. 2002) objevil zápis odposlechu telefonního rozhovoru B. Němcova s běloruským opozičním politikem A. Lebedkem, kde se jeden z vůdců ruské liberální pravice až příliš otevřeně vyjadřuje o plánech, jak ukončit Lukašenkův režim.

⁹⁾ Podíl plynu na celkové spotřebě energetických surovin v Bělorusku činí přes 80 %. Dodávky do Běloruska obstarávají dvě ruské společnosti: státem kontrolovaný Gazprom a soukromá Itěra. V současné době dluží Bělorusko Rusku za dodaný plyn částku kolem 200 milionů dolarů.

¹⁰⁾ V projevu proneseném 6. 11. 2002 spojil ekonomické otázky s rusko-běloruskými vztahy a obvinil Moskvu ze snahy je poškodit: „Je-li cílem ruského vedení dotlačit nás ke sporům s ruskou společností a s ruskými lidmi, tak se někdo v Kremlu hluboce mylí. Budeme umírat, ale na ruského člověka v Bělorusku nikdo ruku nevtáhne. Jsou to naši lidé.“ www.president.gov.by

¹¹⁾ Vladimir Vladimirovič naši tebovanija uže ozvučil. Rozhovor s náměstkem ředitele Centra politických studií D. Orlovem. www.belgazeta.com (30. XII. 2002)

¹²⁾ Sojuznogo gosudarstva nět, potomu čto Moskva i Minsk nechofat těrjať svojich vlastnych polnomočij. www.strana.ru (14. I. 2003)

¹³⁾ Andrej Illarionov: Ekonomičeskaja integracija s Rossijej verňot Bělorussiju v Jevropu, (26. XI. 2002)

¹⁴⁾ http://cf.heritage.org/index/country.cfm?13

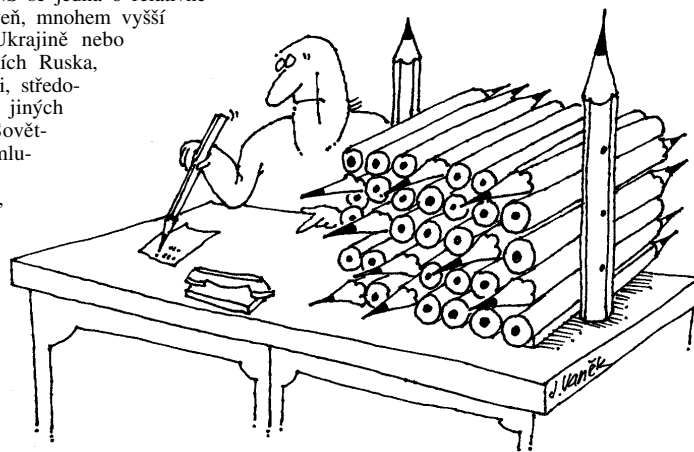
¹⁵⁾ Ukrajinský politolog K. Bondarenko sice mluví o rovnoprávných vztazích, kterých chce Rusko dosáhnout, ale ve skutečnosti jde přece jenom o něco trochu jiného, jak ostatně prokazují i politologova slova o budoucích možnostech ukrajinské zahraniční politiky. In: Ivženko, T.; Plugatarev, I., c.d.

¹⁶⁾ Viz například bod 16 v „European Parliament resolution on relations between the European Union and Belarus: towards a future partnership (2002/2164(INI))“.

¹⁷⁾ Řadu informací o běloruském stranickém systému i o běloruských politicích lze nalézt ve sborníku The Political system of Belarus and the 2001 Presidential Election (ed. By Bulhakaw), Minsk-Warsaw, 2001.

¹⁸⁾ Lukašenko již v některých náznacích uvedl, že bude kandidovat znovu. Tím by opět porušil běloruskou ústavu, kterou v roce 1996 sám zavedl, a je otázkou, zda i tento krok by mu Moskva ještě tolerovala.

¹⁹⁾ Ve srovnání se středoasijskými režimy je ten běloruský bezpochyby liberálnější, v počtu zmizelých novinářů je na tom nepochybně lépe než Ukrajina a tak masivní porušování lidských práv, k jakému dochází v Čečensku, v Bělorusku rovněž nenajdeme.

K dějinám evropské krajní pravice

JAN HLAVÁČ

Ve všech částech sjednocené, sjednocující se i té třetí Evropy vzrůstá fenomén krajní pravice občanskou veřejnost tak, že se k němu stále vrací, a to bez ohledu na jeho proměnlivost a zvláštnost v různých krajích i zemích. Abychom si lépe uvědomili, s kým se v budoucnosti můžeme setkat, dokonce i na půdě Evropského parlamentu, připomínáme některé nejvýznamnější pravicové a ultrapravicové politické strany. Vzhledem k rozsahu původní studie musel být text redakčně zkrácen (chybí zejména úvodní historická část), avšak přesto se domníváme, že dostatečné množství těch nejdůležitějších informací zůstalo zachováno.

Vymezení pojmu

Pojem *krajní pravice* a pravice vůbec je obvykle spojován s porevolučním anglickým parlamentem a s Velkou francouzskou revolucí. Tehdy po roce 1730 v britském parlamentu a po roce 1789 ve francouzském Konventu seděli stoupenci liberálních přeměn po levici krále, zatímco stoupenci tradičních společenských pořádků po jeho pravici. Nepřesné pojmy pravice, levice a střed se poté vžily zvláště v levicové žurnalistice. Velkého rozšíření pak nabyly u nás po roce 1989, kdy se často používají bez ohledu na politické zaměření mluvčích. Toto ovšem neplatí všeobecně, protože pojem *pravice* má někde posunutý význam (v Itálii se jím označují dnes obvykle neo-fašisté) nebo se dává přednost dichotomii *konzervativní a liberální*, jak se s tím běžně setkáváme v anglosaském světě.

Pro vývoj krajní pravice bylo příznačné, že zpočátku hájila nedotknutelnost hlavních principů, na kterých stála dosavadní společnost, a bránila změnám v liberálním duchu. Později její stoupenci – zvláště z řad někdejší šlechty a katolické církve – usilovali o návrat k (často zidealizovanému) modelu tradiční společnosti, která ovšem už v původní podobě neexistovala. V třetí fázi vývoje pak často šlo o sociálně-reformní politické kruhy hledající alternativní model sociálně-politických struktur, pro něž byl příznačný odpor k stávající demokracii s jejím osvíceneckým racionalismem a individualismem, koncepcí přirozeného práva a svobodného tržního hospodářství. Ty se při svém hledání alternativního modelu inspirovaly předlohami tradičních hierarchických struktur, stavovským principem, cechovnictvím, a zejména na politickým absolutismem.

Hledači alternativního *pravicového* sociálně-politického modelu se přitom často dostávali až do blízkosti jiných rozhodných kritiků liberálně-demokratických pořádků – revolučních socialistů. Ideově vybavení krajní pravice, kde se na místě někdejšího panovnického absolutismu a stavů objevuje koncepce vůdcovství a politického zastupování na základě organizovaných socio-profesionálních skupin (idea korporativismu), připomínající někdejší stavovství a cechovnictví, se postupně obohatilo nejen o pojmy převzaté od liberálů (národ a nacionalismus), nýbrž také o poznatky moderní vědy, jež představovala Darwinova vývojová teorie stojící v příkrém rozporu s tradičním učením církve, a dokonce i revolučních socialistů a anarchosyndikalistů. Tím mám na mysli především koncepci revoluce převzatou od francouzského anarchosyndikalisty Georgese Sorela a někdy i samu myšlenku socialismu, pojímaného jako protíváha k liberálnímu individualismu, často s přídomkem *národní* či *nacionální*.

Rozdíl mezi krajní pravíci a levíci a jejich diktaturami je výrazný v oblasti ideologie. Krajní pravice neuznává sociální filosofii Karla Marxe a jeho následovníků, jež je pro revoluční komunisty a socialisty zdrojem veškerého společenského poznání. V ideologii je obecně spíše pragmatická, odvolává se na ty principy, které se jí právě hodí pro potřeby praktické vnitřní a zahraniční politiky. Oproti marxistickému pojetí třídního boje zdůrazňuje z praktických důvodů *národní konsenzus*, neboť centralizované státní řízení národního hospodářství není doprovázeno ostativním *znárodněním*, tzn. zestátněním výrobních prostředků, dále *nacionalismus* a ně-

kdy (např. v Německu) ve spojení s rasismem, což jsou ovšem momenty, které se u revolučních marxistů v jejich praxi také někdy objevují (viz např. antisemitismus), stejně jako princip vůdcovství a korporativistického stavovství (známá komunistická koncepce tříd za socialismu). Přes nápadnou systémovou podobnost v praktické politice se ovšem v běžném úzu krajní pravice a levice nesměšují.

Krajně pravicové strany ve vyspělých západních zemích

V západní Evropě představovaly strany krajně pravicového zaměření v období po 2. světové válce obvykle okraj politického dění. Těžily často z obav tradičních středních vrstev zvláště z venkovských a okrajových oblastí z překotné modernizace a centralizace. To platí o tzv. poujadistickém hnutí, které zazářilo ve Francii při volbách 1956 (viz Pierre Poujade). Vývoj krajní pravice ve Francii byl ovšem na konci 50. a na počátku 60. let ovlivněn válkou v Alžírsku a jejím pro Francii nešťastným průběhem. V zájmu zachování francouzské nadvlády došlo i k neúspěšným pokusům o násilné odstranění demokracie pomocí Organizace tajné armády (OAS), která neuspěla a neuspěl ani její kandidát Jean Louis Tixier-Vignancour, jenž získal v prezidentských volbách 1965 pouhých 5,2 procenta hlasů.

Oproti tomu byla německá Socialistická říšská strana (založená v r. 1949 a zakázaná v r. 1952, ale také infiltrovaná jako pozdější FDP skupinou okolo Wernera Neumanna) pokusem bývalých nacionálních socialistů (většinou vyšších funkcionářů NSDAP a příslušníků některých oddílů SS) vrátit se do politiky. Totéž platí o italském hnutí *Uomo Qualunque* (založeno v r. 1945) a o *Italském sociálním hnutí* (MSI, založeno v r. 1946), jež se v roce 1948 spojily. Italské sociální hnutí bylo v Itálii po 2. světové válce trvale zastoupeno v parlamentu země. Význačnou úlohu ve straně v poválečných desetiletích sehrál právník Giorgio Almirante (1914–88), vůdce strany v letech 1946–50 a 1969–87, a teoretik, filosof Julius Evola (1898–1974). Po nástupu Gianfranka Finiho (nar. 1952) do čela strany v roce 1995 strana opustila někdejší antidemokratický program, ztotožnila se s parlamentní demokracií a jako národně-konzervativní strana Národní aliance (od roku 1995 italsky Alleanza nazionale) vstoupila posléze do vlády Silvia Berlusconiho, ve které je i nyní. Přitom se odvolává na myšlenky italského komunistického ideologa Antonia Gramsciho, který odmítl diktaturu bolševického typu ve prospěch demokratického parlamentarismu! Tento pozoruhodný vývoj poukazuje na vzájemné spolupůsobení a podmiňování se krajní komunistické levice a krajní nacionalistické pravice.

Po 2. světové válce vstoupil do vývoje mezi západní Evropy nový prvek, a sice cizinci v podobě statisíců a milionů zahraničních dělníků a běženců, kteří nebyli v hostitelských zemích vítáni, neboť vždy představovali pracovní konkurenci a vyznačovali se i odlišnou kulturou a mentalitou a v případech mimoevropských přistěhovalců i odlišnými rasovými znaky a často se snažili využít výhodného azylového zákona a sociálního zákonodárství vyspělých zemí. Tato otázka se stala pro krajně pravicové strany důležitým bodem programu, zatímco tradiční odpor proti demokratickým parlamentním institucím ustoupil do pozadí.

Tento vývoj není ještě patrný u italské MSI a u Národnědemokratické strany Německa (NPD byla založena v roce 1964; v roce 1969 ve volbách do Spolkového sněmu získala 4,3 procenta hlasů), která čerpala hlavně – podobně jako tamější krajní levice – ze zklamání veřejnosti z politických dohod etablovaných pravicových a levicových stran, z hospodářské recese a také z obav z nástupu bojovné nesnášenlivé krajní levice. Britská národní fronta – blok ultrapravicových stran – působí v zemi nepřetržitě od roku 1967, vedle ní na sebe v poslední době upozorňuje Britská národní strana (BNP, nově založena v r. 1980, resp. 1982) vedená Nickem Griffinem (nar. 1959), která odmítá multikulturní model společnosti.

Francouzská Národní fronta, seskupení nacionalistických sil, z nichž nejznámější byl *Ordre nouveau* (Nový řád), založený v r. 1969, dosáhla na rozdíl od jiných obdobných seskupení v zemi značného úspěchu. Byla založena v r. 1972 Jeanem-Marie Le Penem (nar. 1928; v prezidentských volbách 1988 14,4 procenta, 1995 15 procent, v roce 2002 v prvním kole téměř 17 procent hlasů), Alainem Robertem, Pascalem Gauchonem atd. V poslední době se však rozpadla na dvě frakce: Národní frontu (FN) Jeana-Marie Le Pena a Republikánské národní hnutí Bruna Mégreta, které jdou do voleb nezávisle.

V Německu se vedle *Národnědemokratické strany Německa* mj. objevili *Republikáni* (1983), vedení bývalým příslušníkem SS a publicistou Franzem Schönhuberem (nar. 1923) a *Německý národní svaz* (Deutsche Volksunion, DVU, zal. 1971) s osobou známého mnichovského nacionalisticky zaměřeného nakladatele Gerharda Freye v pozadí. Těmto stranám se podařilo opakovaně proniknout do zemských sněmů některých spolkových zemí (Bádenska-Württenberska, Brém, Šlesvic-Ka-Holštýnska a Saska-Anhaltska). Vrcholem krajně pravicových snah v Německu bylo úsilí někdejšího důstojníka bundeswehru Michaela Kühnena (1955–91), bojujícího za obnovení NSDAP. Jeho ultraradikální seskupení FAP bylo po jeho

tragické smrti zakázáno. V posledních zemských volbách v Hamburku na sebe upozornil právník Ronald Barnabas Schill se svou *Stranou zákona a pořádku*, založenou v r. 2000, která bojuje za znovuzavedení trestu smrti, kastrace sexuálních delikventů atd. a získala v září 2001 19,4 procenta hlasů.

V Rakousku převládaly u národně-liberální, proněmecky orientované *Svobodné strany Rakouska* (Freiheitliche Partei Österreichs, založena v r. 1956) krajně pravicové tóny po zvolení právníka Jörga Haidera do jejího čela v září 1986, který ji hlavně v zahraničí diskreditoval svými občasnými nacionalistickými výlevy a výlety do Libye a Iráku. Na druhé straně se mu však podařilo využít nedostatků dlouhodobé vládní koalice socialistů a klerikálních konzervativců k tomu, aby po úspěchu v podzimních volbách 1999 (26,9 procenta hlasů) mohla strana vstoupit do vlády.

Otázku cizinců v zemi vyzvedla ve svém programu i *Švýcarská lidová strana* vedená Christophem Blocherem (nar. 1940), která v posledních celostátních volbách v zemi získala 21,6 procenta hlasů. V posledních volbách se prosazuje v Holandsku strana *Fortuynův seznam* mediálního populisty Pima Fortuyna (54, zavražděn v květnu 2002), upozorňující veřejnost v souvislosti s nedávnými útoky teroristů na USA na islámské nebezpečí, a to v zemi, která dosud platila za vzorový stát liberalismu a multikulturalismu. O tom svědčí zhruba 35 procent hlasů v obecních volbách v druhém největším městě země Rotterdamu.

Úspěšné byly po roce 1973 i krajně pravicové strany ve Skandinávii označované v tisku často jako strany *daňových rebelů*, spojující odpor k cizincům s odmítáním domněle drahého sociálního státu. Jde především o *Pokrokovou stranu* Mogensa Glistrupa v Dánsku (1973 – 15,9, 1977 – 14,6 procenta hlasů). V posledních letech si ale vede lépe odštěpená *Lidová strana* (lídr Pia Kjaersgaardová, nar. 1947), která získala v posledních volbách v zemi v roce 2001 12 procent (1988 – 7,4 procenta), zatímco *Pokroková strana Norska* (vůdci Anders Lange a poté Carl Ivar Hagen; nar. 1944) dosahuje v posledních desetiletích 10–20 procent hlasů voličů (naposledy 14,6 procenta).

Ze specifických podmínek svých zemí pak vychází xenofobní krajně pravicové belgický *Vlámský blok* (Vlaams Blok), založený v r. 1979 a vedený až do roku 1996 Karlem Dillenem (nar. 1925) a po něm Filipem Dewinterem a Frankem Vanheckem. Tento blok usiluje mimo jiné o odstranění vlámské severní části země a v posledních volbách získal 9,9 procenta hlasů. Severoitalská *Liga severu* (Lega di Nord) založená v roce 1979 jako *Lombardská liga* (Lega Lombarda) a vedená Umberto Bossim

těží hlavně z odporu veřejnosti proti přistěhovalcům z jižní Itálie a proti subvencování méně vyvinutých částí státu. Jejím cílem je osamostatnění severní části Itálie (tzv. Padánie; 1996: 10 procent, 2001: 4,3 procenta).

Zvláštní místo ve vývoji krajní pravice má západoevropská intelektuální *Nová pravice*, jejímž domovem je Francie (na rozdíl od konzervativně liberální *Nové pravice* v anglosaských zemích). Její vznik v roce 1968 představoval reakci na rozmach neomarxisticky orientované *Nové levice* ve světě v souvislosti s válkou ve Vietnamu. *Nová pravice* (Nouvelle Droite, hlavní představitel Alain de Benoist, nar. 1943) navázala na meziválečnou německou *Konzervativní revoluci*, kritizovala přirozeno-právní teorii, demokratické, socialistické a v Nietzscheho duchu často i křesťanské rovnostářství, ve společenských vědách si oblíbila socio-bologii obhajující přirozenost sociální nerovnosti a také teorii *hegemonie* italského komunisty Antonia Gramsciho, odmítající jakoukoliv diktaturu. *Nová pravice* soustředěná do diskusních klubů, jakým je např. pověstný pařížský *l'Horloge*, nevytvořila vlastní politické strany, nýbrž snažila se spíše duchovně ovlivnit stávající, zvláště pravicové strany.

Pokud jde o anglosaské zámořské země, setkáváme se v USA s ultrapravicovými organizacemi a spolky typu protičernošského *Ku-klux-klanu* (založen již v r. 1865) či organizace *Ariyan nations* (Árijské národy), založené v r. 1970 reverendem Richardem Girntem Butlerem. Mezi krajně pravicové americké organizace je často také řazena antikomunistická *Společnost Johna Birche* (1958), která se sama ovšem hlásí ke křesťanským hodnotám a zásadám americké ústavy a odmítá jakýkoliv rasismus a totalitarismus. S krajně pravicovým programem je možno se setkat také u některých politiků Republikánské strany. To platí s určitostí pro 50. léta o pověstném bojovníku proti *neamerické* činnosti Josephu McCarthym (1908–57) a pro 60. léta minulého století o guvernérovi Alabamy George Wallaceovi a o jeho koncepci *nativismu* a z mladších o Davidu Dukeovi, bývalém funkcionáři *Ku-klux-klanu*, který kandidoval už jako bývalý člen Republikánské strany v roce 1990 na místo senátora a získal 43,5 procenta hlasů a v roce 1991 na úřad guvernéra státu Louisiana (získal 700 tisíc hlasů) a do jisté míry i o ultrakonzervativním katolickém intelektuálovi publicistovi Patricku Buchananovi (nar. 1938), který v roce 2000 kandidoval v amerických prezidentských volbách za *Reformní stranu* založenou v roce 1992 Rossem Perrotem.

V Austrálii na sebe upozornila při posledních volbách 1998 do parlamentu státu Queensland *Strana jednoho národa* (One Nation Party; téměř 25 procent hlasů), ve-

dená Pauline Hansonovou, stavějící se zvláště odmítavě vůči trvajícím přístěhovalecům ze zemí tzv. třetího světa, globalizaci a proti oficiální podpoře původnímu obyvatelstvu.

Krajní pravice v postkomunistických zemích

Po rozpadu komunistických diktatur na konci 80. let 20. století se vynořují krajně pravicové strany a skupinky i v zemích bývalého východního bloku. Získávají na svou stranu jedince nespokojené jak s někdejšími komunismem, tak i často s postkomunistickým demokratickým vývojem. Jsou ovlivňovány tradičními nacionalistickými představami, reagují na otevření hranic a stěhování cizinců, působí na ně některé kulturní importy ze Západu, jako např. u hnutí *skinheads*.

V České republice se po roce 1989 objevila *Republikánská strana Československa-Sdružení pro republiku* spojovaná obvykle se jménem Miroslava Sládka, která pod praporem boje za národní zájmy a proti korupci vládních stran kolem sebe shromáždila plebejské nespokojence a v letech 1992 a 1996 zasedla dokonce v Poslanecké sněmovně. V roce 1998 ve volbách propadla, nicméně z jejího stínu vystoupily další krajně pravicové strany rekrutující své členy často opět ze *skinheadského* nebo jemu podobného hnutí: *Hnutí národního sjednocení* (HNS), *Národní fronta castistů*, *Národní obec vlastenecká* (NOV), *Vlastenecká fronta*, *Vlastenecká liga*, *Vlastenecká republikánská strana* (VRS), *Národní sociální blok* (NSB), *Vlastenecká alternativa*, *Národní odpor* atd.

Na Slovensku navázala po listopadu 1989 Slovenská národní strana (SNS) na tradici samostatného Slovenského štátu, aniž se ovšem identifikovala s klerikalismem někdejší *Slovenské strany ľudové*, nýbrž považuje se za pokračovatelku stejnojmenné strany z období před rokem 1918. Je trvale členem slovenského parlamentu. Ve svém programu se ovšem hlásí k dodržování zásad parlamentní demokracie, ochrany lidských práv, menšin ap.

V Polsku představují pravicový politický okraj skupinky a jedinci, kteří na sebe upozorňují antisemitským programem, nejvýznamnější je z nich *PWN-PSN* vedená Boleslawem Tejkowským, dále *PFN*, *SN* atp. V posledních volbách v září 2001 se dostaly do parlamentu tři seskupení považovaná za krajní pravici, a sice radikální rolnická protievropská *Sebeobrana* bývalého komunisty Andrzeje Lepera (Samoobrona; 10,2 procenta hlasů), těžící z těžkosti zůstaleho polského zemědělství, protikorupčněpopulistická *Strana práva a spravedlnosti*, vedená bratry Lechem a Jaroslavem Kaczyńskými (9,5 procenta hlasů) a národně-konzervativní, katolická, protievropská *Liga polských rodin* (7,87 procenta hlasů).

V Maďarsku se od tehdy vládnoucího *Maďarského demokratického fóra* odštěpila v roce 1993 *Strana maďarské spravedlnosti a života* (MIÉP), vedená známým spisovatelem Istvánem Csúrkou, zastoupená v parlamentu 1998–2002, zdůrazňující vedle práv jedince i úlohu národního společenství, odmítající globalizaci ap. Tato strana vstoupila v roce 1998 do parlamentu, ze kterého vypadla při posledních volbách 2002, kdy nedosáhla požadovaných pěti procent hlasů. Na okraji stojí za zmínku *Maďarský svaz pro blaho* (MNSZ), založený v roce 1994. Vystupuje proti Trianonské dohodě a její vůdce Albert Szabó na sebe upozornil i antisemitskými výroky.

V Rumunsku stojí na pravém okraji z významnějších seskupení populistická *Strana velkého Rumunska* (PRM), kterou založili v roce 1991 Corneliu Vadim Tudor, Eugen Barbu a Mircea Musat. Strana se hlásí k *levému středu*, obhájí myšlenku národa a vystupuje s požadavkem sjednocení Rumunska a Moldávie. Udržuje styky s Le Penovou Národní frontou. Zatímco v roce 1996 získala necelých 5 procent hlasů, v roce 2000 dosáhla 20 procent. Její kandidát sociolog a známý spisovatel C. Vadim Tudor (nar. 1949) se v posledních prezidentských volbách umístil na druhém místě.

V Srbsku zaujala dostatečně militantně-nacionalistické pozice *Socialistická strana* Slobodana Miloševiče, dědička někdejšího *Svazu komunistů Jugoslávie*. Nicméně se vedle ní vynořilo antikomunisticko-nacionalistické seskupení *Srbská radikální strana* Vojislava Šešelje, který prohrál v předposledních prezidentských volbách jen těsně v souboji s kandidátem vládnoucí socialistické strany Milanem Milutinovičem. V posledních parlamentních volbách v roce 1999 získala *Srbská radikální strana* 8,3 procenta hlasů.

Na Ukrajině se krajní pravice označuje za radikálně-nacionalistický směr a na rozdíl od prozápadních demokratických nacionalistů se jí připisuje politické autoritativství. Navazuje na tradici Petljurovy Ukrajinské lidové republiky a banderovců. Prosažuje důsledné oddělení Ukrajiny od Ruska (např. i pokud jde o pravoslavnou církev), zavedení ukrajinštiny ve všech oblastech veřejného života, centralismus, dosažení suverénní nezávislosti na Rusku. Do této oblasti patří strany *URP*, *UKPRP*, *KUN*, *UNA-UNSO*, *DSU*, *SNPU* a další. Nejradikálnější nacionalistické postoje zaujímá blok *Méne slov* (Menše slov) složený ze *Sociálně-národní strany Ukrajiny* (SNPU, lídr Roman Koval) a sdružení *Státní nezávislost Ukrajiny* (DSU, lídr J. Kryvoručko), k němuž je přidružena i polovojsenská organizace *Varta* vedená V. Stadnyčenkem. Význam krajních nacionalistických směrů v ukrajinském politickém životě není velký a omezují se hlavně na západní Ukrajinu (někdejší rakouskou východní Halič).

V Bělorusku byl v roce 1994 zvolen prezidentem Aleksandr Lukašenko, který posílil pravomoci prezidenta a potlačil v zemi demokratický parlamentarismus. V tomto směru je v současných evropských poměrech Bělorusko výjimečným případem. Autoritativní Lukašenkův režim budí na pohled dojem krajně pravicové diktatury s jejím vůdčovským principem, ale vychází spíše z komunistické tradice. Nejde o nějakou formu běloruského národního komunismu, neboť Lukašenko zamýšlí výhledově Bělorusko spojit s Ruskem.

Pokud jde o Rusko, objevila se krajní pravice v Rusku v době perestrojky v druhé polovině 80. let v hávu hnutí *Pamjat'*, které si ještě ovšem nemohlo klást politické cíle. Po zavedení parlamentní demokracie po roce 1991 došlo v zemi k polarizaci antidemokratických sil, které se odvolávají buď na komunistickou tradici Sovětského svazu, nebo na tradici ruského carského samoděržaví. Z hlediska našeho zaměření na krajní pravici je zajímavý druhý směr. Sem patří více stran a hnutí, z nichž bojovný nacionalismus a šovinismus zastupují *Ruská liberálně-demokratická strana* (založená v r. 1989; 1993 nejsilnější strana v Dumě, 1995 třetí nejsilnější v Dumě) Vladimira Volfoviče Žirinovského (nar. 1946; v prezidentských volbách 1991 skoro 8, 1996 skoro 10 procent hlasů), hnutí *Spas* V. Daviděnka, *Strana duchovního obrození Ruska* L. Makarovové, *Ruská strana* V. Korčagina a *Hnutí vlasteneckých sil – Ruská věc* O. Ivanova, J. Petrova a M. Sidorova. Kromě liberálních demokratů jsou tyto strany a hnutí ovšem nevýznamné.

Hlavac.Jan@seznam.cz

Literatura

Assheuer, Thomas, Sarkowicz, Hans: *Rechtsradikale in Deutschland. Die alte und neue Rechte*. München 1992

Beyme, Klaus von: *Parteien in westlichen Demokratien*. München 1982

Falkenberg, Susanne: *Populismus und populistisches Moment im Vergleich zwischen Frankreich, Italien und Österreich*. Dizertační práce, Universität Duisburg 1997

Johnson, Douglas: *The New Right in France*. Ve sborníku: *Neofascism in Europe*. London 1991

Lipset, S. M.: *Homo politicus*. In: *Vědecké informace Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy*. Praha 1967

Nacionalistické politické strany v Evropě. Ed. Dančák, Břetislav, Fiala Petr. Brno 1999

Nolte, Ernst: *Der Faschismus in seiner Epoche*. München 1963, 1979

Petzoldt, Joachim: *Konservative Theoretiker des deutschen Faschismus*. Berlin 1978

Vaughanová, Michalina: *The Extreme Right in France: „Lepénisme“ or the Politics of Fear*. Ve sborníku: *Neofascism in Europe*. London 1991

Winock, Michel (a kolektiv): *Historie extrémní pravice ve Francii*. Praha 1998

Odzbrojenie

V súvislosti s krízou okolo Iraku a Severnej Kórey sa opäť do popredia dostali otázky odzbrojenia a kontroly zbrojenia. Pokusy regulovať zbrojenie sa vyskytli ešte v staroveku a stredoveku – išlo o rôzne dohody a rozhodnutia zakazujúce stavanie pohraničných pevností alebo nariadujúce ich zbúranie, či normy zakazujúce použitie niektorých zbraní a prostriedkov (jedov, kuší, hrotov s háčikmi).

DANIEL ŠMIHULA

Pred druhou svetovou vojnou ako – tak úspešné boli len konferencie o obmedzení námorného zbrojenia (washingtonská v roku 1921–22 a dve londýnske v roku 1930 a 1936).

Moderné odzbrojovacie dohody alebo dohody o obmedzení zbrojenia sa začínajú objavovať po zvýšení dôvery medzi ZSSR a USA na konci 50-tych rokov. Dodnes sú do veľkej miery spojené s vtedajšou bipolaritou, a tak je na mieste výzva na ich revíziu, rozšírenie alebo prispôsobenie novému medzinárodnému usporiadaniu. Je zrejmé, že úsilie zamerané na kontrolu zbrojenia vychádza z omnoho realistickejších predpokladov než pacifistické úsilie dosiahnuť odzbrojenie – nebudaj úplné. Podľa všetkého sa zdá, že myšlienke odzbrojenia sú viac naklonené malé štáty ako veľké. Vedia totiž, že ich bezpečnosť a existencia viac závisí na dodržiavaní medzinárodného práva a celkovej pacifistickej nálade vo svete, než je tomu v prípade veľkých štátov, ktoré sa môžu spoliehať na vlastnú silu. Mocnosti je ťažké prinútiť k skutočnému odzbrojeniu, pokiaľ majú dojem, že svetový poriadok má výrazne anarchistické rysy.

V oblasti odzbrojenia poznáme niekoľko typov odzbrojovacích zmlúv¹⁾:

- Zmluvy o odzbrojovacích pásmach, vo ktorých je zakázané umiestňovať všetky alebo aspoň niektoré zbrane

- Zmluvy o zákaze alebo likvidácii určitých druhov zbraní

V oblasti kontroly zbrojenia existujú zmluvy:

- Tzv. horizontálnej kontroly – teda pokusy zabrániť šíreniu istých zbraňových systémov medzi štátmi. Najtypickejšou je Zmluva o nešírení jadrových zbraní z roku 1968 a rôzne dohody o monitorovaní alebo zákaze obchodu so zbraňami.

- Zmluvami tzv. vertikálnej kontroly sú všetky dohody o rôznych kvantitatívnych a kvalitatívnych limitoch výzbroje, otvorenom nebi, systéme inšpekcií a pod. Ich hlavným cieľom je zvýšiť dôveru a zabrániť tomu, aby sa špirála zbrojenia vymkla spod kontroly.

Redukcia zbrojných arzenálov, ich vzájomná kontrola a obmedzenia šírenia a predaja zbraní vytvárajú situáciu väč-

šej vzájomnej dôvery, a tak do istej miery znižujú pravdepodobnosť vypuknutia konfliktu (pri veľkom nahromadení zbraní dokonca náhodného) a zároveň, ak vypukne, aspoň v počiatočnom období obmedzujú jeho ničivosť. V poslednom čase sa dokonca pozornosť presúva ku kontrole menej sofistikovaných a na prvý pohľad menej nebezpečných prostriedkov: ku kontrole šírenia ručných zbraní a zákazu výroby protipechotných mín. No ako to už však bolo zdôraznené – žiadna kontrola či redukcia vojenských arzenálov pravdepodobnosť vojny neodstraňujú úplne. Je isté, že po vypuknutí nepriateľstva obe strany zabudnú na všetky kvalitatívne a kvantitatívne obmedzenia výzbroje, lebo ich k tomu prinúti logika vojny, no ak sa podarí konflikt medzinárodnému spoločenstvu zastaviť ešte v počiatočkoch, škody spôsobené vojnou nemusia byť také veľké, pretože v prvej etape boli nasadené nie príliš početné sily, ktoré sa nestihli dostatočne rozrásť.

Všetky obmedzenia zbrojenia závisia od celkového ovzdušia a dôvery v medzinárodných vzťahoch. V súčasnom svete môžu byť za istých okolností tieto predpoklady pomerne rýchlo narušené. Niekdajšie súperenie medzi západnými demokraciami a komunistickými štátmi je už samozrejme prekonané, no ohnisko zbrojenia sa môže preniesť do islamských krajín, južnej a východnej Ázie. Tieto štáty už sú dnes ekonomicky vyspelejšie, takže na zbrane majú dostatočné prostriedky, začínajú tvrdo medzi sebou mocensky súperiť a pokúšajú sa vybudovať dostatočne silný vojenský potenciál, ktorý by ich ochránil pred prípadnými vojenskými zásahmi zo strany západných štátov (bez ohľadu na motiváciu takéhoto zásahu). Je málo pravdepodobné, že niektorá z ústredných mocností niekdajšej bipolarity, a tým pádom aj odzbrojovacieho úsilia priamo jednostranne vypovie niektorú zo zmlúv o odzbrojení alebo kontrole zbrojenia, či nešírení zbraní,²⁾ no po skončení niekdajšej rivality a naopak pri objavení sa nových bezpečnostných výziev možno predpokladať, že sa staré zmluvy stanú neaktuálnymi alebo dokonca obsolentnými. (Do istej miery to

je prípad zmluvy o protiraketovej obrane z roku 1972.)

Pri pohľade do budúcnosti odzbrojenia a kontroly zbrojenia je dôležité si uvedomiť, že pri každom druhu v tejto oblasti existujú špecifické dôvody na to, aby boli porušené.

V prípade zmlúv stanovujúcich limity počtov jednotlivých druhov zbraní, resp. kvality (napr. maximálny výtlak bojovej lode alebo krížnika – tento druh dohôd môže byť spojený aj s redukciami existujúcich arzenálov) je dodržiavanie zmienovaných limitov založené na vzájomnej dôvere i presvedčení, že tieto limity odrážajú reálny mocenský pomer a potrebu. Ak niektorá krajina dospeje k názoru, že dohoda ju príliš obmedzuje, je zastaraná, pretože situácia, z ktorej vychádzala, bola prekonaná rastom vlastnej moci, dohodu poruší. Klasickým príkladom je nemecké odstúpenie od podmienok versailleskej zmluvy a obmedzení na výstavbu armády. Japonsko zase v tridsiatych rokoch po rozpade anglo-japonského spojenectva žiadalo zvýšiť vzájomne dohodnuté pomery námornej sily ustanovené na washingtonskej konferencii, pretože začalo mať pocit, že osamotene čelí aliancii anglosaských mocností. Keď sa mu to nepodarilo, zmluvy vypovedalo. Rusko po vypuknutí bojov na Kaukaze v roku 1994 požadovalo prehodnotiť kvóty na vojenskú výzbroj na tzv. južnom krídle európskeho priestoru atď.

V prípade dohôd zakazujúcich používanie niektorých zbraní (chemických, biologických, striel dum-dum, protipechotných mín, prostriedkov obrany proti medzikontinentálnym raketám a pod.) – vrátane likvidácie alebo zákazu výroby a inštalácie – sa s výnimkou poslednej tretiny 20. storočia v dejinách zrejme nikdy nepodarilo dlhodobo zamedziť výrobe a používaniu niektorých druhov zbraní, ak sa už raz objavili. Dokonca ani v obdobiach reálneho ekonomického a technologického úpadku. Napríklad historici sa dlho domnievali, že po páde rímskej ríše zanikla jej vojenská obliehacia technika – novšie štúdie dokazujú opak – rímske obliehacie stroje boli používané aj nástupníckymi barbarskými štátmi – len bolo o tom menej písomných správ. Inovácie v zbrojárskych oblastiach majú tendenciu sa udržať za akýchkoľvek okolností – štát, ktorý by sa zriekol niektorých zbraní, by na to mohol škaredo doplatiť. Zákaz niektorých zbraní sa v historických dobách ako-tak presadil len vtedy, ak išlo o zbrane s neovládateľným alebo ťažko nasmerovateľným účinkom (napr. jedy, biologické a chemické zbrane), takže záujem na ich zákaze bol obojstranný, alebo išlo o zbrane, ktoré už boli prekonané – napríklad veľmoci sa mohli ľahko v poslednej dobe dohodnúť na zákaze už zmienovaných chemických

zbraní, pretože vlastnia omnoho účinnejšie jadrové. Alebo ak pôsobili veľmi špecifické okolnosti: Sovietsko-americká Zmluva o obmedzení systémov protikraketovej obrany z roku 1972 bola možná len preto, že jediní dvaja vlastníci skutočne významných jadrových arzenálov sa symbolicky zriekli svojich štítov a svoju bezpečnosť založili na akceptovaní stratégie vzájomného zaručeného zničenia. Oba rovnako silné štáty boli jeden voči druhému v pozícii rukojemníka. Toto prestalo platiť pri nástupe nových potenciálnych hráčov do hry na prelome tisícročí: Pekingu a niektorých ázijských krajín. Dva štáty sa teraz môžu navzájom zlikvidovať jadrovými údermi, no ten tretí – nezúčastnený prežije nepoškodený a bude vládnuť... Preto aj USA v júni 2002 od zmluvy odstúpili. V literatúre sa niekedy uvádza príklad Japonska, v ktorom sa údajne presadil v 17. storočí na takmer dve storočia zákaz používania a výroby strelných zbraní.³⁾ Centrálna vláda po zjednotení krajiny tak chcela zachovať spoločenskú prestíž aristokratov – samurajov. Na to, nakoľko bol tento zákaz skutočne dodržiavaný, sú rôzne názory. V každom prípade sa to podarilo len v prísnej politickej a geografickej izolácii a v situácii, keď centrálna vláda už nemala žiadneho súpera. V druhej polovici 19. storočia však Japonsko, ktoré bolo zrazu konfrontované s prenikajúcou euro-americkou mocou, muselo vyvinúť značné úsilie, aby ho nepostihol osud iných zaostalých krajín.

Zmluvný zákaz šírenia a obchodovania s niektorými zbraňami (najmä do krajín, ktoré ich nevlastnia) je v praxi dlhodobo nepresaditeľný. A vo svojej podstate nie príliš korektný. Ten, čo zmienené zbrane má, bráni druhým, aby ich získali. To je postoj, ktorý musí vzbudzovať primeranú nedôveru a posilniť skrytú snahu tieto zbrane získať. Napriek Dohode o nešírení jadrových zbraní z roku 1968 počet ich vlastníkov pomaly ale isto narastá. K päťici pôvodných jadrových mocností zo šesťdesiatych rokov – USA, ZSSR (Rusko), V. Británia, Francúzsko, Čína pribudli Izrael, India a Pakistan a Severná Kórea je zrejme len krok od členstva v tomto klube. Jediné krajiny, ktoré sa zriekli jadrových zbraní, ktoré mali vo vlastníctve, boli: JAR, Bielorusko, Ukrajina, Kazachstán – všetky z veľmi špecifických a neopakovateľných príčin. Južná Afrika preto, že biela vládna vrstva na konci obdobia apartheidu nedokázala predvídať následný vývoj v krajine a ani odhadnúť, komu sa ich jadrové zbrane nakoniec dostanú do rúk. Preto sa rozhodla svoje arzenály radšej zničiť. Bielorusko, Ukrajina a Kazachstán boli pod silným medzinárodným tlakom, ktorému ako mladé ekonomicky slabé štáty nedokázali v danom momente vzdorovať, a čo je rozhodujúce – zbrane síce boli v ich formálnom vlastníctve, no príslušné kódy

a iné prostriedky ovládania mala v rukách Moskva.

Čo sa týka pásiem s úplnou alebo čiastočnou demilitarizáciou, z minulosti poznáme rôzne dohody o demilitarizácii pohraničných pásiem alebo zákaze výstavby pevností. Najstaršiu doteraz dodržiavanou zmluvou je britsko-americká z roku 1818 o demilitarizácii Veľkých amerických jazier.⁴⁾ V koloniálnom období bola celá subsaharská Afrika taktiež značne demilitarizovaná a tieto neformálne dohody pochádzajúce ešte z čias Berlínskej konferencie v roku 1885 boli napodiv koloniálnymi mocnosťami rešpektované, čo vysvetľuje aj prekvapivo nízke početné stavy vtedajších koloniálnych armád.⁵⁾ Po dosiahnutí nezávislosti armády bývalých kolónií postupne narástli päť – až desaťnásobne! V súčasnosti existujú dohody o demilitarizácii Antarktídy a kozmického priestoru ako aj dohody o čiastkovej selektívnej demilitarizácii veľkých oblastí planéty – tzv. bezjadrové zóny. Tie sa však nachádzajú v nie príliš exponovaných oblastiach, čo je len znakom toho, že sa presadili len tam, kde vôľa rozmiestňovať zbrane či dokonca sa vyzbrojovať nukleárnymi zbraňami bola slabá. V prípade rozsiahlej dlhšej vojny medzi silnými mocnosťami sa nedá predpokladať, že obe strany dlhodobo odolajú pokušeniu napadnúť protivníka z oblasti, z ktorej to on neočakáva, respektíve, kde aspoň spočiatku nehrozia prekážky z jeho strany. To bol aj príklad spomenutej Afriky. Ako náhle vypukla prvá alebo druhá svetová vojna, koloniálne mocnosti bez váhania mobilizovali státisíce Afričanov a nerozpakovali sa proti sebe bojovať aj na africkej pôde.

Všetky uvedené príklady dokazujú, že dosiahnuť pokrok v odzbrojení či kontrole zbrojenia nie je jednoduché. Štáty nedôverujú jeden druhému, a pokiaľ neexistuje jeden ústredný garant dohôd (silná mocnosť alebo niečo na spôsob efektívnej svetovej vlády), vždy budú mať snahu si udržať dostatočne vojenské kapacity. Istou výnimkou môže byť zatiaľ len európsky priestor, kde sa vzťahy medzi štátmi dostali na kvalitatívne inú úroveň.

dsmihula@hotmail.com

Literatúra:

Diamond, Jared: Osudy lidských spoločností, Columbus, Praha, 2000.

Krejčí, Oskar: Mezinárodní politika, Ekopress, Praha, 2001.

Lacina, Karel: Politikové v uniformách, Mladá fronta, Praha, 1981.

Ondřej, Jan: Místo odzbrojení v mezinárodním právu na přelomu tisíciletí, Právník, 8/2000, Praha.

1) Krejčí, 2001, s. 452.

2) Ondřej, 2000, s. 787.

3) Diamond, s. 276, 2000.

4) Krejčí, 2001, s. 451.

5) Lacina, 1981, s. 142.

Pečinka, P.: Zelená zleva? Historie ekologických stran v Evropě, Praha, G plus G, 2002, 261 s.

Autorovým cieľom bolo predstaviť čtenáři nebývale rozsáhlou tematiku, vývoj stran zelených vo všetkých štátoch Európy, od vzniku prvých environmentálne orientovaných skupín v 70. rokoch pred viac či menej úspešnými pokusmi o vytvorenie celostátných politických strán až po súčasnosť snahu týchto formácií o nalezanie pozície v systéme politických strán jednotlivých zemí. Stránam zelených boli doposiaľ v našej odbornej literatúre venované len kratšie texty, resp. boli súčasťou projektov venovaných systémom politických strán, v publicistickej se pak stávaly predmetom zájmu predovšetkým v súvislosti s rôznymi témami, ke ktorým sa umiernené i radikálne environmentalistické skupiny vyjadrujú. *Zelená zleva?* tak predstavuje svým zaměřením v našich podmínkách co do rozsahu i množství podávaných informací zcela nový projekt.

Kniha postihuje s výjimkou najmenších zemí (San Marino, Vatikán, Monako, Andorra) všetky evropské štáty, země kavkazského regionu, nadnárodní organizace ekologických stran v Evropě a ve formě výčtu ekologické strany v ostatních částech světa. Text je členěn do 11 částí, které dělí Evropu na 9 geografických celků (zbylé dvě části jsou pak věnovány nadnárodním a mimoevropským formacím), kapitoly v jednotlivých částech jsou věnovány jednotlivým zemím v daném okruhu, delší kapitoly jsou pak rozděleny do podkapitol věnovaných konkrétním skupinám či událostem, které měly význam pro vývoj stran zelených. Autor při popisu jednotlivých zemí postupoval převážně chronologicky. Kapitoly začínají stručným hodnocením podmínek pro vznik a úspěšnost strany zelených (nejlépe se jim daří v zemích s vyšší životní úrovní, s početnou postmateriálně orientovanou městskou střední vrstvou a s proporcí volebním systémem s nízkými překážkami kladenými na získání křesla v parlamentu), následuje popis prvých, většinou lokálních, skupin aktivistů, které se orientovaly na problematiku životního prostředí a postupně se propojovaly na regionální i celostátní úrovni (v západní Evropě v 70. a 80. letech, ve východní Evropě od disidentských ekologických skupin v 80. letech). Po vzniku strany zelených autor popisuje její vývoj, v zemích, kde působí více těchto stran se pak v hlavní linii věnuje podrobnějšímu chronologickému popisu vývoje nejsilnější formace (jako mezníky slouží volby či významné události ve vývoji stran, u nejdůležitějších formací jsou pak samostatně podkapitoly věnovány konkrétním problémům, např. jakým způsobem se vyrovnávaly s vládní odpovědností), menším stranám věnuje samostatně podkapitoly

Zelená zleva?

ly, se zcela marginálními skupinami se setkáváme pouze v situaci, kdy nějakým způsobem ovlivnily či se pokusily ovlivnit vývoj silnějších formací.

Ačkoliv z úvodu je zřejmé, že autor dává přednost ekologickým stranám nacházejícím se nalevo od středu a spolupracujícím se socialisty či sociálními demokraty, v samotném textu se jeho preference prosazují minimálně. Omezuje se na konstatování faktů spojených s vývojem strany, a pokud poukazuje na neúspěšnost jiných směrů v environmentalistickém hnutí (především se to týká tzv. hlubinných ekologů), podkládá svá tvrzení marginálním postavením těchto subjektů ve srovnání s „levicovými“ zelenými ve stejných či sousedních zemích. Při popisu úspěšných zelených, ať již „levicových“, nebo řídicích se zásadou „ani vpravo, ani vlevo, ale vpředu“, zachovává autor v hodnocení neutralitu. U pravicově orientovaných zelených, kteří se do jisté míry začali prosazovat počátkem 90. let v některých východoevropských zemích, je kritičtější. V řadě případů se autor omezil jen na poukázání na zásadní programové odlišnosti od toho, co je běžné u zelených na Západě, a i když je celkové vyznění popisů těchto stran kritičtější, v delší perspektivě se zatím prokazuje, že jejich způsob chápání ekologické politiky nevedl k úspěšnému etablování se na politické scéně.

Nejdelší kapitoly jsou pochopitelně věnovány zemím s úspěšnými ekologickými stranami (Německo, Francie), řadě především východoevropských zemí je naopak věnována jedna strana, v některých případech i jen jeden odstavec. Jejich zařazení je vzhledem ke snaze o popis situace ve všech zemích Evropy pochopitelné, na druhé straně rele-

vantní data z těchto zemí jsou velmi obtížně dostupná (autor se u nich často může spolehnout pouze na údaje zprostředkované západoevropskými zelenými, nebo na značnou dobu neaktualizované tamní internetové stránky – vývoj zelených v řadě zemí je tak doveden pouze do 2. poloviny 90. let). Celkový přínos těchto odstavců je přinejmenším sporný a spíše „zabírají prostor“ těm západoevropským zemím, kde jsou strany zelených etablované a kde autor musel v zájmu udržení přiměřeného rozsahu ponechat bez podrobnějšího rozvedení některá bezpochyby zajímavější témata či podrobnosti, případně se omezit na určitý výčet toho, co nějakým způsobem vypovídá o sledované straně a jejím vývoji. Především v případě první kapitoly, která je věnována Německu, je čtenář místy až zahlcen značným množstvím jmen, událostí, statistických údajů, frakcí a stran. V této i některých dalších kapitolách by pravděpodobně bylo výhodné, kdyby se některá data (výsledky voleb, sociologické průzkumy týkající se voličů ekologických stran apod.) místo rozepsání v textu objevila v tabulkách.

Vzhledem k širokému záběru celé publikace se autor nevyhnul určitým nepřesnostem. Například při popisu volebních systémů, které mají značný vliv na možnost prosazení ekologicky orientovaných stran, u Rakouska (s. 44) nezmiňuje čtyřprocentní klauzuli pro vstup do parlamentu (pouze uvádí, že se na rozdíl od Německa nepoužívá pětiprocentní klausule, u Španělska (s. 145) je zcela opomenuta tříprocentní bariéra na regionální úrovni. S dalšími nepřesnostmi se setkáváme u Severního Irsku (na s. 104 se mluví o katolické většině a protestantské menšině), nepřesně je přeložena zkratka francouzské anti ekologické Chasse,

Pêche, Nature, Traditions (s. 71 a 256). Rušivě působí určitá nepřesnost při překládání cizích zeměpisných jmen do češtiny. Autor se celkem důsledně drží českých variant, ale v některých případech je opouští (především v případě Němenu je jeho originální litevské jméno Nemunas v českých podměnkách značně nefrekventované). Určitá nejasnost je v překladu termínu „Liste“, kde autor užívá variantu „listina“, méně často pak „kandidátka“, přičemž u lucemburské „Alternativní kandidátky – Braňte se!“ (AL-WL) užívá jiné varianty v textu a jiné v seznamu zkratk. Seznam zkratk také neobsahuje některé v textu zmíněné formace (Dánskou stranu životního prostředí – DM, Lidovou demokratickou stranu Finska – SKLD, bohužel opomenuta byla i Evropská federace stran zelených – EFGP).

Z technického hlediska také není kniha zcela doladěna, když bylo opomenuto při vkládání čtyřstránkového obsahu na začátek knihy posunout v něm uváděná čísla stran. Po nalezení konkrétní podkapitoly v obsahu je proto při hledání v knize nutné počítat s tím, že začíná o čtyři strany dále, než uvádí obsah.

Navzdory uvedeným nedostatkům představuje *Zelená zleva?* cenný zdroj informací. Čtenář, který hledá základní přehled o pozici a stavu environmentálně orientovaných stran v konkrétní evropské zemi, získá řadu podrobných relevantních dat, badatel zabývající se danou zemí zevrubněji pak vedle nich nalezne odkazy umožňující dohledat v knize neuváděné podrobnosti. Pro poznání celého zeleného proudu politiky pak umožňuje kniha nahlédnutí na fenomén těchto stran v celé jejich pestrosti a různorodosti a srovnání úspěšnosti různých strategií a programů, kterými se snažily strany zelených etablovat na politické scéně.

Jakub Šedo

Sedo@fss.muni.cz

Mazúrek, J.: Európske štúdie. Pohľad na historický, politický, hospodársky, sociálny, diplomatický a kultúrny vývoj Európy. WIST, Martin 2002, s. 636.

Dielo vysokoškolského pedagóga doc. PhDr. Jaroslava Mazúreka, CSc., s názvom *Európske štúdie* predstavuje významný prínos pre rozšírenie najnovšej slovenskej knižnej ponuky venujúcej sa štúdiu historického vývoja Európy. Autor pôsobí na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela, vedie Centrum kanadských štúdií na Univerzite Mateja Bela a je členom International Political Science Association a Central European Political Science Association.

Už sám podtitul tejto rozsiahlej, obsahovo bohatej a zaujímavovo spracovanej publi-

O histórii Európy

kácie – *pohľad na historický, politický, hospodársky, sociálny, diplomatický a kultúrny vývoj Európy* – odhaľuje hlavný zámer autora. Jeho cieľom nebolo napísať ani klasickú učebnicu dejepisu a ani historickú príručku, ale sprístupniť v chronologickom slede ucelený prehľad o najvýznamnejších historických udalostiach v Európe.

Jednotiacim motívom prelínajúcim sa celým obsahom knihy je nielen príspef k poznaniu dejín európskeho kontinentu, ale predovšetkým príspef k postupnému vytváraniu nového prístupu k histórii na

Starom kontinente. Vývoj v Európe od čias starovekého Grécka až po najnovšie integračné ambície v rámci Európskej únie je potrebné vnímať ako spoločnú skúsenosť všetkých národov a štátov Európy, ako spoločné dedičstvo nás Európanov a ako spoločný základ pre spoločnú európsku identitu v budúcnosti. Samozrejme, Európa nikdy nebola jednoliata, či už politicky, ekonomicky, spoločensky, kultúrne. Autor si túto skutočnosť veľmi dobre uvedomuje a pravdupovediac ju aj využíva ako metódu pri spracovaní takej obsahovo

rôznorodej témy ako je komplexný prístup k európskej histórii. Vývoj v Európe nie je možné správne pochopiť vo všetkých jeho súvislostiach len sústredením sa na históriu a politiku. Nezriedka boli pre náš kontinent významnejšími faktormi vývoja práve sociálne, hospodárske a kultúrne impulzy. Objektívne zachytiť všetky tieto aspekty na obmedzenom priestore je náročná úloha. Autor k jej spracovaniu pristúpil vhodným a pre čitateľa priťažlivým spôsobom, a to selektívnym výberom najzaujímavejších, často v publikáciách o histórii menej pertraktovaných dejinných udalostí a najvplyvnejších osobností. Z tohto prístupu vyplynula i štruktúra samotnej publikácie – pre jej široký záber nebolo možné zvoliť osobitné kritérium určujúce podrobnejšie členenie textu do jednotlivých kapitol.

Prvou témou *Európskych štúdií* je história písma. V rámci nej autor sústredil svoj záujem na vývojové stupne a typy písma. Bližšie charakterizuje okrem fénického a gréckeho písma, latinky a slovanského písma aj mezopotámske klinové písmo, indické, egyptské a čínske písmo. Nasledujúcu časť venuje otázke starovekých olympijských hier, ich zrodu, základnej myšlienke, priebehu a vývinu. Obdobiu starovekého Ríma v autorovej pozornosti dominuje Gaius Iulius Ceasar a jeho politický i životný osud.

Plynulý prechod do stredoveku je uskuotočnený dvoma kapitolami – o židovskom národe, jeho špecifikách, judaizme a o kresťanstve (osobnosť Ježiša Nazaretského, kresťanská ideológia). Za jednu z najpútavejších pasáží knihy považujeme spracovanie do dnešných tajomstvom zahalenej témy – rád templárskych rytierov (s. 28–34). V rámci nej autor opisuje vznik rádu, jeho regule, organizáciu, najvýznamnejších veľmajstrov i okolností jeho zániku. V nasledujúcich častiach je vývoj v Európe analyzovaný v jednote politických a náboženských udalostí, predovšetkým prostredníctvom učenia Husa, Luthera, Kalvína a kontroverzne vnímaného Savonarolu. Na kapitoly o revolučných udalostiach v Nizozemsku 16. storočia, Anglicku 17. storočia a o 30-ročnej vojne nadväzujú časti venované jedným z najvplyvnejších osobností svojej doby – Petrovi I. a Ludovítovi XIV.

V centre ďalšieho okruhu tém stojí problematika Veľkej francúzskej revolúcie. Autor sa k nej dostáva cez osvietenstvo a cez stručný popis prác najvýznamnejších osvietenenských filozofov. Popis revolučných udalostí vo Francúzsku doplnený uvedením Robbespierreovho životopisu i textu Deklarácie práv človeka a občana vyúsťuje do napoleonskej éry a s ňou spätých udalostí (napoleonské vojny, Viedenský kongres, Svätá aliancia). Ďalšie časti sa zaoberajú priemyselnou revolúciou, jej socio-ekonomickými dôsledkami, zámorskými objavmi a kolonializmom, pričom čitateľa dynamicky prenášajú zo stredoveku do novoveku.

K udalostiam 19. storočia pristupuje autor najmä prostredníctvom osobnostných profilov najdôležitejších štátnikov a ich politických krokov. Priestor venuje napr. Benjaminovi Disraelimu, Františkovi Jozefovi I., Napoleonovi III., Giuseppe Garibaldiemu či Ottovi von Bismarckovi. Sklonok tohto storočia patril aliančným pohybom (Trojspolok, Trojdohoda) a vyústil do prvej svetovej vojny. Aj pri jej opise autor aplikuje svoj prístup: významné udalosti a dôležité osobnosti. Od tohto miesta, keďže ide o najnovšie dejiny, je výklad podrobnejší a sústreďuje sa nielen na ústredné témy.

Prvý kompaktný blok v rámci 20. storočia predstavuje v autorovom spracovaní vývoj v Rusku a neskoršie v Sovietskom zväze – od pádu cárizmu, cez Októbrovú revolúciu a osobnosť V. I. Lenina až k obdobiu stalinizmu (kult osobnosti, kolektivi-zácia, stalinský teror, záhadná smrť J. V. Stalina). K vývoju v prvej Československej republike sa dostáva staťou o česko-slovenských légiách (s. 232–236), nasleduje popis politického systému prvej ČSR, analýza národnostnej a náboženskej štruktúry obyvateľstva, hospodárskych a sociálnych pomerov a zahraničnej politiky. Medzinárodnopolitickej situácii venuje autor pozornosť v častiach o zmluve z Trianonu a o vývoji na Balkáne a v Grécku. Rozsiahly priestor je vymedzený pre fašistický režim v Taliansku a osobnosť Benita Mussoliniho, výklad je obohatený iskrivými citátmi Duceho (s. 261–263) a zakončený pohľadom na fašistickú spoločnosť. Dejiny medzivojnového Nemecka začína autor pri Versailleskej „potupe“ (s. 276) a charakteristikou Výmarskej republiky a jej zahraničnou politikou postupne prechádza k nástupu nacizmu. Medzi dvoma svetovými vojnami je zachytený ďalej nielen vývoj v Nemecku a Veľkej Británii, ale aj vývoj európskej kultúry (nové umelecké prúdy, literatúra, film, hudba, filozofia – s. 308–314).

K druhej svetovej vojne autor prenáša čitateľov cez pútavo spracované kapitoly o Adolfovi Hitlerovi. Životopis Führera, analýza jeho osobnosti, jeho charismatického a demagogického štýlu pôsobenia v politike, charakteristika „Mein Kampf“ a NSDAP smerujú k opisu vypuknutia vojny. Zhrnutie politickej a spoločenskej situácie vtedajšieho Nemecka obsahuje kapitola o koncepcii nacistického štátu a charakteristike totalitarizmu (s. 341–354), v rámci ktorej sú bližšie rozvzdané i Norimberské zákony (s. 348–349). Pred popisom priamych udalostí druhej svetovej vojny autor ešte objasňuje vývoj nemecko-talianskych vzťahov v období rokov 1933–1943, nemeckú zahraničnú politiku v rokoch 1939–1941 a postavu ministra zahraničných vecí Joachima von Ribbentropa, priebeh občianskej vojny v Španielsku a Frankovu diktatúru. Z vojnových rokov 1939–1945 venuje autor zvláštnu pozor-

nosť leteckej bitke o Britániu, situácii na východnom fronte a otvoreniu západného frontu (operácia Overlord) a svoj výklad dopĺňa profilom Winstona Churchilla. Hrôzy vojny dokumentuje popisom koncentračných táborov a holokaustu (s. 421–433). Zvrátenosť nacistického vedenia dokladuje analýzou plánu Lebensborn (s. 437–442) a všetko zakončuje potrestaním nacistických pohlavárov v Norimberskom procese.

Povojnovú medzinárodnopoliticкую situáciu osvetľuje autor na pozadí konferencií Veľkej trojky v Teheráne, na Jalte a Kryme a náš vnútropolitický vývoj zasa na pozadí osudu Eduarda Beneša a jeho aj dnes aktuálnym dekrétom. Dôležité miesto patrí Marshallovmu plánu a jeho významu pri obnove Európy. Obdobný význam autor prisudzuje sovietskym geopolitickým záujmom v strednej a juhovýchodnej Európe, ktoré podrobne analyzuje od r. 1939 až do r. 1947. Ďalšie časti knihy sú venované studenej vojne a obdobiu bipolarity v Európe. Aj najnovšie dejiny štátov Európy sú v *Európskych štúdiách* prepletené profilmi najvýznamnejších osobností (napr. Ch. de Gaulle, F. Mitterrand, M. Thatcherová, N. Čruščov, L. Brežnev). Z povojnových československých dejín autor do svojej knihy zaradil „Pražské jar“ a Chartu 77 (s. 562–573). Koniec studenej vojny je predmetom rozboru v štyroch dimenziách – Gorbačov a jeho politika, demokratizácia komunistického bloku, zjednotenie Nemecka a európska integrácia smerujúca k vytvoreniu EÚ. Poslednú kapitolu autor venoval problematike budovania Európskej menovej únie.

Obsiahnuť v rámci jednej knižnej publikácie tak bohatú históriu tak rôznorodého kontinentu, aký Európa bezpochyby reprezentuje, nie je možné. Autor sa o to ani ne snažil. Jeho ambíciou bolo napomôcť čitateľovi, a to nielen študentom vysokých škôl, v orientácii v európskych dejinách a predložiť mu študijný prostriedok k prehľbeniu jeho všeobecného rozhľadu. A tento zámer sa mu naplnil podarilo.

Peter Rosputinský

sputin@pobox.sk

Sudetoněmecké vzpomínání a zapominání

Eva Hahnová – Hans Henning Hahn: Sudetoněmecké vzpomínání a zapominání C: Votobia Praha, 2002, 234 stran, ISBN 80-7220-117-4.

Česko-německý manželský pár – oba historici – Eva Hahnová, bývalá vědecká pracovnice mnichovského Collegia Carolina (1981–1999), a profesor východoevropských dějin na univerzitě v Oldenburgu a předseda vědecké rady Spolkového ústavu pro kulturu a dějiny Němců ve východní Evropě se ujali náročného úkolu: shromáždit a komentovat alespoň vybrané, avšak typické ukázky přístupu Němců z Čech, Moravy a Slezska k jejich vlastním i českým dějinám.

Na 234 stranách přesně citovaných pramenů dokumentují manželé Hahnovi, že v českých zemích žili (a žijí) dva druhy Němců – čeští a sudetští. Ti první se vždy pokládali za občany českého státu, respektovali jeho zákony a spolupracovali s Čechy i s občany jiných národností jako rovní s rovnými. Demokratickou ČSR hájili spolu s ostatními občany proti hitlerovskému hnědému moru.

Ty druhé popřye označil „putující učitel Svazu Němců v Čechách“, poslanec vídeň-

ské říšské rady a později (1920–1933) i člen senátu ČSR, ještě později člen Hitlerovy NSDAP a po odsunu i Ackermann Gemeinde Franz Jesser (1869–1954) za „Němce sudetské“. Tento pojem vznikl tedy před ustavením Československa, a to v úzké spojitosti s vývojem radikálního všenněmeckého nacionalismu ve starorakouském všenněmeckém prostředí. Jak ukazují manželé Hahnovi, jsou Němci sudetští politicky i ideologicky vyhranění. Země na východ od Německa (včetně tzv. českého prostoru) pokládali vždy za zájmovou sféru jeho vlivu a sebe za osoby jiným nadřazené, za součást vyspělejšího německého národa.

V závěrečné části své práce se autoři, kteří sami válečná léta nezažili, na základě hlubokých znalostí k tématu publikované literatury obracejí otevřeným dopisem na své sudetoněmecké přátele. Vytykají jim, že často „rozprávějí s Čechy kazatelským způsobem a domnívají se, že Češi byli stejně pomýlenými fanatiky etnického nacionalismu a antisemitismu jako všichni ti sudetští Němci, kteří holdovali Henleinovi a Hitlerovi“ (str. 183). Poukazují na to, že „v sudetoněmeckých organi-

zacích působili i po válce nacisté“, a „považují za samozřejmou součást německého vyrovnání s nacistickou minulostí rehabilitaci těch sudetských Němců, kteří na to poukazovali“ (str. 189).

Dále sudetské Němce vyzývají, aby si uvědomili, že v roce 1945 „nešlo pouze o sudetské Němce a Čechy, nýbrž o rozhodnutí celého tehdejšího evropského světa vystěhovat německé obyvatelstvo z celé východní Evropy“ (str. 191). Na cestě k opravdovému smíření s českým národem se sudetští Němci musejí odpoutat od svého dědictví a začít vzpomínat i na to, co jim dědové a otcové zamlčovali a nač se až doposud v sudetoněmeckém vzpomínání zapomínalo (str. 191).

Po odborné stránce je kniha velmi svědomitě zpracována, prameny pečlivě dokumentovány; je opatřena nejen jmenným rejstříkem a podrobným poznámkovým aparát, ale i slovníčkem česko-německého národovědeckého pojmosloví. Věcné chyby jsou skutečnou výjimkou (např. na str. 145 křestní jméno ministerského předsedy Vlastimila Tusara).

Litovat lze jedině okolnosti, že tato publikace vyšla – pokud je mi známo – jen v jazyce českém (ačkoliv její rukopis existuje zřejmě i v němčině), přestože by se měla dostat především k těm německým čtenářům, kterým je zejména určena. Nebylo by možno zjednat nápravu tohoto nedostatku s přispěním např. Česko-německého fondu budoucnosti?

Jiří Štěpanovský

VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV

33
BROM, Bohumír
Dokumenty z českých archivů k historii mezinárodních hospodářských vztahů v období studené války / Bohumír Brom. – 1. vyd. – Praha: Karolinum, 2002. – 126 s. – Pozn. – Ref.
ISBN 80-246-0313-6	De 49 785	základních pojmů / Editor Petr Zeman; Autoři textu: Jan Eichler, Radek Khol aj. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univerzita, 2002. – 186 s. – Bibl. – Pozn.
ISBN 80-210-3037-2	Unity in Diversity? / Edited by Mary Farrell, Stefano Fella and Michael Newman. – 1 st ed. – London: Sage, 2002. – 12, 220 s. – Pozn. – Ref.
ISBN 0-7619-7219-6
32
BRUNE, Lester H.
Chronological History of US Foreign Relations: Vol. 1-3 / Lester H. Brune; Editor Richard Dean Burns. – 2 nd ed. – London: Routledge, 2002.: fot., mp.
ISBN 0-415-93915-1; ISBN 0-415-93916-X; ISBN 0-415-93917-8	I 49 737/1-3	93
DAVIES, Norman
Polsko: Dějiny národa ve středu Evropy / Norman Davies. – 1. vyd. – Praha: Prostor, 2003. – 481 s.: mp. – Pozn. – Ref.
ISBN 80-7260-083-4	32
EVROPSKÁ
Evropská revoluce roku 1989 a budoucnost Evropy = Die europäische Revolution von 1989 und die Zukunft Europas = The European Revolution of 1989 and the Future of Europe: Praha, 16.-17.3.2001 / Autoři textu: Árpád Göncz, Petr Pithart, Jacques Rupnik, Markus Meckel aj. – 1. vyd. – Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2003. – 216 s.: fot. – Pozn. – Text též v něm. a angl.
31
COLLECTION
Collection of Treaties - Migration: Summaries and Texts of Treaties. – 1 st ed. – Strasbourg: Council of Europe, 2002. – 260 s. – Pozn.
ISBN 92-871-4939-9	49 741	32
DEFARGES, Philippe Moreau
Evropské instituce / Philippe Moreau Defarges. – 1. vyd. – Praha: Karolinum, 2002. – 221 s.: tab. – Bibl. – Pozn. – Ref.
ISBN 80-246-0086-2	31
GEDDES, Andrew
The Politics of Migration and Immigration in Europe / Andrew Geddes. – 1 st ed. – London: Sage, 2003. – 11, 220 s.: gr., tab. – Bibl. – Pozn. – Ref.
ISBN 0-7619-5669-7
35
ČESKÁ
Česká bezpečnostní terminologie: Výklad	49 742	32
DRULÁK, Petr
Teorie mezinárodních vztahů / Petr Drulák. – 1. vyd. – Praha: Portál, 2003. – 220 s. – Bibl. – Pozn. – Ref.
ISBN 80-7178-725-6	32
EUROPEAN
European Integration in the 21st Century:
		32
EUROPEAN
European Integration in the 21st Century:	32
GLOBALIZACE
Globalizace / Editor Václav Mezřický. –

1. vyd. – Praha: Portál, 2003. – 147 s.: gr., mp., tab. – Pozn. – Rej.
ISBN 80-7178-748-5

34 49 721
GLOBALIZATION
Globalization and Democratization in Asia: The Construction of Identity / Edited by Catarina Kinnvall, Kristina Jönsson. – 1st ed. – London: Routledge, 2002. – 9, 276 s. – Pozn. – Rej.
ISBN 0-415-27731-0

34 De 49 740
GUETTA, Bernard
L'Europe fédérale / Bernard Guetta, Philippe Labarde. – 1. Éd. – [Paris]: Grasser, 2002. – 137 s.
ISBN 2-246-62981-0

35 D 49 818
HAVEL, Václav
NATO, Europe, and the Security of Democracy: Selected Speeches, Articles, and Interviews / Václav Havel. – 1st ed. – Pardubice: Theo, 2002. – 123 s.: fot. – Pozn.
ISBN 80-238-9539-7

34 49 727
JANKŮ, Martin
Evropská unie: Právní systém evropských společností / Martin Janků. – 1. vyd. – Praha: Computer Press, 2002. – 163 s. – Rej.
ISBN 80-7226-806-2

32 49 783
KROPÁČEK, Luboš
Islám a Západ: Historická paměť a současná krize / Luboš Kropáček. – 1. vyd. – Praha: Vyšehrad, 2002. – 197 s. – Pozn.
ISBN 80-7021-540-2

32 49 812
POLLACK, Mark A.
The Engines of European Integration: Delegation, Agency, and Agenda Setting in the EU / Mark A. Pollack. – 1st ed. – Oxford: Oxford University, 2003. – 13, 496 s. – Pozn. – Příl. – Rej.
ISBN 0-19-925117-7

50 49 782
RITSCHELOVÁ, Iva
Výkladový slovník vybraných pojmů z oblasti environmentální ekonomie / Iva Ritschelová a kol. – 1. vyd. – Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2002. – 206 s. – (Acta Universitatis Purkynianae; 79, Environmentální management č. 3). – Bibl. – Pozn.
ISBN 80-7044-416-9

33 49 745
RŮST
Růst, stabilita a konkurenceschopnost: Aktuální problémy české ekonomiky na cestě do EU / Editoři: Anna Kadeřábková, Vojtěch Spěváček, Milan Žák. – 1. vyd. – Praha: Linde, 2003. – 329 s.: tab. – Bibl. – Pozn.
ISBN 80-86131-35-1

34 49 854
ŘÍCHOVÁ, Blanka
Úvod do současné politologie: Srovnávací analýza demokratických politických systémů / Blanka Říchová. – 1. vyd. – Praha: Portál, 2002. – 207 s.: gr., tab. – Bibl. – Pozn.
ISBN 80-7178-628-4

35 49 732
SECURITY
Security Sector Reform and Democracy in Transitional Societies: Proceedings of the Democratic Control of Armed Forces / Edi-

ted by Hans Born, Marina Caparini, Philipp Fluri. – 1st ed. – Baden-Baden: Nomos, 2002. – 227 s. – Pozn.
ISBN 3-7890-8203-1

34 49 726
SVOBODA, Pavel
Právo vnějších vztahů Evropské unie / Pavel Svoboda. – 1. vyd. – Praha: Linde, 1999. – 266 s. – Pozn. – Rej.
ISBN 80-7201-192-8

34 49 853
ŠTURMA, Pavel
Mezinárodní a evropské instrumenty proti terorismu a organizovanému zločinu / Pavel Šturma, Jana Nováková, Veronika Bílková. – 1. vyd. – Praha: Beck, 2003. – 362 s. – Pozn. – Příl. – Rej.
ISBN 80-7179-305-1

34 49 808
WILKINSON, Paul
Terrorism Versus Democracy: The Liberal State Response / Paul Wilkinson. – 1st reprinted ed. – London: Cass, 2002. – 16, 255 s. – Pozn. – Rej.
ISBN 0-7146-8165-2

32 49 723
WOLCZUK, Roman
Ukraine's Foreign and Security Policy 1991-2000 / Roman Wolczuk. – 1st ed. – London: Routledge, 2003. – 14, 216 s. – Bibl. – Pozn. – Rej.
ISBN 0-7007-1740-4

35 49 784
WOODWARD, Bob
Bushova válka / Bob Woodward. – 1. vyd. – Praha: BB art, 2003. – 348 s.: fot., mp. – Pozn. – Rej.
ISBN 80-7341-043-5

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Veronika Bílková, nar. 1975; vystudovala Právníkou fakultu UK a FF UK (obory politologie – francouzština). Je vědeckou pracovnící Ústavu mezinárodních vztahů. Zabývá se mezinárodním právem, především právem humanitárním a ochranou lidských práv. (str. 13)

PhDr. Jaroslav Bureš, nar. 1953; absolvoval Filozofickou fakultu UK, obor arabistika, orientalistika. V současnosti je vědeckým pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů, se zaměřením na rozvojovou arabistiku, islámského světa a Středomoří. (str. 7)

PhDr. Petr Jelínek, nar. 1975; vystudoval Filozofickou fakultu UK, obor historie a politologie, afrikanistika. Pracuje jako vědecký pracovník Ústavu mezinárodních vztahů, se zaměřením na politiku a problematiku současné Afriky. Zároveň je doktorandem v Ústavu Blízkého východu a Afriky na Filozofické fakultě UK, obor dějiny a kultury zemí Asie a Afriky. (str. 30)

Doc. Ing. Jiří Kraft, CSc., nar. 1956; proděkan HF TU v Liberci, kde je i vedoucím katedry ekonomie. Habilitoval se na VŠE v Praze v roce 1997 prací věnovanou problematice ekonomické integrace. Je členem vědeckých rad 5 fakult, resp. univerzity, členem 3 oborových rad doktorského studia. Přednáší

mikroekonomii, makroekonomii a světovou ekonomiku. (str. 24)

JUDr. Jan Ondřej, CSc., nar. 1960; absolvoval Právníckou fakultu UK (1983); pracuje na fakultě jako odborný asistent na katedře mezinárodního práva, zabývá se zejména problematikou odzbrojení a kontroly. (str. 4)

Mgr. Filip Pospíšil, nar. 1972; poradce čerstvě ustavené iniciativy nevládních organizací Pracovní skupina pro kontrolu obchodu se zbraněmi, spolupracovník Společnosti Člověk v tísni, o.p.s. V předchozích letech spolupracoval s různými nevládními organizacemi pro lidská práva (např. Amnesty International) a působil jako novinář a publicista. (str. 16)

Petr Pavlík, nar. 1957; vystudoval obor ekonomická statistika na VŠE v Praze a obor evropská studia na Autonomní univerzitě v Barceloně, pracovník Ústavu mezinárodních vztahů, zabývá se problematikou evropské integrace. (str. 28)

PhDr. Peter Rospudinský; nar. 1978; působí na Katedře mezinárodních vztahů a diplomacie na Fakultě politických věd a mezinárodních vztahů Univerzity Matěje Bely v Banské Bystrici jako interní doktorand. (str. 43)

Ing. Milan Suchánek, nar. 1950; absolvent VŠE. Je pracovníkem Sekce strategického plánování Ministerstva obrany ČR. (str. 20)

Mgr. Jakub Šedo, nar. 1977; asistent na katedře politologie FSS-MU v Brně. (str. 41)

Jaroslav Šimov, nar. 1973; běloruský novinář a historik. Vystudoval žurnalistiku na Moskevské univerzitě. Od r. 1999 pracuje v Praze v ruském oddělení Rádia Svobodná Evropa. Zabývá se moderními dějinami střední Evropy a problémy vztahů Ruska a zemí bývalého SSSR se středoevropskými státy. (str. 32)

JUDr. Jiří Štěpanovský, CSc., nar. 1925; býv. pracovník MZV, ÚMPE, v r. 1968 hostující prof. na Severozápadní univerzitě v Chicagu, 1969–1989 mimo obor, 1990–91 zást. ředitele ÚMV, dnes učí na VŠE-CESP. Člen red. rady MP, čestný člen Asociace BOOSS (pro obranu a ochranu společnosti a státu). (str. 43)

Mgr. Filip Tesař, nar. 1969; vystudoval obor etnologie na FF UK, v současné době tamtéž na postgraduálním studiu, přednáší na FSV UK o národnostních konfliktech na Balkáně. Specializuje se na současnost i dějiny Balkánu. Těto problematice se věnoval i jako diplomat, žurnalista a humanitární pracovník. Pracuje v ÚMV. (str. 11)

Kateřina Váhalová, nar. 1981; studuje na Technické univerzitě v Liberci. (str. 24)